

Ekumeenisuus jumalanpalveluksien ja hartauksien ordoissa

Ekumeeninen jumalanpalveluselämä
Suomen evankelis-luterilaisen kirkon
Helsingin ja Espoon hiippakuntien
seurakunnissa 2010-luvulla

Kati Pirttimaa
Käytännöllisen teologian pro gradu
Helsingin yliopisto
Maaliskuu 2016

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion		Laitos – Institution	
Teologinen tiedekunta		Käytännöllinen teologia	
Tekijä – Författare			
Kati Pirttimaa			
Työn nimi – Arbetets titel			
Ekumeenisuus jumalanpalveluksien ja hartauksien ordoissa			
Oppiaine – Läroämne			
Käytännöllinen teologia			
Työn laji – Arbetets art		Aika – Datum	Sivumäärä – Sidoantal
Pro gradu		18.3.2016	88
Tiivistelmä – Referat			
<p>Tutkimuksessa tarkastellaan, minkälaisia käytäntöjä on Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ekumeenisessa jumalanpalveluselämässä ja minkälaisia elementtejä suomalaisen luterilaiseen jumalanpalvelukseen otetaan muiden kirkkojen traditioista.</p> <p>Tutkimuksen aineistona on 14 jumalanpalveluksen ja neljän hartauden ordot. Ordolla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa jumalanpalvelusten kaavoja, joihin on kirjattu kaikki jumalanpalveluksen toteuttamiseen liittyvät yksityiskohdat, tekstit, henkilöt, paikat ja muut toteuttamiseen liittyvät ohjeet. Aineiston jumalanpalvelukset ja hartaudet on toteutettu Helsingin ja Espoon hiippakuntien seurakunnissa 2010-luvulla. Aineistossa on sekä useamman tunnustuskunnan edustajien toteuttamia ekumeenisia jumalanpalveluksia tai hartauksia että luterilaisia jumalanpalveluksia tai hartauksia, joissa on lainattu toisen tunnustuskunnan liturgisia tekstejä.</p> <p>Aineisto analysoitiin neljässä eri vaiheessa. Ensin aineisto ryhmiteltiin siten, että voitiin verrata tilaisuuksien ordoja toisiinsa. Ordojen rakenteelliset ratkaisut selvitettiin. Tämän jälkeen aineistosta eroteltiin ne liturgiset tekstit, jotka eivät olleet luterilaisen jumalanpalvelusten kirjan tekstejä. Tekstien taustat selvitettiin. Tekstit pelkistettiin ja analysoitiin systemaattista analyysiä hyödyntäen. Viimeisessä vaiheessa tekstien sisällöt ryhmiteltiin teologisiin kokonaisuuksiin. Hermeneuttisen analyysin avulla pystyttiin löytämään ordojen tekstien merkityssisältöjä ja teologisia painotuksia.</p> <p>Tutkimus osoittaa, että ekumeenisuus ilmenee Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluselämässä kahdella eri tavalla. Instituutioiden välinen ekumeenisuus on kohteliasta ja vieraanvaraista, mutta noudattaa yleensä varsin tiukasti isäntäkirkkokunnan kirkkokäsikirjaa. Ruohonjuuritasolla liturgisten tekstien ekumeenisuus on instituutiotasoa rikkaampaa. Luterilaisen kirkon piirissä onkin syntynyt uusi, liturgisten erityismessujen traditio, jossa erityisyys syntyy liturgisista teksteistä. Muista traditioista lainatuissa liturgisissa teksteissä nousevat esiin uskonnolliseen kieleen, hiljaisuuteen ja yhteisöllisyyteen liittyvät elementit. Näiden lisäksi lainatuissa teksteissä korostuvat ihmiskuvaan, syntikäsitykseen, jumalakuvaan ja kristilliseen elämään liittyvät teologiset painotukset. Lainatut tekstit pyrkivät välttämään perinteistä uskonnollista kieltä, pyrkimys kontekstuaalisuuteen on vahva. Ihminen tulee Jumalan eteen sellaisena kuin on, etsien hyväksyntää ja nähdyksi tulemistä. Jumalanpalveluksen ja erityisesti ehtoollisen tarkoituksena on antaa kristitylle voimaa ja rohkeutta elää kristittynä.</p>			
Avainsanat – Nyckelord			
Ekumeeninen jumalanpalvelus, jumalanpalveluselämä, hartaus, liturgia, ordo			
Säilytyspaikka – Förvaringställe			
Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			
Muita tietoja			

I Johdanto.....	1
1. Tutkimuksen toteutus	3
1.1. Tutkimustehtävä.....	3
1.2. Tutkimusaineisto.....	3
1.3. Tutkimusmetodi	8
1.4. Aikaisempi tutkimus	11
2. Tutkimuksen tausta	13
2.1. Ekumenia ja ekumeeninen liike	13
2.2. Ekumeeninen jumalanpalvelus	14
2.3. Suomessa vaikuttavien kristillisten kirkkokuntien jumalanpalvelusteologiset erot	17
2.4. Eukaristinen rukous	20
2.5. Päivittäiset rukoushetket	24
2.6. Suomalaiset messukirjat ja ehtoollisrukous	24
2.7. Jumalanpalvelusuudistus Suomessa 2000-luvun taitteessa.....	26
3. Ekumeenisuuden ilmeneminen jumalanpalveluksessa	31
3.1. Ekumeeniset jumalanpalvelukset.....	33
3.2. Ekumeenisia elementtejä sisältävät jumalanpalvelukset	36
4. Jumalanpalveluksien suunnittelu, rakenne ja tekstit	38
4.1. Jumalanpalveluksen suunnittelu ja SEN:n ohjeistus	38
4.2. Jumalanpalveluksen rakenne.....	39
4.3. Tehtäväjako	40
4.4. Raamatuntekstit	41
4.5. Liturgiset tekstit.....	41
4.5.1. Rippi	41
4.5.2. Päivän rukous ja Isä meidän -rukous.....	42
4.5.3. Uskontunnustus.....	43
4.5.4. Ehtoollisosa	44
4.5.5. Siunaus	47
4.5.6. Lähettäminen	48
5. Tutkimusaineistosta nousevat teologiset näkökulmat	49
5.1. Instituutioiden ja ruohonjuuritason ekumeenisuus	49
5.2. Jumalanpalveluksen kieli	50
5.3. Poisjättäminen valintana	52
5.4. Hiljaisuus osana jumalanpalvelusta	54
5.5. Vuorolukeminen ja yhteisöllisyys	56
5.6. Synti, häpeä ja ihmiskuva	58
5.7. Jumalan läsnäolo ja jumalakuva.....	64
5.8. Ehtoollisteologia	66
5.9. Elämä kristittynä	69
6. Yhteenveto.....	74
Lyhenteet	78
Lähde- ja kirjallisuusluettelo.....	79
Lähteet.....	79
Kirjallisuus.....	84

I Johdanto

Jumalanpalveluselämä on oleellisen tärkeä osa kristillisen kirkon elämää ja sen historiaa. Jumalan Sana ja ehtoollinen, jotka messussa yhdistyvät, ovat kristillisen uskon ytimessä. Jumalanpalvelus on kehittynyt ja muotoutunut kautta historian. Kristikunnan jakautuessa myös liturginen teologia ja käytännöt ovat kehittyneet erilaisiksi traditioiksi. 1900-luvun aikana tapahtunut ekumeeninen kehitys sekä liturginen tutkimus ovat saaneet aikaan sen, että kristilliset kirkot ovat alkaneet uudella tavalla etsiä yhteistä historiaansa ja pyrkineet löytämään yhteisiä tapoja viettää jumalanpalvelusta. Erilaisilla ekumeenisilla yhteisöillä on myös ollut oma vaikutuksensa tässä kehityksessä. Vierailin itse ensimmäistä kertaa Englannin kirkossa vuonna 2009 ja Skotlannin episkopaalisessa kirkossa sekä Ionan ekumeenisessa yhteisössä vuonna 2012 tutustuen niiden jumalanpalveluselämään. Näiden kirkkojen ja Ionan yhteisön jumalanpalveluskäsikirjat ja niiden tekstit tekivät minuun suuren vaikutuksen ja herättivät kiinnostuksen tähän aihepiiriin.

Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on kehitetty viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana jumalanpalveluselämää ja jumalanpalveluskirjoja. Jumalanpalvelusuudistus väritti koko 1990-lukua ja uudet kirkkokäsikirjat otettiin käyttöön vuonna 2000. Uudistuksessa messukaavaan palautettiin vanhakirkollinen ehtoollisrukous, nk. eukaristinen rukous sekä otettiin uudelleen käyttöön muita vanhoja, sivuun jääneitä liturgisia tapoja, kuten halleluja-hymni ja evankeliumiproessio. Vuonna 2009 piispainkokous antoi uudet ohjeet ehtoolliskäytännöistä, joissa suositellaan mm. korporaaliliinan käyttämistä ja konsekroitujen ehtoollisaineiden säilyttämistä erillään konsekroimattomista. Vuosina 2011-2013 toteutettiin valtakunnallinen Tiellä – På Väg –jumalanpalveluksen kehittämishanke, jossa etsittiin uusia tapoja toteuttaa jumalanpalveluksia.¹ Tämän hankkeen keskeisimmät löydöt ovat olleet seurakuntalaisvastuun kasvattamisessa. Näiden kehityslinjojen myötä ja kirkon kansainvälisten yhteyksien kehittyessä on Suomessa syntynyt laaja kiinnostus muiden kirkkojen jumalanpalveluselämään ja sitä kautta jumalanpalvelusten ekumeenisiin muotoihin. Tämän lisäksi Suomessa toimii Suomen evankelis-luterilaisen kirkon lisäksi muita kristillisiä

---

¹ Loppurapotti Tiellä – På Väg 2013.

kirkkokuntia, joiden kanssa toimitaan ekumeenisessa yhteistyössä. Näitä kirkkokuntia ovat ainakin Suomen ortodoksinen kirkko, Katolinen kirkko Suomessa, Anglikaaninen kirkko Suomessa sekä Suomen vapaakristillinen neuvosto, johon kuuluvat mm. Helluntaikirkko, Vapaakirkko ja monia muita vapaakirkollisia seurakuntia.²

Vaikuttaa siltä, että Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on ainakin kahdenlaisia ekumeenisen jumalanpalveluksen käytäntöjä: varsinaisia ekumeenisiä jumalanpalveluksia ja niiden lisäksi jumalanpalveluksia, joissa on ekumeenisiä elementtejä. Ekumeenisen jumalanpalveluksen nimellä toteutetaan mm. valtiollisia jumalanpalveluksia sekä oppilaitosten, kuten yliopistojen, jumalanpalveluksia. Näissä jumalanpalveluksissa on yleensä toteuttajia useammasta eri kirkkokunnasta. Näitä kutsutaan tässä tutkimuksessa ekumeenisiksi jumalanpalveluksiksi. Toisenlaista ekumeenisuutta ilmentävät luterilaiset jumalanpalvelukset, joissa jumalanpalveluksen kaava ja tekstit tai osia niistä lainataan toisen kirkkokunnan käsikirjasta. Näissä jumalanpalveluksissa toimittajat ovat yleensä luterilaisia. Näitä kutsutaan tässä tutkimuksessa ekumeenisiä elementtejä sisältäviksi jumalanpalveluksiksi.

---

² Suomen vapaakristillinen neuvosto, jäsenet.

1. Tutkimuksen toteutus

1.1. *Tutkimustehtävä*

Tutkimuksessa halutaan tarkastella, minkälaisia käytäntöjä on Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ekumeenisessa jumalanpalveluselämässä ja minkälaisia elementtejä suomalaiseen luterilaiseen jumalanpalvelukseen otetaan muiden kirkkojen traditioista. Tutkimuksessa analysoidaan sellaisten jumalanpalvelusten ordoja, jotka ovat olleet luonteeltaan ekumeenisia jumalanpalveluksia tai rukoushetkiä. Ne ovat olleet joko useamman kristillisen tunnustuskunnan edustajien yhdessä toteuttamia jumalanpalveluksia tai luterilaisia jumalanpalveluksia, joissa on käytetty muiden kirkkokuntien käsikirjojen tekstejä luterilaisen kirkkokäsikirjan tekstien ohella.

Tutkimuskysymyksenä on: ”Miten ekumeeniset elementit tulevat esiin aineiston ordoissa?” Lisäksi johtopäätöksissä pyritään vastaamaan siihen, miten aineiston ordot on rakennettu, minkälaisia teologisia painotuksia jumalanpalveluksien muiden kirkkokuntien käsikirjoista lainatuissa teksteissä on, miten erilaiset teologiset painotukset ja niiden merkitykset tulevat aineistossa esiin ja mitä kysymyksiä eri tunnustuskuntien kirkkokäsikirjojen tekstien lainaamiseen liittyy.

1.2. *Tutkimusaineisto*

Tutkimuksen aineistona on kahdeksantoista toteutetun tilaisuuden ordot. Tilaisuuksista neljätoista oli jumalanpalveluksia ja neljä hartauksia. Jumalanpalvelusordolla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa jumalanpalvelusten kaavoja, joihin on kirjattu kaikki jumalanpalveluksen toteuttamiseen liittyvät yksityiskohdat, tekstit, henkilöt, paikat ja muut toteuttamiseen liittyvät ohjeet. Ordolla voidaan tarkoittaa, paitsi kirjoitettua jumalanpalvelusjärjestystä teksteineen, myös järjestyksen taustalla vaikuttavia teologisia näkemyksiä. Ordon rakenteen tutkiminen on samalla merkitysten tutkimista. Merkitykset näyttävät osaltaan jumalanpalveluksen rakenteen ja eri osien suhteiden kautta.³ Ordo-sanaa käytetään siis kuvaamaan jumalanpalveluksen kaavan ja toteutustavan lisäksi myös sen merkitysisältöjä ja teologiaa, joihin tässä tutkimuksessa pyritään pääsemään sisälle aineiston analysoinnin avulla.⁴

---

³ Lathrop 1998, 33.

⁴ Lathrop 1998, 42.

Tutkimusaineiston jumalanpalvelukset on toteutettu 2010-luvulla Helsingin ja Espoon hiippakuntien alueilla. Näiden hiippakuntien 52 seurakunnan kirkkoherroilta tiedusteltiin jumalanpalvelusordoja sähköpostitse marraskuussa 2015. Luottamuksen messun ja Luottamuksen rukoushetkien ordot saatiin pastori Hannu Varkilta ja valtiollisten jumalanpalvelusten ordot pääsuntio Petri Oittiselta sekä pastori Seppo S. Kososelta. Yliopiston avajaisjumalanpalveluksen ordo saatiin hallintopäällikkö Mikael Vänntiseltä ja pastori Leena Huoviselta. Ehtookellot –messun ordo saatiin pastori Pirjo Kantalta, Opiskelijamessun ordo pastori Henri Järviseltä ja Yksinkertaisen messun ordo pastori Marjatta Mäkiseltä. Rajamäen kirkon nuorten jumalanpalveluksen ordo saatiin pastori Martti Muukkoselta ja Ekumeenisen jouluhartauden ordo pastori Päivi Linervolta. Niiden jumalanpalvelusten, joissa Espoon hiippakunnan tuomiokapituli oli ollut mukana toteuttajana, ordot olivat tutkijan hallussa ennestään. Toistuvista jumalanpalvelusmuodoista otettiin mukaan mahdollisimman tuore versio. Kaksi tutkittavaa messuordoa tutkija on itse kääntänyt englannista suomen kielelle.⁵

Käsittelemisen helpottamiseksi aineiston jumalanpalveluksille ja hartauksille annettiin lyhenteet. Suoraan tutkimusaineistoon kohdistuvat viittaukset on jatkossa toteutettu tekstinsisäisin viittauksin näitä lyhenteitä käyttäen. Aineisto on koottu taulukkoon 1. ja esitellään lyhyesti seuraavaksi.

---

⁵ Skotlannin nummilla –messu 2014, Iona –messu 2015.

Taulukko 1. Tutkimuksen aineisto ja käytetyt lyhenteet.

Ekumeeniset jumalanpalvelukset	lyhenne
Ecumenical evening prayer with EYCE, lokakuu 2015	ecluot15
Ekumeeninen jouluhartaus Espoon tuomiokirkkoseurakunnassa 2015	etj15
Ekumeeninen luottamuksen rukoushetki Helsingissä 2015	luotr15
Ekumeeninen nuorten jumalanpalvelus Rajamäen kirkossa 2012	rajm12
Helsingin yliopiston ekumeeninen avajaisjumalanpalvelus 2015	yavj15
Itsenäisyyspäivän ekumeeninen juhlahumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, syksy 2012	itsjp12
Itsenäisyyspäivän ekumeeninen juhlahumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, syksy 2015	itsjp15
Valtiopäivien ekumeeninen avajaisjumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, kevät 2015	vpav15
Valtiopäivien ekumeeninen päättäjaisjumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, kevät 2015	vppäät15
Ekumeenisia elementtejä sisältävät jumalanpalvelukset	lyhenne
Ehtookellot –messu, 2015	ehtk15
Iona –messu Helsingissä 2015	iona15
Johtamisforumin viikkomessu Espoon Olarissa syksyllä 2015	johtf15
Luottamuksen messu Helsingin tuomiokirkon kryptassa marraskuussa 2015	luotm15
Opiskelijamessu, Helsingin seurakuntayhtymän opiskelijatyö	opvm
Ristin kumartamisen rukoushetki Helsingin tuomiokirkon kryptassa keväällä 2015	ristkr15
Skotlannin nummilla –messu Espoon tuomiokirkossa maaliskuussa 2014	skot14
Yksinkertainen messu Espoossa 2012 syksyllä	yksm12
Yksinkertainen messu hiippakunnassa Hangossa tammikuussa 2014	yksm14

Virallisia ekumeenisia jumalanpalveluksia järjestävät sekä valtiolliset instituutiot että oppilaitokset, kuten Helsingin yliopisto. Varsinaiset valtiolliset jumalanpalvelukset järjestetään Helsingin tuomiokirkossa. Vuosittain järjestetään itsenäisyyspäivän jumalanpalvelus ja valtiopäivien avajaisjumalanpalvelus. Vaalikauden vaihtuessa järjestetään valtiopäivien päättäjaisjumalanpalvelus. Itsenäisyyspäivän ekumeeninen juhlahumalanpalvelus televisioidaan vuosittain Ylen TV1 –kanavalla. Valtiollisten jumalanpalvelusten järjestämisestä on Helsingin tuomiokirkkoseurakunnassa laadittu toimintaohje yhdessä Johannes

församlingin, valtioneuvoston kanslian, ulkoasiainministeriön ja eduskunnan kanssa.⁶

Helsingin yliopiston avajaisjumalanpalvelus pidetään vuosittain Helsingin tuomiokirkossa. Sen toimittavat luterilaiset oppilaitospapit sekä mahdolliset muiden kirkkojen edustajat.

Monella paikkakunnalla järjestetään siellä toimivien kristillisten kirkkojen yhteisiä jumalanpalveluksia, hartauksia ja rukousvaelluksia. Espoon tuomiokirkkoseurakunnan järjestämissä ekumeenisissa tilaisuuksissa on ollut mukana luterilaisen seurakunnan lisäksi Espoon ortodoksinen seurakunta, Espoon vapaaseurakunta ja Espoon helluntaiseurakunta. Pastori Päivi Linervo kuvaa toimintaa ja suunnittelua näin: ”Näissä hartauksissa ei ole ollut tarkkaa kaavaa, olemme jakaneet hartauden osuudet keskenämme, ja jokainen on huolehtinut omastaan oman traditionsa mukaan.”⁷

Helsingin tuomiokirkon kryptassa järjestetään Luottamuksen messuja ja rukoushetkiä, jotka pohjautuvat Taizén ekumeenisen yhteisön jumalanpalvelustapaan.⁸ Taizén yhteisö ei halua olla oma hengellinen liikkeensä eikä halua, että Taizé yhdistyy johonkin yhteen tiettyyn kirkkoon.⁹ Tästä syystä messun nimi on Luottamuksen messu. Pastori Hannu Varkki kuvaa Luottamuksen messun periaatteita seuraavasti: ”Tärkeitä elementtejä ovat hiljaisuus, kehollinen kokemus ja esirukous.”¹⁰ Taizén perustajan Veli Rogerin mukaan Jumala voi antaa ihmisille vain rakkautensa. Ihmisen luottamus Jumalaan syntyy siitä, että Kristus ei hylkää ihmistä. Luottamuksen messussa korostuu avoimuus pyhän kohtaamiselle, yhteisöllisyys ja meditatiivisuus.¹¹ Taizén tradition mukaan järjestetään myös viikoittain Luottamuksen rukoushetki sekä Ristin kumartamisen rukoushetki pitkäperjantaisin.

Helsingin seurakuntayhtymän opiskelijatyö on järjestänyt Opiskelijamessun nimellä jumalanpalveluksia muun muassa Kampin kappelissa ja Kallion kirkossa. Pastori Henri Järvinen kertoo messusta: ”Tyyliä

---

⁶ Valtiolliset jumalanpalvelukset Helsingin tuomiokirkossa 2011.

⁷ Linervo 2016.

⁸ Taizén yhteisö on Ranskan Burgundissa sijaitseva, Veli Rogerin vuonna 1940 perustama ekumeeninen yhteisö. Yhteisöön kuuluu nykyisin yli 100 veljeä, lisäksi vuosittain tuhannet nuoret ja nuoret aikuiset vierailevat yhteisössä viikkovieraina. www.taize.fr.

⁹ Varkki 2015.

¹⁰ Varkki 2015.

¹¹ Luottamuksen messun toteuttamisesta, 1.

ja mallia on otettu anglikaanien niin sanotusta puhutusta messusta, jossa messun ordinarium-osat lausutaan yhteen ääneen.”¹²

Espoon hiippakunnalla on ystävyshiippakuntasuhde Skotlannin Episkopaalisen kirkon Edinburghin hiippakunnan kanssa, ja tästä syystä skotlantilainen jumalanpalvelustraditio on tullut osaksi Espoon hiippakunnan jumalanpalveluselämää. Ekumeenisen Iona –yhteisön¹³ käsikirja on nimeltään Iona Abbey Worship book, josta Espoon hiippakunnan kymmenvuotisjuhlassa vietetty messu käännettiin englannista suomeksi.¹⁴ Samaa messurakennetta hyödynnettiin myös Iona –seminaarissa Helsingissä vuonna 2015.

Yksinkertainen messu pidettiin Espoon Velskolassa syksyllä 2012. Tuolloin käytettiin kaavaa, jonka alkuperä pastori Marjatta Mäkisen mukaan oli jokin kansainvälinen ekumeeninen kokous.¹⁵ Myöhemmin kävi kuitenkin ilmi, että kyseessä oli kuitenkin Ruotsissa pastori Per Harlingin suunnittelema messu, jonka Suomen Lähetyskirkon pappi Pekka Harne on soveltanut Lähetyskirkon käyttöön.¹⁶ Messu toteutettiin myös Hangossa talvella 2014. Kaava löytyy kirjasta Elämänmakuinen messu.¹⁷

Espoon hiippakunta järjesti syyskuussa 2015 Olarin kirkossa johtamisfoorumin, jonka yhteydessä toimitettiin viikkomessu, joka on myös mukana tämän tutkimuksen aineistossa.

Nurmijärven luterilaisen seurakunnan Rajamäen kirkkopiirissä on muodostunut traditio ekumeenisten nuorten jumalanpalvelusten järjestämisestä yhdessä paikallisen ortodoksiseurakunnan kanssa. Jumalanpalvelus pidetään vuorovuosin luterilaisessa ja ortodoksisessa kirkossa, kunkin kirkon oman tradition mukaan. Vieraileva pastori saarnaa. Luterilaisessa kirkossa on pidetty sanajumalanpalvelus, ortodoksisessa puolestaan hetkipalvelus, jonka päätteeksi vieraileva pappi on pitänyt puheen.¹⁸

Tuomasyhteisö on järjestänyt viime vuosina Ehtookellot –messua Helsingin Kallion kirkossa. Ehtookellot –messun tausta on nk. kelttiläisessä traditiossa, josta myös messun musiikki on saanut vaikutteita. Vastaavaa

---

¹² Järvinen 2013.

¹³ Iona Community on George MacLeodin vuonna 1938 perustama ekumeeninen yhteisö, jolla on useampia keskuksia Skotlannissa Ionan ja Mullin saarilla. Yhteisön jäsenet elävät yhteisön säännön mukaan eri puolilla Eurooppaa. Iona Abbey Worship book 2001, 9.

¹⁴ Iona Abbey Worship Book 2001, 32.

¹⁵ Mäkinen 2015.

¹⁶ Mäkinen & Koivisto 2008, 92.

¹⁷ Mäkinen & Koivisto 2008, 92.

¹⁸ Muukkonen 2015.

messua on toteutettu jo 1990- ja 2000-luvuilla. Pastori Pirjo Kantalan mukaan tavoitteena on ollut hiljentymistä tukeva messu, jonka liturgisiin teksteihin on haettu arkipuhetta lähellä olevia sanamuotoja. Messun alkuun on liitetty rukousjakso, jonka yhteydessä on mahdollisuus rukouspalveluun ja öljyllä voiteluun.¹⁹

Tutkimuksen aihepiirin kannalta läheinen on myös Helsingin Agricolan kirkossa järjestettävän Tuomasmessu ja sen ordo. Tuomasmessu on oma jumalanpalvelusyhteisönsä, jolle on muotoutunut myös osin oma messukaavansa.²⁰ Koska Tuomasmessun ja sen kehittymisen tutkiminen olisi jo itsessään erittäin laaja tutkimusaihe, Tuomasmessu ja sen ordo on rajattu tämän tutkimuksen ulkopuolelle.

1.3. Tutkimusmetodi

Tutkimus on liturgisen teologian alan tutkimusta, jossa aineistoon sovelletaan laadullisen tutkimuksen menetelmiä. Aineiston rakenteellisen analyysin ja strukturoinnin avulla tutkittiin ensin aineiston jumalanpalvelusten/hartauksien rakenteelliset ratkaisut. Aineisto ryhmiteltiin Excel-taulukkoon (Taulukko 2, sivu 32) siten, että voitiin analysoida kunkin jumalanpalveluksen/hartauden rakennetta, työnjakoa ja käytettyjä tekstejä suhteessa muihin. Taulukkoon merkittiin, mitä osioita jumalanpalveluksessa oli, mitä ei ollut, kuka/ketkä näissä eri osioissa oli toimijoina ja missä kohdin jumalanpalveluksen tekstit poikkesivat Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirjan teksteistä. Aineistoa tarkasteltiin ensin kahdessa osassa, jolloin ryhmiteltiin erikseen ekumeeniset jumalanpalvelukset ja ekumeenisia elementtejä sisältävät jumalanpalvelukset. Tämän analyysin tulokset esitellään luvussa 3.

Seuraavaksi kiinnitettiin erityistä huomiota niihin rakenteellisiin ratkaisuihin, jotka eivät noudattaneet Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan jumalanpalvelusten rakennetta ja kaavoja. Samalla tarkasteltiin myös jumalanpalvelusten tehtäväjakoon liittyviä ratkaisuja. Analyysissa otettiin huomioon muualta lainattujen ja muokattujen elementtien lisäksi se, mitä jumalanpalvelusten kirjan mukaisesta kaavasta oli jätetty pois. Rakenteellisia ratkaisuja ja liturgisia tekstejä peilattiin jatkuvasti eri kirkkokuntien rikkaaseen liturgiseen perinteeseen. Kolmannessa vaiheessa jumalanpalvelusten/hartauksien tekstit käytiin läpi ja eroteltiin erikseen

---

¹⁹ Kantala 2016.

²⁰ Uusia messulauluja 2006, 208-222.

tyypeittäin ne tekstit, jotka eivät ole Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan tekstejä. Tämän jälkeen tutkittiin, mistä taustasta nämä tekstit olivat tulleet, ja miten ne suhteutuvat Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan tekstien teologisiin painotuksiin. Samassa yhteydessä analysoitiin jumalanpalvelusten suunnittelusta ja työnjaosta saadut tiedot ja verrattiin niitä Suomen ekumeenisen neuvoston (SEN) antamiin ohjeisiin ekumeenisten jumalanpalvelusten suunnittelusta ja toteutuksesta sekä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluksen oppaan vastaaviin ohjeisiin. Näiden analyysien tulokset esitellään luvussa 4. Yhden jumalanpalveluksen, Ehtookellot –messun, toteutustapa, rakenne ja tekstit olivat siinä määrin muista poikkeavia, että tähän jumalanpalvelukseen käytiin tutustumassa myös paikan päällä. Tällöin hyödynnettiin etnografista tutkimusmetodia, jossa tutkija oli osallistuva havainnoija.²¹ Uskonnollisessa tutkimuksessa osallistuva havainnointi ei pyri niinkään selvittämään, miten tulisi toimia, vaan miten käytännössä toimitaan.²² Tätä havainnointitapaa noudatettiin myös tässä tutkimuksessa. Havainnoinnin avulla tarkasteltiin sitä, miten Ehtookellot –messu toteutettiin, miten messussa toimittiin ja ketkä olivat toimijoina.

Lopuksi aineiston luterilaisen kirkon käsikirjasta poikkeavat tekstit analysoitiin systemaattista analyysia hyödyntäen, joka soveltuu hyvin kirjallisten lähteiden, kuten liturgisten tekstien analysointiin.²³ Systemaattisen analyysin keskeinen piirre on sen systeemi-immanenttisuus, jolla tarkoitetaan sitä, että tekstejä analysoidaan sen omilla ehdoilla ilman, että siihen sovelletaan ulkopuolista analyysitermistöä tai –välineitä.²⁴ Näin toimittiin myös tämän tutkimuksen yhteydessä. Tekstien sisällöt pelkistettiin. Pelkistämisen ja ryhmittelyn kautta voitiin todeta, minkälaisia teologisia painotuksia tekstit sisältävät ja ilmentävät. Pyrittiin löytämään painotuksia ja merkityksiä, jotka selittivät tekstien ottamista mukaan luterilaiseen jumalanpalvelukseen. Näitä teologisia painotuksia peilattiin modernin teologian virtauksiin ja tutkimukseen. Samassa yhteydessä etsittiin jumalanpalvelusten rakenteellisten valintojen teologisia merkityksiä ja niiden selityksiä. Analyysitapa edustaa

---

²¹ Eskola & Suoranta 1998, 99.

²² Stausberg & Engler 2011, 217.

²³ Jolkkonen 2007, 21.

²⁴ Jolkkonen 2007, 21.

liturgista hermeneutiikkaa, jonka tavoitteena on etsiä rituaalin merkityksiä.²⁵ Saman tyyppistä analyysitapaa on hyödyntänyt Bridget Nichols väitöstutkimuksessaan *Liturgical hermeneutics: interpreting liturgical rites in performance*.²⁶ Tosin toisin kuin Nicholsin tutkimuksessa, jossa aineistosta etsittiin tiettyjä ennalta valittuja teologisia teemoja, tässä tutkimuksessa teologiset teemat nostettiin systemaattisen analyysin avulla suoraan aineistosta. Hermeneuttisessa analyysissä on keskeistä lukutapa, jossa aineistoa työstetään osasta kokonaisuuteen ja jälleen kokonaisuudesta osiin.²⁷ Modernin hermeneutiikan isänä pidetään Friedrich Schleiermacheria. Hermeneutiikkaa ovat hänen jälkeensä kehittäneet erityisesti Hans-Georg Gadamer ja Paul Ricouer.²⁸ Liturgisen hermeneutiikan taustalla on pääasiassa Gadamerin ja Ricouerin tapa hahmottaa hermeneutiikka ja analysoijan asema osin sisäpuolisena hermeneuttisessa analyysissä.²⁹ Liturginen hermeneutiikka vaikuttaa opin ja uskonnollisen aktin välisellä kehällä, liturgiassa, jossa *lex credendi* ja *lex orandi* ovat yhtä aikaa läsnä.³⁰ Liturgian merkitys syntyy vasta liturgisessa tapahtumassa, jossa yhteisö kokoontuu palvomaan Jumalaa.³¹ Hermeneuttisen lähestymistavan avulla aineistosta löydetyt teologiset painotukset voitiin liittää osaksi laajempaa teologista kontekstia. Tämän analyysin tulokset esitellään luvussa 5.

Jumalanpalveluksen kokonaisuudessa vaikuttavat monet muutkin asiat kuin sanat ja tekstit. Symbolit, liturgiset eleet, liike, musiikki ja kirkkotilan käyttö ovat kaikki tärkeitä osia jumalanpalveluselämässä, ja myös niissä on tunnustuskuntien välisiä eroja, erilaisia traditioita ja ekumeenisia sovelluksia. Niiden tutkiminen rajattiin tämän tutkimuksen tarkastelun ulkopuolelle. Myös jumalanpalveluksen vapaasti kirjoitettavat tekstit, kuten esirukous ja saarna, jätettiin tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Tässä tutkimuksessa keskityttiin liturgiaan ja liturgisiin teksteihin, siihen, miten jumalanpalveluksen kokonaisuus oli rakennettu, ketkä olivat jumalanpalveluksessa toimijoina, kuka sanoi, mitä sanoi ja minkälaisia merkityksiä tehdyillä valinnoilla oli.

---

²⁵ Nichols 1994, 6-7.

²⁶ Nichols 1994.

²⁷ Stausberg & Engler 2011, 276.

²⁸ Stausberg & Engler 2011, 280.

²⁹ Nichols 1994, 14-15.

³⁰ Nichols 1994, 19.

³¹ Nichols 1994, 340.

1.4. Aikaisempi tutkimus

Ekumeenisten jumalanpalvelusten toteutustapoja, tekstivalintoja ja ekumeenisten elementtien ilmenemistä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluksissa ei ole aikaisemmin juurikaan tutkittu.

Pastori Heikki Toivio on tutkinut suomalaisten erityismessujen syntyä ja sisältöjä vuosina 1966-1999 väitöskirjassaan *Voiko sen sanoa toisinkin?*³² Toivion tutkimuksessa pääpaino oli messun kokonaisuuden ja erityisesti messun musiikillisen ilmaisun tutkimisessa. Tutkimuksessa selvitettiin erityismessujen liturgisia rakenteita, mutta ei juurikaan käytettyjen tekstien sisältöjä.

Luterilaisen jumalanpalveluksen historiallista kehitystä Suomessa on tutkinut Martti Parvio tutkimuksessaan alkaen Mikael Agricolan ja Paavali Juustenin messuista.³³ Ehtoollisrukouksen kehittymistä on esitellyt professori Heikki Kotila kirjassaan *Eukaristinen rukous* vuodelta 1996.³⁴ Kotilan tutkimus vaikutti merkittävästi vuoden 2000 jumalanpalvelusten kirjan ratkaisuihin.³⁵ Luterilaista ehtoollisteologiaa ja sen muotoutumista on tutkinut nykyinen piispa Jari Jolkkonen väitöskirjassaan *Uskon ja rakkauden sakramentti*.³⁶ Jolkkosen tutkimustulokset vaikuttivat merkittävästi vuoden 2009 Jumalanpalveluksen oppaaseen sekä piispankokouksen antamiin ohjeisiin ehtoollisesta ja ehtoollisaineiden käsittelemisestä.³⁷

Vuosituhteen vaihteen jumalanpalvelusuudistuksen yhteydessä jumalanpalvelusta ja siihen kohdistuvia odotuksia on tutkinut Johanna Räsänen väitöskirjassaan *Seurakuntalaisten jumalanpalveluskokemukset ja uudistusodotukset vuonna 1992*³⁸ sekä myöhemmin Miia Leinonen ja Kati Niemelä tutkimuksessaan *Jumalanpalvelus arjen voimana: seurakuntalaisten jumalanpalvelusodotukset ja kokemukset*³⁹. Uudistusprosessin erilaisia vaiheita ja kysymyksiä esittelee kattavasti Kari Salosen toimittama *Mikä messu! Näkökulmia uudistuvaan jumalanpalvelukseen*.⁴⁰ Jumalanpalveluksen merkityksellisyyttä on tutkinut Ann-Maarit Joenperä väitöstutkimuksessaan

---

³² Toivio 2004.

³³ Parvio 1978.

³⁴ Kotila 1996.

³⁵ Jumalanpalvelusten kirja 2000.

³⁶ Jolkkonen 2004.

³⁷ Palvelkaa Herraa iloiten 2009.

³⁸ Räsänen 1995.

³⁹ Leinonen & Niemelä 2012.

⁴⁰ Salonen (toim.) 1996.

*Jumalan lapset Isän sylissä: narratiivinen tutkimus jumalanpalveluksen merkityksellisyyden rakentumisesta Tuusulan seurakunnassa.*⁴¹ Näiden tutkimuksien pääpaino on kokemuksissa, odotuksissa ja merkityksellisyydessä, ei niinkään jumalanpalveluksen sisällöissä ja tekstivalinnoissa, joihin nyt käsillä oleva tutkimus keskittyy.

---

⁴¹ Joenperä 2012.

2. Tutkimuksen tausta

2.1. *Ekumenia ja ekumeeninen liike*

Ekumenia –sanon taustalla on kreikan sana οικουμένη, joka tarkoittaa asuttua maan piiriä. Ekumenialla tarkoitetaan kristittyjen yhteistä pyrkimystä Kristuksen kirkon näkyvään ykseyteen ja kristittyjen keskinäisen yhteyden vahvistamista.⁴² Kristillinen kirkko on historiansa aikana jakautunut lukuisiin eri kirkkokuntiin. 1800-luvun loppupuolella käynnistyi toiseen suuntaan tähtääviä pyrkimyksiä, jotka ovat tiivistyneet 1900-luvun jälkipuoliskolla.⁴³ Ekumeenisen liikkeen lähtökohtana on usko Herraan Jeesukseen Kristukseen Jumalana ja Vapahtajana ja halua toimia Jumalan, Isän, Pojan ja Pyhän Hengen kunniaksi.⁴⁴ Tähän yhteiseen kutsumukseen perustuu myös yhteinen rukous, joka toteutuu ekumeenisen jumalanpalveluksen ytimessä. Keskeistä ekumeenisessa yhteistyössä on kunnioitus, luottamus ja avoimuus. Yhteistyön lähtökohtana ovat kirkkoja yhdistävät tekijät, eivät ne, jotka kirkkoja erottavat toisistaan.

Kristittyjen ykseyden edistäminen oli myös yksi tärkeitä Vatikaanin II konsiilin (1962-1965) aiheita.⁴⁵ Tästä on hyvänä osoituksena se, että konsiilin yhteydessä julkaistiin useita ekumeniaa käsitteleviä ja siihen liittyviä asiakirjoja.⁴⁶ Moderneja esimerkkejä ekumeenisesta kehityksestä ovat Porvoon sopimus vuodelta 1992 ja Yhteinen julistus vanhurskauttamisesta vuodelta 1999.⁴⁷ Porvoon kirkkoyhteisöön kuuluvat Skandinavian ja Baltian luterilaisten kirkkojen lisäksi Brittein saarten anglikaaniset kirkot, jotka ovat tunnustaneet toistensa sakramentit ja virat. Yhteinen julistus vanhurskauttamisesta on katolisen ja luterilaisen kirkon asiakirja, joka käsittelee kirkkojen yhteistä ymmärrystä pelastuksesta.⁴⁸ Muita keskeisiä ekumeenisia dokumentteja ovat nk. BEM –dokumentti *Kaste, ehtoollinen ja virka* vuodelta 1982, ja vuodelta 2012 oleva *Kirkko: yhteistä näkyä kohti*.⁴⁹ Tähän asiakirjaan on koottu yhteen kirkkojen yhteiset kirkkokäsitykseen ja ekklesiologiaan liittyvät linjaukset.

---

⁴² Ekumenian hyvät tavat 2002, 1.

⁴³ Metso & Ryökäs 2005, 21.

⁴⁴ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 1.

⁴⁵ Ekumeeninen ohjeisto 1996, 11.

⁴⁶ Ekumenian ohjeisto 1996, 15.

⁴⁷ Porvoon julkilausuma 1992; Yhteinen julistus vanhurskauttamisesta 1999.

⁴⁸ Metso & Ryökäs 2005, 22.

⁴⁹ Baptism, Eucharist and Ministry 1982, Kirkko: yhteistä näkyä kohti 2012.

Suomessa ekumeenisen toiminnan kannalta keskeinen toimija on Suomen ekumeeninen neuvosto, joka on Suomessa toimivien kirkkojen ja kristillisten yhteisöjen yhteistyöelin.⁵⁰ Suomen ekumeeninen neuvosto toimii aktiivisesti ja luo jatkuvasti uusia mahdollisuuksia kirkkojen väliselle yhteistyölle Suomessa. Erityisesti tämä tulee esiin vuosittaisessa ekumeenisessa rukousviikossa tammikuussa ja vastuuviikolla lokakuussa. Näinä viikkoina järjestetään eri puolilla Suomea rukousvaelluksia, yhteisiä jumalanpalveluksia ja rukoushetkiä.⁵¹ Näiden lisäksi monissa seurakunnissa on paljon erilaista ruohonjuuritason ekumeenista toimintaa ja aktiivisuutta.

2.2. Ekumeeninen jumalanpalvelus

Ekumeeninen jumalanpalvelus mainitaan terminä Suomen ekumeenisen neuvoston antamissa ohjeissa⁵² sekä Katolisen kirkon Ekumenian ohjeistossa⁵³. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten opas puhuu ekumeenisista tilanteista.⁵⁴ Ekumeeninen jumalanpalvelus –termin tarkka määrittäminen on suhteellisen hankalaa. Kristillisillä kirkoilla on kaikilla oma jumalanpalveluksensa, joka noudattaa kunkin kirkon omaa traditiota. Kaikkien kirkkokuntien jumalanpalvelukset ovat itsessään avoimia ja siinä mielessä ekumeenisia. Ekumeenisuutta voidaan edistää sekä rakentamalla yhteisiä, ekumeenisia jumalanpalveluksia että osallistumalla eri kirkkokuntien jumalanpalveluksiin yli kirkkokuntarajojen. Yleensä ekumeenisella jumalanpalveluksella tarkoitetaan jumalanpalvelusta, jonka toteuttamiseen osallistuu yhteistyössä useampien kristillisten kirkkokuntien edustajia.

Ekumeenisten keskustelujen vahvistuminen on osaltaan lisännyt kirkkojen välistä vuorovaikutusta. Erilaisten ekumeenisten kokousten ja kansainvälisten järjestöjen kokousten, seminaarien ja konferenssien yhteydessä vietetään yleensä monipuolista ja eri traditioista nousevaa yhteistä jumalanpalveluselämää. Yhteisellä rukous- ja jumalanpalveluselämällä on ollut tärkeä merkitys, ja se on lähentänyt kristittyjä toisiinsa. Merkittävin yhteinen messun muotoilu on Kirkkojen Maailmanneuvoston piirissä BEM –prosessin yhteydessä muotoiltu niin kutsuttu *Liman liturgia*.⁵⁵ Sitä käytettiin

---

⁵⁰ Suomen ekumeeninen neuvosto, jäsenet.

⁵¹ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 1.

⁵² Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011.

⁵³ Ekumenian ohjeisto 1996, 64.

⁵⁴ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 120.

⁵⁵ Lima Liturgia 1982.

ensimmäisen kerran *Faith and Order* –komission kokouksen yhteydessä Limassa vuonna 1982. Se liittyy vahvasti myös BEM –asiakirjassa ilmaistuun teologiseen näkemykseen ehtoollisesta. Liman liturgiaa ei tarkoitettu minkään yksittäisen kirkon jumalanpalvelukseksi, mutta se vaikutti huomattavasti useiden kirkkojen käsikirjauudistuksiin, myös Suomessa. Luterilainen maailmanliitto ja Kirkkojen maailmanneuvosto ovat julkaisseet varsin paljon erilaista ekumeenista jumalanpalvelusmateriaalia, osan myös suomen kielellä. Näistä tärkeimpiä on *Koinonia – Services and prayers* vuodelta 2004.⁵⁶

Suomen ekumeenisen neuvoston ohjeissa ekumeenista jumalanpalvelusta kuvataan yhteisen rukouksen paikaksi. Se, mitä kristittyjen kesken voidaan tehdä yhdessä, tulisi myös toteuttaa yhdessä. Ekumeeninen jumalanpalvelus kutsuu osallistumaan toisten kirkkojen aarteisiin. Aarteiden ydin on yhteinen evankeliumi.⁵⁷ SEN:n ohjeiden mukaan ekumeeninen jumalanpalvelus voidaan perustaa olemassa olevien kristillisten jumalanpalvelusjärjestysten pohjalle, muodostaa eri tunnustuskuntien osuuksista ja muokata isäntäkirkkokunnan jumalanpalvelusjärjestystä sopivalla tavalla.⁵⁸ Yleensä SEN:n ohjeiden mukainen ekumeeninen jumalanpalvelus ei ole messu eikä se kilpaile seurakuntien omien jumalanpalvelusten kanssa. Ohjeissa kuitenkin annetaan vaihtoehtoja ratkaisuihin, joiden avulla ehtoollista voidaan viettää kaikkia osapuolia kunnioittavasti. Voidaan toimia esimerkiksi siten, että jumalanpalveluksen sanaosa vietetään yhdessä ja ehtoollisosa erikseen.⁵⁹

Ekumeenisia jumalanpalveluksia ja niiden toteuttamiseen liittyviä yksityiskohtia kuvataan laajasti Katolisen kirkon Ekumenian ohjeistossa.⁶⁰ Liturgia on ohjeiston mukaan paras tapa ilmentää kristittyjen ykseyttä. Yhteiseen rukoukseen kannustetaan. Ekumeenisen ajattelun ytimessä on kristityn yksityinen rukouselämä ja palvelutehtävät, yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden edistäminen, rauhan ja luomakunnan puolesta toimiminen.⁶¹ Osallistumista muiden kristillisten kirkkojen julkisiin jumalanpalveluksiin pidetään toivottavana, samoin kuin muihin ekumeenisiin tilaisuuksiin osallistumista. Ekumeenisessa ohjeistossa kehoitetaan katolilaisia

---

⁵⁶ Koinonia 2004.

⁵⁷ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 1.

⁵⁸ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 3.

⁵⁹ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 4.

⁶⁰ Ekumenian ohjeisto 1996, 61-69.

⁶¹ Ekumenian ohjeisto 1996, 33, 34.

perehtymään oman kirkkonsa oppiin, järjestykseen ja ekumeenisiin periaatteisiin. Tätä kautta, ja samalla perehtymällä muihin kirkkokuntiin, voidaan ohjeiston mukaan kantaa vastuuta myös ekumeenisista pyrkimyksistä.⁶² Ohjeistuksessa todetaan, että pääsääntöisesti ekumeenista jumalanpalvelusta tai rukoushetkeä vietetään isännöivän kirkon tradition mukaan. Ohjeistossa kehoitetaan myös käyttämään malleja, jotka ovat sopusoinnussa eri kirkkokuntien liturgioiden kanssa, ja hakemaan erityisesti tekstejä, jotka nousevat yhteisestä perinnöstä.⁶³ Messu, jossa on ehtoollinen, on sunnuntain keskeinen tapahtuma, johon katolilaisten oletetaan osallistuvan. Tästä syystä ekumeenisia jumalanpalveluksia ei suositella pidettäväksi sunnuntaisin.⁶⁴ Katolinen kirkko määrittelee ykseyden toteutuvan uskon tunnustamisessa, pyhän liturgian yhteisessä vietossa ja Jumalan perheen sovussa.⁶⁵ Ekumeeninen ohjeisto ehdottaa, että kulttuurillisesti yhdenmukaisella alueella elävien kirkkojen ja kirkollisten yhteisöjen olisi tarpeen luoda yhteiset sanamuodot keskeisistä liturgisista teksteistä, kuten Isä meidän –rukouksesta, apostolisesta ja Nikean-Konstantinopolin uskontunnustuksesta sekä Kunnia Jumalalle –laulusta.⁶⁶

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten opas (2009) antaa ohjeita ekumeenisia tilanteita varten.⁶⁷ Pyrkimys ekumeeniseen yhteyteen pohjautuu oppaan mukaan vahvaan luterilaiseen identiteettiin. Kristittyjen yhteinen rukous edellyttää sekä rakkautta että totuudellisuutta. Rakkaus ilmenee toisenlaisen vakaumuksen kunnioittamisena, totuudellisuus uskollisuutena omalle identiteetille. Opas erottelee tunnustukselliset ja tunnustusten väliset jumalanpalvelukset. Tunnustuksellinen jumalanpalvelus on tietyn tradition mukainen jumalanpalvelus, johon toisten kirkkokuntien edustajat voivat osallistua vieraina.⁶⁸ Ekumeeninen yhteys tulee näin vieraiden kautta näkyväksi. Vieraat edustavat aidosti omaa kirkkoaan. Tunnustustenvälisessä jumalanpalveluksessa eri tunnustuskuntien edustajat rukoilevat oppaan mukaan yhdessä ilman, että kyse olisi minkään tunnustuskunnan käsikirjan mukaisesta jumalanpalveluksesta.⁶⁹

---

⁶² Ekumenian ohjeisto 1996, 21.

⁶³ Ekumenian ohjeisto 1996, 64.

⁶⁴ Ecclesia de Eucharistia 2003, 32.

⁶⁵ Ekumenian ohjeisto 1996, 19.

⁶⁶ Ekumenian ohjeisto 1996, 87.

⁶⁷ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 120-124.

⁶⁸ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 122.

⁶⁹ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 124.

2.3. Suomessa vaikuttavien kristillisten kirkkokuntien jumalanpalvelusteologiset erot

Jumalanpalvelus ja messu ovat kristikunnan yhteistä historiaa, jonka juuret ulottuvat alkuseurakuntaan asti.⁷⁰ Jumalanpalveluksen juuret ovat varhaisten kristittyjen kokoontumisissa: viikon ensimmäisenä päivänä kokoonnuttiin pyhien tekstien ja yhteisen aterian ääreen.⁷¹ Jumalanpalvelus on kirkon elämä ja syke.⁷² Läntisessä kirkollisessa perinteessä jumalanpalvelusta on nimitetty liturgiaksi. Sanan pohjalla on kreikan sana λειτουργία, joka tarkoittaa yhteistä palvelusta. Liturgia voidaan ymmärtää rituaaliseksi toimitukseksi, jossa ihminen pyrkii yhteyteen transsendentin todellisuuden, Jumalan, kanssa.⁷³ Jumalanpalveluksen avulla kristityt ilmaisevat Jumalan merkityksellisyyden omassa elämässään.⁷⁴ Jumalanpalvelus on kristillisessä kirkossa pohjavireeltään trinitaarinen.⁷⁵ Liturgiaa voidaan kuvata myös raamatulliseksi, koska kaikkien kirkkojen jumalanpalveluksilla on raamatullinen luonne ja alkuperä. Liturgian tekstit ja rukoukset, saarna, virret ja musiikki viittaavat Raamattuun. Jumalanpalveluksessa sana ja ateriat ovat rinnakkaisia.⁷⁶ Huolimatta kirkon erilaisista kriiseistä ja jakautumisesta messun pääosat ja järjestys ovat kristikunnassa yleensä lähellä toisiaan ja jotkin rukoustekstitkin yhteistä traditiota. Jumalanpalveluksen rakenteen erot ilmentävät myös eri traditioiden välisiä eroja.⁷⁷ Jumalanpalveluselämällä ja liturgisella teologialla on erilaisia painotuksia eri tunnustuskuntien välillä. Näitä eroja esitellään lyhyesti tässä luvussa.

Luterilaisen maailmanliiton julkaisemassa Nairobien raportissa vuodelta 1996 avataan luterilaista jumalanpalvelusnäkemystä.⁷⁸ Jumalanpalvelusta kuvataan raportissa yhtä aikaa transkulttuuriseksi, kontekstuaaliseksi, vastakulttuuriseksi ja kulttuurienväliseksi.⁷⁹ Ylösnoussut Kristus on koko maailman ja kaikkien kansojen Vapahtaja. On yksi Herra, yksi kaste, yksi usko ja yksi ehtoollinen. Kristus syntyi ihmiseksi paikalliseen

---

⁷⁰ Kotila 2004, 15.

⁷¹ Lathrop 1998, 2, 45.

⁷² Nairobien raportti 1996, 1.

⁷³ Bradshaw & Melloh 2007, 140.

⁷⁴ Kotila 2004, 15.

⁷⁵ Kotila 2004, 16.

⁷⁶ Lathrop 1998, 51; Vahtola 2003, 54.

⁷⁷ Lathrop 1998, 34.

⁷⁸ Nairobien raportti 1996.

⁷⁹ Nairobien raportti 1996, 2.

kulttuuriin, inkarnoitui keskelle elämää. Jumalanpalvelusta vietetään tämän inkarnaation takia aina paikallisessa kontekstissa. Dynaamisen ekvivalenssin periaatteen mukaan jumalanpalveluksen elementit voidaan rakentaa paikallisen kulttuurin ominaisia tapoja hyödyntäen. Jumalanpalvelus on elävä.

Jumalanpalveluksen vastakulttuurisuus ilmenee siinä, että Jeesus tuli maailmaan muuttamaan kaikki kansat ja kulttuurit, ei mukautumaan niihin.

Uskon kontekstualisoinnista seuraa sorron ja epäoikeudenmukaisuuden vastustaminen. Kulttuurienvälisyys merkitsee eri kulttuurien ja niiden perinnön, virsien, taiteen ja muiden elementtien rikasta yhteistä jakamista.⁸⁰

Katolisen kirkon uskonelämän keskiössä on eukaristia, jossa on kirkon salaisuuden ydin.⁸¹ Eukaristia on kirkon pelastustapahtuma, jossa Vapahtaja jakaa itsensä osoituksena universaalista rakkaudestaan, joka oli ja on, ja jolla on myös vahvasti eskatologinen ulottuvuus.⁸² Ehtoollinen on yhteyden sakramentti. Vaikka yhteinen ehtoollisenvietto ei ole muiden kirkkojen kanssa katolisen kirkon mukaan mahdollista, se on pyrkimys, johon kirkko suuntautuu ja jota se kaipaa.⁸³ Ehtoollinen on kaikkein pyhin sakramentti, *sacramentum sanctissimum*. Ehtoollisteologiaan liittyy transsubstantio-oppi, jonka mukaan ehtoollisaineet muuttuvat Kristuksen ruumiiksi ja vereksi.

Ortodoksisen kirkon elämä keskittyy jumalanpalvelukseen.⁸⁴ Liturgialla tarkoitetaan erityisesti eukaristian viettoa.⁸⁵ Liturginen elämä on lähde, josta kaikki kristillinen elämä nousee. Jumalanpalveluksessa Kristuksen ruumis yhdistää uskovat toisiinsa ja Jumalaan, eukaristiassa ihminen pääsee aitoon yhteyteen Kristuksen kanssa. Ehtoollisen viettäminen ilman uskon yhteyttä ei ole mahdollista, koska ehtoollinen ilmentää kirkon ykseyttä. Leipä ja viini annetaan ihmisille, ja koska Sana on tullut lihaksi, leipä ja viini jumalallistuvat Pyhän Hengen voimasta. Tästä syystä Pyhän Hengen avuksihuutaminen, epikleesirukous, on ortodoksisessa traditiossa erityisen tärkeä.⁸⁶ Ortodoksisessa traditiossa noudetaan yleensä Johannes Krysostomoksen tai Basileos Suuren liturgioita.⁸⁷

---

⁸⁰ Nairobien raportti 1996, 2-5.

⁸¹ Ecclesia de Eucharistia 2003, 3.

⁸² Ecclesia de Eucharistia 2003, 20.

⁸³ Ecclesia de Eucharistia 2003, 44.

⁸⁴ Metso & Ryökäs 2005, 123.

⁸⁵ Paavali 1986, 11.

⁸⁶ Meyendorf 1987, 119.

⁸⁷ Paavali 1987, 14.

Anglikaanista kirkkoa, joka syntyi osana reformaation ajan protestanttisia kirkkoja, pidetään reformaation keskitien kulkijana.⁸⁸ Anglikaanista jumalanpalvelusajattelua ja jumalanpalveluskeskeisyyttä kuvaa hyvin se, että rukouskirja Book of Common Prayer vuodelta 1662 on sen tunnustuksen päälähde.⁸⁹ Kirkon elämän liturginen luonne on vahva.⁹⁰ Jumalanpalveluselämän muodot vaihtelevat, koska anglikaaniset seurakunnat voivat olla luonteiltaan hyvinkin erilaisia karismaattisesta evankelikaalisuudesta korkeakirkolliseen anglokatolisuuteen.⁹¹ Jumalanpalveluselämä pohjautuu Book of Common Prayeriin, myöhempään Alternative Service Bookiin, Common Worshipiin tai paikallisiin käsikirjoihin.⁹² Jumalanpalveluksen uudistamisessa keskeistä on ollut kieli, tavoitteena on ollut kielen inklusiivisuus, kauneus, rikkaus ja joustavuus.⁹³ Anglikaanisessa kirkossa papisto on varsin tottunut myös itse muokkaamaan rukoustekstejä, sillä ajan myötä Shakespearen ajan englantia on ollut välttämätöntä muokata.⁹⁴ Anglikaanisen yhteisön piiriin kuuluvien kirkkojen käsikirjoja jopa kehoitetaan lainaamaan ja materiaaleja muokkaamaan.⁹⁵ Luterilaiset ja anglikaaniset kirkot puolustavat ehtoollisopin reaaliapresens-ajattelua transsubstantio-opin sijaan.

Reformoiduissa kirkoissa yleisen pappeuden korostaminen ja synodaalinen hallintotapa tuovat mukanaan demokraattisuuden, joka mahdollistaa mm. liturgisten tekstien muokkaamisen runomittaan ja kertomuksiksi.⁹⁶ Liturgisia vuorolauluja ei reformoidussa jumalanpalveluksessa yleensä ole.⁹⁷ Reformoidut kirkot korostavat ehtoollisessa Kristuksen hengellistä läsnäoloa, jolloin ehtoollisen muistoaterialuonne on tärkeä.⁹⁸

Vapaakirkot ovat syntyneet osana protestanttista perinnettä.⁹⁹ Jumalanpalvelukset ovat yleensä varsin epäliturgisia, ne sisältävät raamatunlukemista, rukousta, laulua, todistusta ja puheita. Saarnalla on

---

⁸⁸ Metso & Ryökäs 2005, 205; Rusama 2003, 5.

⁸⁹ Rusama 2003, 63.

⁹⁰ Rusama 2003, 5.

⁹¹ Metso & Ryökäs 2005, 209.

⁹² Moreton 2003, 56–57.

⁹³ Rusama 2003, 66.

⁹⁴ Moreton 2003, 60.

⁹⁵ Giles 2005, 165; Moreton 2003, 61.

⁹⁶ Metso & Ryökäs 2005, 253.

⁹⁷ Metso & Ryökäs 2005, 274.

⁹⁸ Metso & Ryökäs 2005, 248.

⁹⁹ Metso & Ryökäs 2005, 287.

keskeinen asema. Helluntailaisuudessa hengellisellä kokemuksella on keskeinen merkitys.¹⁰⁰ Jumalanpalveluksen keskeisenä tavoitteena on Jumalan aito kohtaaminen. Armolahjojen eli karismojen rukoileminen ovat tunnusomaista helluntailaisuudelle, erityisesti tunnetaan kielillä puhuminen ja profetoiminen joita pidetään Pyhän Hengen kasteen merkkeinä.¹⁰¹

Protestanttisten ja muiden kirkkojen jumalanpalveluskäsitysten keskeinen ero on saarnan ja ehtoollisen suhde toisiinsa. Vaikka kirkoilla on kohtuullisen yhteinen käsitys Jumalan Sanan ja ehtoollisen kahdesta polariteetista keskeisinä messun osina, elää protestanttisissa kirkoissa vahva saarnan korostus.¹⁰² Katolinen ja ortodoksinen kirkko pitävät perinteisesti erityisen tärkeänä ehtoollisten merkitystä osana kristityn henkilökohtaista spiritualiteettia. Siinä, miten suhtaudutaan liturgisiin teksteihin, on kirkkokuntakohtaisia eroja. Katolisen ja ortodoksinen kirkon piirissä tekstit ovat pyhiä eikä niitä voida muokata tilanteen mukaan. Anglikaanisen kirkon tunnustuksen päälähteet ovat liturgiset tekstit, joten niiden uudistamiseen paneudutaan huomattavalla teologisella asiantuntemuksella.¹⁰³ Anglikaanisia käsikirjoja on useita eri puolilla maailmaa. Tästä seuraa, että tekstien lainaaminen on verrattain helppoa. Reformoiduissa kirkoissa on tavallisempaa muokata tekstejä tilanteen mukaan.¹⁰⁴ Suomen evankelis-luterilainen kirkko sijoittuu anglikaanisen ja reformoitujen kirkkojen välimaastoon tämän kysymyksen kohdalla. Porvoon yhteisön kirkoissa jumalanpalvelusten käsikirjat ja evankeliumikirjat poikkeavat toisistaan. Jaakko Rusaman mukaan Porvoon yhteisön kirkkojen välillä olisi suotavaa rakentaa yhteisiä joustavia jumalanpalveluselämän muotoja.¹⁰⁵ Näin ei ole toistaiseksi tapahtunut, vaikka esimerkiksi sekä Englannin kirkossa että Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa valmisteltiin yhtä aikaa uusia käsikirjoja vuosituhaten vaihteessa.

2.4. Eukaristinen rukous

Eukaristisen rukouksen ja ehtoollisteologian muotoutuminen ja kehittyminen on ollut merkittävä osa kristillisen kirkon jumalanpalveluskehitystä.

Ensimmäisenä jumalanpalvelusuudistuksena voidaan pitää 1.

---

¹⁰⁰ Metso & Ryökäs 2005, 314.

¹⁰¹ Metso & Ryökäs 2005, 316.

¹⁰² Metso & Ryökäs 2005, 176.

¹⁰³ Metso & Ryökäs 2005, 207.

¹⁰⁴ Metso & Ryökäs 2005, 253.

¹⁰⁵ Rusama 2003, 70.

Korinttilaiskirjeen Paavalin sanoja Korintin seurakunnalle, jossa hän nuhteli seurakuntaa vääränlaisista ehtoollisenviättöistä (1. Kor 11:17-34).

Alkuseurakunnan jumalanpalveluselämä kehittyi juutalaisen tradition pohjalta.¹⁰⁶ Kristillisen jumalanpalveluksen kehittymisen kannalta oleellisimpia olivat juutalaisen tradition päivittäiset rukoukset ja niiden rakenne sekä Birkat ha-mazon, aterian päättävä rukous.¹⁰⁷ Ehtoollisen vieton ja ehtoollisrukouksen pohjana ovat Uuden testamentin ehtoolliskertomukset, joita on kaikkiaan neljä, kolme evankeliumeissa (Matt. 26:26-29, Mark. 14: 22-24 ja Luuk. 22: 19-20) ja yksi Paavalin kirjeessä Korinttilaisille (1. Kor. 11:23-26). Varhaisten kristittyjen piirissä leivän ja viinin siunaamisesta ja nauttimisesta seurakunnan koolla ollessa tuli keskeinen osa seurakunnan elämää. Aluksi aterian eskatologinen painotus oli vahva, myöhemmin Jeesuksen kuoleman muistaminen painottui enemmän.¹⁰⁸ Varhaisimmat kuvaukset alkuseurakunnan ehtoollisenviättöstä ovat säilyneet Didakhéssä. Tekstin alkuperä on todennäköisesti 50-70 luvuilta Syyriasta, mutta tekstiä on toimitettu nykymuotoonsa toisella ja kolmannella vuosisadalla. Didakhén aineistosta löytyvät rukoukset ”kiitos viinistä”, ”kiitos leivästä” ja ”kiitos Jumalan nimestä ja ilmoituksesta, aineellisesta ja hengellisestä ravinnosta” sekä esirukous ja eskatologinen päätös. Muita merkittäviä varhaisia lähteitä ovat Apostoliset ohjeet 200-luvun lopulta ja Apostolinen traditio, jota pidetään Hippolytoksen Roomassa 215 syntyneenä luomuksena. Siitä löytyy ehtoollisrukous, jonka rakenteena on johdanto, kiitos Kristuksen työstä, asetussanat, anamneesi, epikleesi ja doksologia.¹⁰⁹

Kristillisen kirkon messu muotoutui vähitellen ensimmäisen vuosituhannen aikana kohti rikkaampaa ja symbolisempaa tapaa. Keskiajan skolastikkojen keskuudessa kehittyi nk. messu-uhrioppi. Ehtoollisenviättöä sanottiin uhriksi, koska se oli Kristuksen kärsimyksen muistamista ja toisaalta ehtoollisen kautta kristitty tulee osalliseksi Kristuksen uhrista.¹¹⁰ Myöhemmin messu-uhrioppi muovautui suuntaan, jossa ajateltiin, että Kristus uhrataan Jumalalle papin palveluviran välityksellä seurakuntalaisten syntien sovittamiseksi. Kristuksen uhrin voitiin siis ajatella toistettavan jokaisessa messussa. Papin yksin toimittamat messut yleistyivät ja tavaksi tuli kaanonin

---

¹⁰⁶ Sariola 2001, 48.

¹⁰⁷ Study of the Liturgy 1992, 72, 76; Bradshaw 2004, 116.

¹⁰⁸ Bradshaw 1992, 53.

¹⁰⁹ Bradshaw 1992, 85-89.

¹¹⁰ Jolkkonen 2004, 64.

salainen, hiljainen lukeminen. Myös ihmisen hyväksi tai puolesta vietettävät votiivimessut yleistyivät.¹¹¹ Samaan aikaan läntisessä kirkossa luovuttiin viinin jakamisesta maallikoille ja ehtoollisella käyntien määrä väheni.¹¹² Myöhäisen keskiajan messu-uhrioppi muotoiltiin lopulliseen muotoonsa Trenton kirkolliskokouksessa. Luther piti tätä ajattelua tekojen vanhurskauttamisoppina.¹¹³

Reformaation yhteydessä reformaattorit halusivat poistaa messun kaavasta siihen mielestään kertyneen turhan aineksen. Samalla siirryttiin täyteen kansankielisyyteen, ääneen puhumiseen ja molempien ehtoollisaineiden jakamiseen seurakuntalaisille.¹¹⁴ Luther julkaisi vuonna 1523 messujärjestyksen Formula missaen ja vuonna 1526 Deutche messen, jotka yleistyivät luterilaisina messujärjestyksinä.¹¹⁵ Luther poisti messukaavasta kaiken sellaisen, jonka saattoi ajatella viittaavan katoliseen messu-uhrioppiin.¹¹⁶ Hän ei kuitenkaan muotoillut mitään tilalle, joten ehtoollisrukouksen osalta jäljelle jäi huomattavasti aiempaa suppeampi rukous.¹¹⁷ Asetussanoista tuli sakramentin ydin, ehtoollisrukoukseen jätettiin usein vain prefaatio, Pyhä, asetussanat ja Isä meidän –rukous.¹¹⁸ Pyhä-hymnin Luther siirsi laulettavaksi asetussanojen jälkeen. Ehtoollisaineiden esiinkantaminen offertorion aikana jätettiin pois. Luther toi myös messun päätössiunaukseksi Aaronin siunauksena tunnetun Herran siunauksen.¹¹⁹ Ruotsin ja Suomen reformaattorit ottivat liturgiseksi mallikseen Lutherin Formula Missaen, kun taas Tanskan ja Norjan kirkot käyttivät pohjanaan Saksalaista messua.¹²⁰

1900-luvun alkupuolella Belgiasta alkanut liturginen uudistusliike kiinnostui uudella tavalla liturgiasta ja messun kaavasta.¹²¹ Tavoitteena oli etsiä uutta jumalanpalveluksen tapaa ja samalla tutkia jumalanpalveluksen historiaa. Liturgisen liikkeen myötävaikutuksesta alettiin etsiä kristittyjen yhteistä, vanhakirkollista traditiota. Aluksi pyrkimyksenä oli löytää alkuperäinen

---

¹¹¹ Jolkkonen 2004, 73.

¹¹² Jolkkonen 2004, 74, 77.

¹¹³ Jolkkonen 2004, 56.

¹¹⁴ Martling 2006, 97.

¹¹⁵ Sariola 2001, 51.

¹¹⁶ Metso & Ryökäs 2005, 175.

¹¹⁷ Martola 2003, 27.

¹¹⁸ Martola 2003, 26; Jolkkonen 2004, 227–228.

¹¹⁹ Martling 2006, 98.

¹²⁰ Martling 2006, 100.

¹²¹ Kotila 2007, 23.

alkuseurakunnan ehtoollisrukous. Tätä tutkimuslinjaa edusti erityisesti Gregory Dix, joka kirjassaan *The Shape of the Liturgy* pyrki osoittamaan yhden alkuperäisen ehtoollisrukouksen olemassaolon.¹²² Sittemmin Paul Bradshaw ja monet muut tutkijat osoittivat, että alkuseurakunnan traditio on ollut huomattavasti monimuotoisempi kuin Dixin teorian antoivat ymmärtää.¹²³ Nykyisin ollaan varsin kattavasti sitä mieltä, että alkuseurakunnan ehtoollisrukousten traditio on ollut rikas ja monimuotoinen, se on mahdollistanut improvisoidun ehtoollisrukouksen ja huomattavan monipuolisen liturgisen elämän.

Vatikaani suhtautui aluksi liturgiseen uudistusliikkeeseen varsin epäilevästi. Katolisen kirkon piirissä paineet kansankieliseen messuun kuitenkin kasvoivat, ja kokeiluja siihen suuntaan tehtiin jo 1940-luvulla Ranskassa. Jumalanpalveluselämän osalta Vatikaanin II konsiilin keskeinen dokumentti oli konsiilin päätösasiakirja *Sacrosanctum Concilium*.¹²⁴ Konsiilin myötä katolisen kirkon liturgia ja ehtoollisrukous uudistettiin. Suurin muutos oli kansankielisyyden hyväksymisessä. Messukirjaan tuli useita ehtoollisrukousvaihtoehtoja. Vaikuttaakin siltä, että yhden yhteisen katolisen messun vaatiminen koko globaalissa kirkossa ei ollut enää mahdollista. Paikallisille ja kontekstuaalisille variaatioille oli ja on annettava mahdollisuus. Vatikaanin II konsiilin myötä osa Lutherin aikanaan käynnistämistä liturgisista uudistuksista on toteutunut protestanttisten kirkkojen sijaan katolisessa kirkossa.¹²⁵ Tämä uusien mahdollisuuksien ja vaihtoehtojen tarve koskee yhtä lailla kaikkia muitakin läntisiä kristillisiä kirkkoja. Vatikaanin II konsiilin uudistukset ovatkin vaikuttaneet monella tavalla myös protestanttisten kirkkojen myöhempään jumalanpalveluskehitykseen.

Läntisen kirkon liturgisessa uudistustyössä on ollut kysymys paljolti ekumeenisissa yhteyksissä syntyneistä löydöistä. Jumalanpalvelusten kirjojen uudistamiseen ovat vaikuttaneet toisaalta sakramenttiteologiset painotuserot ja toisaalta vanhakirkolliset, yhteiset juuret.¹²⁶ Jumalanpalveluksen kehitys onkin mielenkiintoinen polariteetti eri kirkkoja yhdistävien ja erottavien asioiden välillä. Erityisen hyvin tämä tulee esiin messun ehtoollisosan ja ehtoollisrukouksen kohdalla.

---

¹²² Dix 1945.

¹²³ Bradshaw 1992, 2004.

¹²⁴ Sacrosanctum concilium, 1963.

¹²⁵ Martola 2003, 30-31.

¹²⁶ Kotila 2004, 44.

2.5. Päivittäiset rukoushetket

Hetkirukoukset ovat osa kristillisen kirkon traditiota, joiden juuret ovat myös juutalaisessa perinteessä. Varhaisimmat kristilliset kirjalliset lähteet päivittäisistä rukoushetkistä ovat 400-luvulta. Erityisen tärkeitä rukoushetkien kierto oli luostarilaitoksen kehittyessä.¹²⁷ Rukoushetkien aineisto koottiin yhteen kirjaan, Breviarumiin, 1000-luvulla. Perinteisiin hetkirukouksiin liittyvät nk. kantikumit, Uuden testamentin ylistyshymnit. Laudeksessa lauletaan tai luetaan Benedictus eli Sakariaan kiitoslaulu, Vesperissä Magnificat eli Marian kiitoslaulu ja Kompletoriassa Nunc dimittis eli Simeonin kiitoslaulu.

Luterilaisessa Suomessa rukoushetkien kaavojen käyttäminen on yleistynyt hiljaisuuden liikkeen ja retriittitoiminnan myötä. Retriiteissä noudatetaan yleensä joko perinteisiä rukoushetkien muotoja tai Taizé – tyyppistä vapaampaa rukoushetken muotoa. Rukoushetkiin liittyy tällöin psalmien ja muiden raamatuntekstien lukeminen, Taizé –lauluja sekä rukous.¹²⁸

2.6. Suomalaiset messukirjat ja ehtoollisrukous

Reformaatio tuli Skandinaviaan ja sitä kautta Suomeen varsin pian Saksan reformaation jälkeen 1530-luvulla. Mikael Agricola uudisti messun 1549, sen nimeksi tuli Messu eli Herran Ehtolinen.¹²⁹ Messu rakennettiin Lutherin Formula Missaen pohjalle Olaus Petrin ruotsiksi muokkaaman kirkkokäsikirjan pohjalta.¹³⁰ Messun ja raamatunkäännöstyön myötä syntyi myös suomen kirjakieli. Agricolan messussa ehtoollisen asetussanat on yhdistetty suoraan prefaatorukoukseen.¹³¹ Asetussanoja seurasi Pyhä –hymni ja Isä meidän –rukous. Paavali Juusten jatkoi uudistustyötä julkaisemalla kirjan *Se Pyhä Messu* vuonna 1575.¹³² Tämän messun ehtoollisosa noudattelee Agricolan messun mukaista muotoa.¹³³ Prefaatorukouksia on kuitenkin Agricolan kahden vaihtoehdon sijaan kolme, kolmannessa on mukana asetussanojen jälkeinen loppudoksologia, joka on saanut vaikutteita kuningas Juhana III uudistuspyrkimyksestä ja niin sanotusta Punainen kirjasta vuodelta 1561.¹³⁴

¹²⁷ Study of the Liturgy 1992, 400–404.

¹²⁸ Häyrynen & Kotila 2003, 61–64.

¹²⁹ Agricola 1987, 81–109.

¹³⁰ Jumalan kansan juhla 1992, 7.

¹³¹ Agricola 1987, 88–102; Kotila 1996, 273.

¹³² Juusten, 1978.

¹³³ Juusten 1978, 16–23.

¹³⁴ Parvio 1978, 28, 50.

Punaisessa kirjassa oli laajempi ehtoollisrukous kuin muissa ruotsalaisissa ja suomalaisissa käsikirjoissa. Pyhä –hymni laulettiin siinäkin asetussanojen jälkeen, mutta sitä seurasi anamneesi, epikleesi ja doksologia.¹³⁵ Punaista kirjaa ei koskaan käännetty suomeksi, mutta sen vaikutukset näkyivät erityisesti ruotsinkielisissä seurakunnissa.¹³⁶ Juustenin messukirja oli siksi merkittävä, että ensimmäistä kertaa suomalaisen messun kaikki tekstit, sekä kiinteät että vaihtuvat, oli koottu yksiin kansiin, jolloin alttarilla tarvittiin vain yksi kirja.¹³⁷ Lisäksi Juustenin messussa on enemmän nuotillisia osia kuin Agricolan messussa, mikä viittaa pikku hiljaa kehittyneeseen kirkkomusiikkikulttuuriin.¹³⁸

Seuraava merkittävä suomalainen kirkkokäsikirja julkaistiin vuonna 1614, joka säilyi käytössä vuoteen 1886 saakka. Vuonna 1694 käsikirjaa tarkistettiin, mutta sisällöllisiä muutoksia ei juuri tehty.¹³⁹ Gezeliuksen käsikirjassa vuodelta 1669 ehtoollisvuorolaulun jälkeinen prefaatorukous liittyy suoraan asetussanoihin eikä ensimmäisessä vaihtoehdossa ole Pyhä-hymniä, asetussanojen jälkeen siirrytään suoraan Isä meidän –rukoukseen.¹⁴⁰ Vuoden 1694 käsikirja pohjautuu ruotsalaiseen vuoden 1599 käsikirjaan. Siinä on ennen ehtoollisosaa ehtoolliselle osallistuvien valmistautumisrukous, johon on liitetty myös Isä meidän –rukous. Rukous lauletaan uudestaan Pyhä-hymnin jälkeen.¹⁴¹

Suomalaisessa luterilaisuudessa Sanan ja ehtoollisen yhdistävä messu säilyi pitkään sunnuntain jumalanpalveluksen muotona. Myöhemmin syntyi tapa, jossa ehtoollista vietettiin vain joitakin kertoja vuodessa, ei joka sunnuntai.¹⁴² Jumalanpalvelusjärjestys säilytettiin pitkälti samana mutta vähitellen liturgian painoarvo väheni.¹⁴³ Vuoden 1913 kirkkokäsikirjassa, joka oli pääosin vuonna 1886 käsikirjan tarkistettu laitos, ehtoollisvuorolaulua seuraa prefaatorukous ja Pyhä-hymni, jonka jälkeen pappi lukee ehtoollisen asetussanat. Asetussanoja seuraa Isä meidän –rukous.¹⁴⁴ 1900-luvun alkupuolella jumalanpalvelusta uudistettiin monin pienin tavoin, uudet

---

¹³⁵ Serenius 1966, 222-223; Senn 1979, 253.

¹³⁶ Parvio 1978, 26.

¹³⁷ Parvio 1978, 27.

¹³⁸ Parvio 1978, 56.

¹³⁹ Jumalan kansan juhla 1992, 8.

¹⁴⁰ Kirkkokäsikirja 1669, 38–51.

¹⁴¹ Kirkkokäsikirja 1694, 74.

¹⁴² Sariola 2001, 54.

¹⁴³ Kotila 2007, 23.

¹⁴⁴ Kirkkokäsikirja 1913, 28–30.

käsikirjat otettiin käyttöön vuosina 1933 ja 1941. Laajempi kehitystyö alkoi 1960-luvulla, ja 1968 hyväksytyin kirkkokäsikirjan jälkeen jumalanpalveluksen uudistamisesta tuli pysyvää. Tuolloin siirryttiin vähitellen käsikirjan uudistamisesta jumalanpalveluksen uudistamiseen.¹⁴⁵ Vuoden 1968 kirkkokäsikirja noudattaa samaa ehtoollisosan muotoa kuin vuoden 1913 käsikirja.¹⁴⁶ 1980-luvulla tehtiin useita muutoksia, joiden tavoitteena oli kehittää jumalanpalvelusta ihmisiä tavoittavampaan suuntaan. Esirukouksen laatiminen tuli mahdolliseksi seurakunnassa vuonna 1981 ja maallikoiden ehtoollisenjako-oikeus hyväksyttiin vuonna 1983. Vuonna 1983 hyväksyttiin käyttöön myös perhejumalanpalveluksen kaava.¹⁴⁷ Ehtoollisella käyntien määrä on viisinkertaistunut 1950-luvulta 2000-luvun alkuun, huolimatta siitä, että jumalanpalveluskäyntien kokonaismäärä on laskenut.¹⁴⁸

2.7. Jumalanpalvelusuudistus Suomessa 2000-luvun taitteessa

Luterilaisessa jumalanpalvelusteologiassa ja jumalanpalveluksen uudistamisessa keskeisiä periaatteita ovat olleet osallisuus Kristuksesta ehtoollisessa, jumalanpalveluksen julkisuus ja missionaarisuus sekä jumalanpalveluksen kulttuurisidonnaisuus.¹⁴⁹ Suomen evankelis-luterilaisen kirkossa otettiin käyttöön uusin virsikirja vuonna 1986, raamatunkäännös vuonna 1992 ja katekismus vuonna 1999.¹⁵⁰ Jumalanpalveluksen käsikirja on vahvasti sidoksissa erityisesti raamatunkäännökseen ja virsikirjaan, niinpä sen uudistaminen aloitettiin perustamalla käsikirjakomitea vuonna 1988. Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa seurattiin tuolloin laajaa kansainvälisestä liturgiasta uudistusta, joka käynnistyi läntisissä kirkoissa Vatikaanin II konsiilin jälkeen.¹⁵¹ Tiivistyvä ekumeeninen ja globaali yhteistyö oli lisännyt eri kirkkojen käsikirjojen tunnettuutta myös Suomessa. Erityisesti Amerikan luterilaisten kirkkojen käsikirja Lutheran Book of Worship vuodelta 1978 sekä Porvoon yhteisön kirkkojen käsikirjat ja Saksan ja Ruotsin kirkkojen käsikirjat herättivät mielenkiintoa Suomessa ja vaikuttivat oman käsikirjan

---

¹⁴⁵ Kotila 2004, 145.

¹⁴⁶ Jumalanpalvelusten kirja 1968, 17–20.

¹⁴⁷ Kotila 2007, 25.

¹⁴⁸ Kotila 2004, 146.

¹⁴⁹ Jumalan kansan juhla 1992, 22.

¹⁵⁰ Sariola 2001, 15.

¹⁵¹ Jumalan kansan juhla 1992, 21.

uudistamistarpeeseen.¹⁵² Oman painotuksensa jumalanpalveluselämän monipuolisuuteen on Suomessa tuonut 1960-luvulta alkanut vahva erityismessujen traditio, joka usein on tarkoittanut erityisesti messumusiikin uusimuotoisuutta.¹⁵³ Ensimmäinen suomalaisista erityismessuista oli Lasse Mårtensonin vuonna 1968 säveltämä *Voiko sen sanoa toisinkin*¹⁵⁴, ja tärkeimpänä mainittakoon Helsingissä vuonna 1988 aloitettu *Tuomasmessu*.¹⁵⁵

Vuonna 1988 asetetun käsikirjakomitean tehtävänä oli jumalanpalvelusten kaavojen ja evankeliumikirjan uudistaminen. Uudistuksen tavoitteina oli korostaa rukouksen, ylistyksen, keskinäisen yhteyden ja osallistumisen toteutumista jumalanpalveluksessa, kontekstuaalisuutta sekä monipuolista jumalanpalvelusmusiikkia. Tämän tarpeen oli osaltaan synnyttänyt juuri vahva erityismessuja synnyttänyt kulttuuri.¹⁵⁶ Uudistuksen yhteydessä toteutettiin myös tutkimushankkeita sekä laaja kokeiluseurakuntien palautekierros.¹⁵⁷ Keskeisin tehtävä oli päiväjumalanpalveluksen (sunnuntain jumalanpalvelus klo 10) uudistaminen. Haluttiin, että ehtoollisesta tulee jumalanpalveluselämän keskus.¹⁵⁸ Niin liturginen liike kuin ekumeeninenkin liike oli tuonut sakramentit uudella tavalla keskeisiksi.¹⁵⁹ Uudistuksessa käytiin läpi kaikki jumalanpalvelusten tekstit, sävellettiin viisi sävelmäsarjaa uusia messusävelmiä sekä uudistettiin evankeliumikirja. Uudistuksen materiaaleja kokeiltiin seurakunnissa 1990-luvulla ja niistä kerättiin laajasti palautetta. Kirkolliskokous hyväksyi uudet käsikirjat vuonna 1999 ja ne otettiin käyttöön adventtina 2000.¹⁶⁰ Uuteen jumalanpalvelusten kirjaan tuli messun, sanajumalanpalveluksen, viikkomessun ja perhemessun kaavojen lisäksi päivän rukoushetkien kaavat sekä useita kirkkovuoden juhla-aikojen jumalanpalveluksia. Messusävelmäsarjoja hyväksyttiin neljä, joista yhdessä on kaksi rinnakkaista vaihtoehtoa.¹⁶¹

Uudistetun jumalanpalveluksen käyttöönoton yhteydessä piispankokous laati jumalanpalveluksen oppaan, joka julkaistiin vuonna 2000 ja uudistettiin vuonna 2009. Jumalanpalveluksen oppaita voidaan pitää

---

¹⁵² Sariola 2001, 20.

¹⁵³ Toivio 2004, 247; Kotila 2007, 26; Kotila 2004, 145–146.

¹⁵⁴ Kotila 2004, 145.

¹⁵⁵ Sariola 2001, 20–21.

¹⁵⁶ Toivio 2004, 53–57; Vahtola 2003, 36.

¹⁵⁷ Vahtola 2003, 35.

¹⁵⁸ Jumalan kansan juhla 1992, 12.

¹⁵⁹ Kotila 2003, 13.

¹⁶⁰ Sariola 2001, 15.

¹⁶¹ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 3.

keskeisinä jumalanpalvelusteologian dokumentteina.¹⁶² Oppaiden sisältö keskittyy lähinnä antamaan ohjeita siitä, miten jumalanpalvelus tulee toimittaa, liturginen teologia ja ordon perustelut ovat jääneet vähemmälle huomiolle. Uusia käytäntöjä ei selosteta tarkasti eikä niiden teologisia merkityksiä juuri avata.¹⁶³

Uudistuksen yhteydessä tuotettiin myös huomattava määrä erilaista virikemateriaalia jumalanpalveluksia varten.¹⁶⁴ Eri juhlapyhiin ja juhlavuosiin on myös julkaistu paljon virikeaineistoja osoitteessa sakasti.evl.fi. Useat lehdet julkaisevat säännöllisesti jumalanpalvelusvirikkeitä. Voidaan ajatella, että virikemateriaalit ovat osaltaan vaikuttaneet jumalanpalvelusten tekstien kohdalla tapahtuvaan muokkaamiseen. Seuraavaksi esitellään näistä materiaaleista merkittävimpiä.

Käsikirjakomitea julkaisi vuonna 1997 virikemateriaalin, jossa on jumalanpalvelus- ja rukoushetkien kaavojen sovelluksia, mm. anglikaaninen adventtipalvelus.¹⁶⁵ Helena Lindfors on toimittanut vuonna 2001 kirjan *Mieltä messuun – lapset ja perheet kirkossa*, joka antaa virikkeitä perhemessujen toteutukseen.¹⁶⁶ Aulikki Mäkinen ja Johanna Koivisto ovat julkaisseet vuonna 2008 kirjan *Elämän makuinen messu*, jossa pohditaan, mitä messu voisi olla ja miten sen voi toteuttaa kontekstuaalisesti ja nykykielellä.¹⁶⁷ Monet tämän kirjan vaikutukset näkyvät tämän tutkimuksen aineistossa. Vuonna 2012 Kirkkohallitus julkaisi kirjan *Muistisairaana messu*, jossa annetaan virikkeitä muistisairaiden parissa tehtävään työhön.¹⁶⁸ Panu Pihkala ja Suvielise Nurmi toimittivat vuonna 2013 kirjan *Luontokirkkovuosi*, jossa annetaan virikkeitä luomakuntateologisiin hartauksiin ja jumalanpalveluksiin. Kirkon jumalanpalvelus- ja yhteiskuntatyön toimikunnassa on vuonna 2015 hyväksytty virikemateriaalina käytettäväksi selkokielineen jumalanpalvelusaineisto.¹⁶⁹

Jumalanpalveluskaavoihin on uudistuksen myötä syntynyt uutta ainesta ja samalla on otettu käyttöön vanhaa, kristillisen kirkon yhteistä materiaalia. Tavoitteena on ollut monipuolinen uudistaminen, seurakuntien eri työntekijäryhmien syvä integroiminen jumalanpalvelukseen sekä

---

¹⁶² Kotila 2007, 27.

¹⁶³ Kotila 2007, 31.

¹⁶⁴ Vahtola 2003, 40.

¹⁶⁵ Jumalanpalvelusten lisä- ja virikeaineisto 1997.

¹⁶⁶ Lindfors 2001.

¹⁶⁷ Mäkinen & Koivisto 2008.

¹⁶⁸ Muistisairaana messu 2012.

¹⁶⁹ Selkokielineen messu 2015.

seurakuntalaisvastuun lisääminen.¹⁷⁰ Jumalanpalvelusuudistus ei kuitenkaan vaikuttanut toivotulla tavalla jumalanpalvelusten kävijämääriin. Suomessakin on puhuttu jo vuosien ajan jumalanpalveluksen kriisistä.¹⁷¹ 2000-luvun alkupuolella syntyi useita uusia erityismessujen muotoja, kuten Metallimessu, Pop-messu, Varikkomessu ja Agricola-messu, joissa jumalanpalveluksessa on uutta tietyn genren mukainen musiikillinen toteutus. Vuonna 2008 kirkolliskokouksessa tehtiin edustaja-aloite, jossa ilmaistiin tarve jumalanpalveluksen monipuolisuuteen ja tavoittavuuteen. Kirkolliskokous päätti tuolloin käynnistää valtakunnallisen kehittämishankkeen, joka nimettiin Tiellä – På Väg –hankkeeksi ja toteutettiin vuosina 2011-2013.¹⁷² Tavoitteena oli jumalanpalveluselämä, joka on monipuolista ja rikasta ja sisältää sekä inhimillistä lämpöä että hengellistä syvyyttä. Tarkoituksena ei ollut uudistaa jumalanpalvelusten kaavoja tai tuottaa materiaalia, vaan kehittää jumalanpalveluksia aikaisemman uudistuksen syvemmän ymmärtämisen kautta.¹⁷³ Vahva painotus oli seurakuntalaisten roolin vahvistamisella. Keskeisinä teologisina taustavaikuttajina toimivat New Yorkin luterilaisen hiippakunnan piispa Robert A. Rimbo ja hänen kirjansa *Why Worship matters*¹⁷⁴ sekä ruotsalainen pastori, nykyinen Växjön hiippakunnan piispa Fredrik Modeus, jonka kirjoittama kirja *Utrustad och delaktigt* käännettiin hankkeen yhteydessä suomeksi nimellä *Osallisuuteen kutsutut*.¹⁷⁵ Hankkeen keskeinen ajatus oli liturginen kirkkokäsitys, jossa seurakunta ymmärretään ensisijaisesti jumalanpalvelusyhteisönä ja kristittynä eläminen jumalanpalvelukseksi pyhässä ja arjessa. Samaan aikaan Tiellä – På Väg – hankkeen kanssa on Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa ollut meneillään Pyhä –painopisteeseen liittynyt hengellistä työhyvinvointia edistävä hanke, jossa on pyritty selvittämään ja tukemaan kirkon työntekijöiden spiritualiteettia ja elävää jumalanpalveluselämää.¹⁷⁶ Tämän hankkeen jälkeen on hengellistä työhyvinvointia ja siihen sisältyvää spiritualiteettia ja jumalanpalveluselämää käsitelty kattavasti Juha Tanskan ja Marjaana Kanervan toimittamassa kirjassa *Työ ja Henki*.¹⁷⁷ Vaikuttaakin siltä, että jumalanpalveluksen monipuolinen

---

¹⁷⁰ Sariola 2001, 22.

¹⁷¹ Kotila 2004, 46.

¹⁷² Loppuraportti. Tiellä – På Väg 2013, 4.

¹⁷³ Loppuraportti. Tiellä – På Väg 2013, 5.

¹⁷⁴ Rimbo 2004.

¹⁷⁵ Modeus 2013.

¹⁷⁶ Hengellinen TyHy –loppuraportti 2011.

¹⁷⁷ Tanska & Kanerva 2014.

uudistuskehitys on tuonut mukanaan myös pyrkimyksen kirkon työntekijöiden aiempaa henkilökohtaisempaan hengelliseen elämään ja spiritualiteettiin sitoutumiseen.

3. Ekumeenisuuden ilmeneminen jumalanpalveluksessa

Tutkimusaineistossa on kahdenlaisia ekumeenisiä jumalanpalveluksia. Nämä kaksi eri ryhmää on esitelty taulukkomuodossa taulukossa 1. sivulla 5. Kuusi jumalanpalvelusta (yavjp15, itsjp12, itsjp15, vppäät15, vpav15 ja rajm12) ja kolme hartautta (etj15, luotr15, ecluot15) on nimeltään ekumeenisiä. Näissä on kahta lukuun ottamatta (yavjp15, luotr15) toteuttajina on eri kristillisten tunnustuskuntien edustajia. Näitä jumalanpalveluksia ja hartauksia nimitetään tässä tutkimuksessa ekumeenisiksi jumalanpalveluksiksi. Kahdeksan jumalanpalvelusta (johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) ja yksi hartaus (ristkr15) on toteutettu luterilaisen kirkon jumalanpalveluksina tai hartauksina, mutta osia niiden teksteistä on lainattu tai käännetty muiden kirkkojen käsikirjoista. Näitä jumalanpalveluksia/hartauksia nimitetään tässä tutkimuksessa ekumeenisiä elementtejä sisältäviksi jumalanpalveluksiksi. Aineisto analysoidaan seuraavissa luvuissa näistä kahdesta näkökulmasta. Seuraavalla sivulla olevassa taulukossa 2. on nähtävissä aineiston rakenteellinen analyysi ja ryhmittely.

3.1. Ekumeeniset jumalanpalvelukset

Ekumeenisia, eri tunnustuskuntien edustajien yhdessä toimittamia jumalanpalveluksia on aineistossa viisi (itsjp12, itsjp15, vppää14, vpav15, rajm12) ja hartauksia kaksi (etj15 ja ecluot15). Helsingin yliopiston avajaisjumalanpalvelus (yav15) ja Ekumeeninen luottamuksen rukoushetki (luotr15) ovat nimeltään ekumeenisia, mutta niiden toimittajien joukossa ei ole muiden kirkkokuntien edustajia. Ekumeeniset jumalanpalvelukset/hartaudet eivät ole olleet järjestävän luterilaisen seurakunnan pääjumalanpalveluksia vaan erillisiä tilaisuuksia.

Valtiolliset ekumeeniset jumalanpalvelukset suunnitellaan ja toteutetaan Helsingin tuomiokirkkoseurakunnan, valtioneuvoston kanslian, ulkoasiainministeriön ja eduskunnan ohjeistuksen mukaisesti.¹⁷⁸ Niissä noudatetaan Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirjaa ja evankeliumikirjaa. Jumalanpalvelukset noudattavat kirkkokäsikirjan sanajumalanpalveluksen kaavaa.¹⁷⁹ Ne ovat Helsingin tuomiokirkkoseurakunnan ja Johannes församlingin jumalanpalveluksia, joissa muut toimijat ovat mukana vieraina. Katolinen kirkko Suomessa ja Suomen ortodoksinen kirkko ovat mukana vuosittain, Suomen vapaakristillisen neuvoston jäsenet vuorollaan. Ekumeenisuus ilmenee näissä jumalanpalveluksissa siten, että eri osapuolet ilmentävät kristittyjen yhteyttä rukouksessa, tekstien luvussa ja yhteisessä todistuksessa. Jumalanpalvelukset toteutetaan kaksikielisinä, suomeksi ja ruotsiksi. Muita kieliä käytetään tarvittaessa. Raamatuntekstit ovat yleensä kirkkovuoden mukaisia raamatuntekstejä. Isä meidän –rukous luetaan ekumeenisessa muodossa. Valtiollisissa jumalanpalveluksissa saarnaa vuorollaan kukin luterilaisen kirkon piispoista, liturgeina toimivat Helsingin tuomiokirkkoseurakunnan ja Johannes församlingin papit. Muiden kirkkokuntien edustajat osallistuvat yleensä raamatuntekstien lukemiseen ja yhteisen esirukouksen toteuttamiseen. Lisäksi kaikki paikalla olevat piispat lausuvat jumalanpalveluksen päätteeksi siunauksen. Anglikaaninen kirkko Suomessa ei ole yhteistyökumppanina valtiollisten ekumeenisten jumalanpalvelusten toteuttamisessa.¹⁸⁰

Helsingin yliopiston avajaisjumalanpalvelus (yavjp15) on toteutettu sanajumalanpalveluksen rakenteen mukaisesti, jota on kuitenkin karsittu

---

¹⁷⁸ Valtiolliset jumalanpalvelukset 2011.

¹⁷⁹ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 33.

¹⁸⁰ Oittinen 2016.

huomattavasti. Jumalanpalveluksen kaavasta on jätetty pois sekä rippi että uskontunnustus. Raamatuntekstit on otettu evankeliumikirjan sijaan Turun piispa Isaacus Rothoviuksen (1572-1652) kiitossaarnasta Turun kuninkaallisen Akatemian vihkiäisissä 15.7.1640.¹⁸¹ Isä meidän –rukous luettiin ekumeenisessa muodossa ja jumalanpalveluksen päätteeksi luettiin Herran siunauksen lisäksi perinteinen kelttiläinen siunaus englanniksi.

Tutkimusaineistossa oli ekumeenisia hartauksia kolme: Espoon ekumeeninen jouluhartaus (etj15), Ekumeeninen luottamuksen rukoushetki (luotr15) ja Ecumenical evening prayer with EYCE (ecluot15). Espoon tuomiokirkkoseurakunnassa joulukuussa 2015 järjestetyssä jouluhartaudessa (etj15) toteuttajina olivat ortodoksisen kirkon, Espoon vapaaseurakunnan, Espoon helluntaiseurakunnan ja luterilaisen Espoon tuomiokirkkoseurakunnan edustajat. Tilaisuus on pastori Päivi Linervon mukaan ollut luonteeltaan vapaamuotoinen ja tunnelmaltaan välitön.¹⁸² Kunkin kirkkokunnan edustaja on toteuttanut oman osuutensa oman kirkkonsa tradition mukaisesti. Tämän tyyppinen toteutustapa on SEN:n ohjeistuksen ehdottama tunnustusten välisen ekumeenisen tilanteen toteutustapa.¹⁸³ Ekumeeniset luottamuksen rukoushetket (luotr15, ecluot15) noudattivat Taizé –rukouksen muotoa.¹⁸⁴

Rajamäellä pidetty ekumeeninen nuorten jumalanpalvelus (rajm12) oli rakenteeltaan Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan mukainen sanajumalanpalvelus.¹⁸⁵ Jumalanpalveluksessa saarnasi ortodoksisen seurakunnan pappi ja siunauksen molemmat papit toimittivat yhdessä.

Ekumeenisissa jumalanpalveluksissa ja hartauksissa ekumeenisuus on instituutioiden välistä ja perustuu vieraanvaraisuuteen. SEN:n ohjeistus ekumeenisten jumalanpalvelusten järjestämisestä korostaa suunnittelun, toteutuksen ja tehtäväjaon yhteisyyttä ja yhteistä vastuuta. Jumalanpalvelusjärjestys voidaan perustaa jonkin olemassa olevan järjestyksen, kuten hetkirukouksen tai sanajumalanpalveluksen, pohjalle. Isäntäseurakunnan järjestystä voidaan noudattaa joko sellaisenaan tai muokattuna.¹⁸⁶ Jumalanpalvelukset voidaan myös rakennetaan eri perinteiden

---

¹⁸¹ Helsingin yliopiston ekumeeninen avajaisjumalanpalvelus 2015.

¹⁸² Linervo 2016.

¹⁸³ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 3.

¹⁸⁴ Taizé-lauluja 2012, Häyrynen & Kotila 2003, 64.

¹⁸⁵ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 33.

¹⁸⁶ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 3.

elementeistä.¹⁸⁷ Jumalanpalveluksen osat johdanto, sana, rukous ja päätös jaetaan tällöin eri tunnustuskuntien tradition pohjalta toteutettavaksi. Tutkimusaineiston jumalanpalvelukset olivat kaikki tunnustuksellisia, luterilaisen kirkon jumalanpalveluksia. Yksi hartauksista (etj15) oli luonteeltaan tunnustusten välinen. Kaksi muuta hartautta (luotr15, ecluot15) noudattivat ekumeenisen Taizé –yhteisön kaavaa.

Ekumeenisuus on luonteeltaan vastavuoroista vieraanvaraisuutta, jossa kunkin kirkkokunnan omaa traditiota kunnioitetaan. Pääosin, kun aineiston jumalanpalvelukset ja hartaus on toteutettu osana luterilaisen kirkon toimintaa, painotus on ollut vahvan luterilainen, jossa muut toimijat ovat vieraana. Valtiolliset jumalanpalvelukset ovat korostetun luterilaisia ja luterilaisuudessaan varsin konservatiivisia. Tämä näkyy siinä, että muille tunnustuskunnille ongelmalliset jumalanpalveluksien kohdat, kuten rippi ja uskontunnustus, on usein toteutettu luterilaisen jumalanpalveluskaavan mukaisesti ekumeenisista ongelmista huolimatta. Ripin asema ekumeenisessa jumalanpalveluksessa on epäselvä. Se kuuluu olennaisena osana läntiseen jumalanpalvelustraditioon, mutta absoluution ja virkakäsityksen kohdalla käsitykset kirkkokuntien välillä vaihtelevat. Myöskään kaikkien kristittyjen yhteistä uskontunnustustekstiä ei ole. Valtiolliset jumalanpalvelukset noudattavat luterilaisen Jumalanpalveluksen oppaan (2009) ohjeita. Oppaan mukaan luterilaisessa kirkossa ekumeeniset jumalanpalvelukset toimitetaan aidosti isäntäkirkkokunnan tradition ja kirkkokäsikirjan mukaisesti. Toisen kirkkokunnan jumalanpalveluksissa vieraillessaankin luterilaisen papin on tulee aidosti edustaa omaa kirkkoaan.¹⁸⁸ Voidaankin todeta, että SEN:n ohjeissa korostetaan Jumalanpalveluksen opasta enemmän siitä huolehtimista, että kaikki voivat mahdollisimman täydesti osallistua jumalanpalvelukseen.¹⁸⁹ Jumalanpalveluksen oppaan painotus on oman identiteetin vahva esilletuominen, SEN:n ohjeistuksen puolestaan toinen toisiltaan oppiminen ja yhteyden laaja etsiminen.

SEN:n ohjeistuksen mukaan ekumeeniset, yhteiset jumalanpalvelukset ovat lisä seurakuntien omille jumalanpalveluksille, eikä niitä tästä syystä yleensä toteuteta sunnuntain pääjumalanpalveluksen paikalla.¹⁹⁰ Näin toimittiin

---

¹⁸⁷ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 1.

¹⁸⁸ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 122-124

¹⁸⁹ Ekumeeninen jumalanpalvelus 2011, 1

¹⁹⁰ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 6.

tutkimusaineiston kaikkien jumalanpalvelusten, niin ekumeenisten kuin ekumeenisiä elementtejä sisältävienkin, kohdalla. SEN:n ohjeistuksen mukaisessa ekumeenisessa jumalanpalveluksessa ei yleensä ole ehtoollista.¹⁹¹ Tutkimusaineiston ekumeenisissa jumalanpalveluksissa ei yhdessäkään vietetty ehtoollista. Periaatteessa olisi mahdollista viettää ehtoollista ehtoollisvieraanvaraisuuden periaattein. Ekumeenisissa yhteyksissä on toisinaan järjestetty useampia tilaisuuksia, joissa on toimittu eri traditioiden mukaan tai on vietetty sanaosa yhteisesti ja sen jälkeinen eukaristia erikseen.¹⁹² Tällöin tunnustuskuntien erot ovat tulleet esiin, mutta on voitu toimia kunnioittavassa hengessä. Tämän mahdollisuuden käyttäminen ei kuitenkaan tullut esiin tutkimusaineiston ekumeenisissa jumalanpalveluksissa.

3.2. Ekumeenisiä elementtejä sisältävät jumalanpalvelukset

Ekumeenisiä elementtejä sisältäviä jumalanpalveluksia on aineistossa kahdeksan messua (johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, Iona15, ehtk15, luotm15) ja yksi rukoushetki (ristkr15). Messut on toteutettu pääsääntöisesti Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan viikkomessun rakenteella tai sen pohjalta muokattuna.¹⁹³ Jumalanpalvelukset on järjestetty erillisinä iltamessuina, osana seminaaria tai muuta kokoontumista, yhtään aineiston messua ei ole toteutettu seurakunnan päämessuna.

Jumalanpalvelukset ja hartaudet ovat olleet osa luterilaisten seurakuntien jumalanpalveluselämää. Niiden toteuttajat ovat olleet luterilaisia kirkon työntekijöitä.

Ekumeenisiä elementtejä sisältävissä jumalanpalveluksissa/hartauksissa käytetyt raamatuntekstit ovat kirkkovuoden mukaisia raamatuntekstejä yhtä poikkeusta (ristkr15) lukuun ottamatta. Yhdessä messussa ei ollut varsinaista raamatunlukua lainkaan (yksm12). Liturgisten tekstien muokkaamista ja lainaamista on tapahtunut huomattavan paljon. Kaikki tutkimusaineiston messut ovat olleet ekumeenisiä elementtejä sisältäviä, liturgialtaan muokattuja. Tekstien muokkaamista on tehty niin johdantosanojen, alkusiunauksen, ripin, ehtoollisrukouksen, ehtoollisen

---

¹⁹¹ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 4.

¹⁹² Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 4.

¹⁹³ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 41.

kiitosrukouksen, siunauksen kuin lähettämisenkin yhteydessä. Yhdessä messussa oli käytetty käsikirjasta poikkeavaa uskontunnustuksen tekstiä (ehtk15). Ekumeenisia elementtejä sisältänyt hartaus noudatti Taizé –hartauden runkoa (ristkr15). Kahdessa jumalanpalveluksessa/hartaudessa oli puheen tilalla meditaatiohiljaisuus (luotm15, ristkr15), yhdessä meditaatiopuhe (ehtk15), yhdessä ei ollut puhetta lainkaan (yksm12).

Neljässä messussa (johtf15, yksm12, yksm14, opvm) käytettiin leivän murtamisen sanoja ”Leipä, jonka murramme, on osallisuus Kristuksen ruumiiseen. Leipä on yksi, ja niin mekin olemme yksi ruumis, sillä me kaikki tulemme osallisiksi tästä yhdestä leivästä.” (1. Kor. 10:13). Kuudessa messussa (johtf15, opvm, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) käytettiin Jumalan Karitsan jälkeen rauhan tervehdystä. Kahdessa messussa (johtf15, ehtk15) käytettiin Herra en ole sen arvoinen –laulun (VK 815) sanoja yhteen ääneen lausuttuna ennen ehtoolliselle tulemista.

Ekumeenisia elementtejä sisältäviin messuihin näyttää liittyvän ehtoollisen keskeisyyden korostus ja ehtoollisliturgian rikas symboliikka. Huolimatta siitä, että ekumeenisia elementtejä sisältävät jumalanpalvelukset olivat luterilaisia jumalanpalveluksia, jotka toteutettiin kokonaan luterilaisin voimin, tekstejä lainattiin runsaasti eri perinteistä. Voidaankin todeta, että Suomessa on syntynyt uusi, liturgisten erityismessujen traditio. Näissä messuissa erityisyys luodaan liturgisten tekstien kautta.

4. Jumalanpalveluksien suunnittelu, rakenne ja tekstit

Aineistoa analysoitaessa havaittiin, että jumalanpalveluksissa on tehty monia muutoksia suhteessa Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjaan ja jumalanpalvelusten oppaiden ohjeisiin. Muutokset liittyvät toisaalta jumalanpalvelusten rakenteeseen ja toisaalta teksteihin. Seuraavissa luvuissa esitellään nämä muutokset.

4.1. Jumalanpalveluksen suunnittelu ja SEN:n ohjeistus

SEN:n ohjeissa ekumeenisten jumalanpalvelusten järjestämisestä korostetaan yhteisen suunnittelun merkitystä yhteyden kehittymisen näkökulmasta.¹⁹⁴ Tässä luvussa verrataan SEN:n ohjeistusta ja tutkimusaineiston ekumeenisten jumalanpalvelusten suunnittelusta saatuja tietoja.

Espoon tuomiokirkkoseurakunnassa järjestetyn jouluhartauden (etj15) suunnittelu toteutettiin SEN:n ohjeistuksen mukaisesti yhdessä. Suunnittelun yhteydessä on jaettu hartauden osat eri toteuttajille. Kukin on toteuttanut osan oman traditionsa mukaisesti.

Verrattaessa SEN:n ohjeistusta sekä Helsingin tuomiokirkkoseurakunnan, Johannes församlingin, ulkoasiainministeriön, valtioneuvoston kanslian ja eduskunnan ohjeistusta keskenään, nousee esiin muutamia eroja, jotka liittyvät erityisesti jumalanpalveluksen yhteiseen suunnitteluun. SEN:n ohjeistuksen mukaan ekumeeninen jumalanpalvelus suunnitellaan yhdessä niin, että kaikki ekumeeniset toimijat ovat edustettuna mahdollisimman kattavasti.¹⁹⁵ Valtiollisten ekumeenisten jumalanpalvelusten suunnitteluvastuu on luterilaisella kirkolla, ja ekumeeniset toimijat kutsutaan mukaan suunnittelun edetessä.¹⁹⁶ Valtiollisia ekumeenisiä jumalanpalveluksia koskeva ohjeistus painottuu huomattavasti luterilaisen kirkon toimijoihin ja traditioon. Keskeisinä toimijoina ovat Helsingin tuomiokirkkoseurakunta, Johannes församling, valtioneuvoston kanslia, eduskunta ja ulkoasiainministeriö. Ekumeeniset kumppanit osallistuvat jumalanpalveluksen toteuttamiseen, mutta eivät juurikaan suunnitteluprosessiin. SEN:n

---

¹⁹⁴ Ekumeeninen jumalanpalvelus 2011, 1.

¹⁹⁵ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 1.

¹⁹⁶ Valtiolliset jumalanpalvelukset 2011, 1.

ohjeistuksen mukaan yhteinen suunnitteluprosessi on vähintään yhtä tärkeä kuin itse toteutus, koska siinä opitaan tuntemaan muita kristillisiä traditioita ja niiden tapoja viettää jumalanpalvelusta. Tämä osa prosessia ei toteudu valtiollisten ekumeenisten jumalanpalvelusten suunnittelun yhteydessä. SEN:n ohjeistuksen mukaan ekumeenisten jumalanpalvelusten musiikin toteutuksessa tavoitteena on eri musiikkiperinteiden sopiva esilletulo ja tästä syystä kirkkomuusikoiden mukanaolo suunnittelussa on tärkeää alusta lähtien.¹⁹⁷ Valtiollisten ekumeenisten jumalanpalvelusten musiikin suunnittelusta vastaavat ohjeistuksen mukaan Helsingin tuomiokirkkoseurakunnan kirkkomuusikot.¹⁹⁸ Luterilaisten seurakuntien varsinainen yhteistyökumppani ekumeenisissa jumalanpalveluksissa vaikuttaakin olevan valtiovalta, eivät niinkään muut kristilliset kirkot.

4.2. Jumalanpalveluksen rakenne

Jumalanpalveluksen rakenteelliset ratkaisut kertovat sen osien sisällön merkityksellisyydestä. Jumalanpalveluksen ulkoinen muoto ja sen sisältö ovat kaksi eri asiaa. Ulkoinen muoto voi vaihdella eri kulttuureissa ja eri aikoina, mutta liturgian sisältö nousee Kristuksen asetuksesta ja kirkon pitkästä traditiosta.¹⁹⁹ Ulkoinen muoto ei kuitenkaan voi olla ristiriidassa sisällön kanssa. Tässä luvussa käydään läpi tutkimusaineiston jumalanpalvelusten/hartauksien rakenteelliset ratkaisut.

Tutkimusaineiston kuusi jumalanpalvelusta, joissa ei vietetty ehtoollista (yavjp15, itsjp12, itsjp15, vppäät15, vpav15, rajm12), toteutettiin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan sanajumalanpalveluksen kaavaa noudattaen.²⁰⁰ Viidessä (yavjp15, itsjp12, itsjp15, vppäät15, vpav15) näistä luettiin kolme raamatuntekstiä, yhdessä (rajm12) vain Uuden testamentin lukukappale ja evankeliumiteksti. Yhdessä sanajumalanpalveluksessa (yavjp15) uskontunnustus oli jätetty pois.

Tutkimusaineiston kahdeksan messua (johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) toteutettiin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan viikkomessun kaavan mukaan.²⁰¹ Kuudessa messussa (yks12, yks14, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) oli

---

¹⁹⁷ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 2.

¹⁹⁸ Valtiolliset jumalanpalvelukset 2011, 2.

¹⁹⁹ Kotila 2004, 51.

²⁰⁰ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 33.

²⁰¹ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 41.

kuitenkin päivän rukous jätetty pois. Messuissa luettiin yleensä vain yksi raamatunteksti: kolmessa messussa (yksm14, opvm, ehtk15) evankeliumiteksti, kahdessa (skot14, iona15) Uuden testamentin lukukappale. Yhdessä messussa (ehtk15) luettiin Uuden testamentin lukukappale ja evankeliumiteksti, yhdessä (yksm12) ei ollut raamatunlukua lainkaan. Viidessä messussa (johtf15, yksm14, opvm, skot14, iona15) oli puhe/saarna, yhdessä (ehtk15) meditaatiopuhe, yhdessä (luotm15) meditaatiohiljaisuus. Yhdessä messussa (yksm12) ei ollut puhetta/saarnaa lainkaan. Useimmissa messuissa oli tehty ehtoollisosan rakenteeseen muutoksia. Nämä muutokset esitellään tarkemmin luvussa 4.5.4. Ehtoollisosa, sivulla 44.

Yksi tutkimusaineiston hartaus (ristkr15) poikkesi sisällöltään kaikista muista. Hartauteen sisältynyt ristin kumartamisen osuus ei ole osa luterilaista traditiota. Pastori Varkin mukaan ristin kumartaminen tulee Taizén traditiosta ja on löytänyt tiensä sinne ortodoksisesta perinteestä.²⁰² Hartaudessa osallistujat voivat kumartua maahan asetetun suuren San Damianon ristin ääreen. Maahan kumartaminen ilmentää symbolisella tavalla Kristuksen ristinkuoleman ja sovituksen kunnioitusta.

4.3. Tehtäväjako

Aineiston kaikki jumalanpalvelukset/hartaudet toteutettiin luterilaisessa kirkkotilassa. Tilaisuuksien johtajat/liturgit olivat kaikissa tapauksissa luterilaisen kirkon pappeja. Yhdessä jumalanpalveluksessa (rajm12) Suomen ortodoksisen kirkon edustaja saarnasi, yhdessä rukoushetkessä (etj15) vapaakirkon edustaja piti puheen, muissa tilaisuuksissa saarnan tai puheen piti luterilaisen kirkon pappi. Neljässä jumalanpalveluksessa (itsjp12, itsjp15, vppäät15, vpav15) evankeliumitekstin luki ortodoksisen kirkon arkkipiispa. Yhdessä jumalanpalveluksessa (itsjp15) katolisen kirkon piispa luki yhden lukukappaleista. Muut tekstinlukijat olivat luterilaisen kirkon edustajia. Valtiollisissa jumalanpalveluksissa yhteiseen esirukoukseen osallistuivat kaikkien paikalla olevien tunnustuskuntien edustajat. Paikalla olevat piispat siunasivat seurakunnan, siunauksia oli jumalanpalveluksen päätteeksi ollut enimmillään kolme. Yksitoista tutkimusaineiston tilaisuuksista (yavjp15, johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, ehtk15, luotm15, luotr15,

---

²⁰² Varkki 2015.

ristkr15) pidettiin luterilaisen kirkon tiloissa kokonaan luterilaisin tekijöin. Niissä tilaisuuksissa ekumeenisuus on ilmennyt liturgisten tekstien kautta.

4.4. Raamatuntekstit

Raamatun tekstien käyttö noudatti tutkimusaineistossa pääsääntöisesti Suomen evankelis-luterilaisen kirkon evankeliumikirjan tekstejä. Neljässä jumalanpalveluksessa/hartaudessa (vppäät15, rajm12, luotr15, ristkr15) käytettiin jonkin muun kuin meneillään olleen vuosikerran tekstejä. Kolmessa jumalanpalveluksessa/hartaudessa (yavjp15, ecluot15, ristkr15) tekstit olivat muita kuin kirkkovuoden mukaisia evankeliumikirjan tekstejä. Yliopiston avajaisjumalanpalveluksessa käytettiin juhla jumalanpalveluksen tekstejä vuodelta 1640. Kahden rukoushetken (ecluot15, ristkr15) kaikkien tekstien alkuperä ei ilmene aineistosta.

Taulukko 3. Tutkimusaineiston raamatuntekstit. Merkkien selitykset taulukossa 2.

	<i>Etj15</i>	<i>Yavjp15</i>	<i>itsjp12</i>	<i>itsjp15</i>	<i>vppäät 15</i>	<i>vpav15</i>	<i>rajm12</i>	<i>luotr15</i>	<i>ecluot15</i>
VT lukukappale	I	x - roth	x	x - ruots	x 3. vsk	x 3. vsk	I	I	I
Vastaus	I	x	x	x	x	x	I	I	I
UT lukukappale	I	x - roth	x	x kat	x 1vsk	x 3vsk	x 2 vsk	1 vsk	2x teksti
Päivän virsi	I	vastaus	x	x	x	x	x	ennen 13	x
Evankeliumi	x	x	x ort	x ort	x 3 vsk	x 3 vsk	x 1vsk	I	x teksti
	<i>Johtf15</i>	<i>yksm12</i>	<i>yksm14</i>	<i>opvm</i>	<i>Skot14</i>	<i>Iona15</i>	<i>ehtk15</i>	<i>luotm15</i>	<i>ristkr15</i>
VT lukukappale	I	I	I	I	I	I	I	I	I
Vastaus	I	I	I	I	I	I	I	I	I
UT lukukappale	I	I	I	I	x	x	x	x	teskti
Päivän virsi	I	I	I	I	x	x		ennen 13	x
Evankeliumi	x	I	x	x	I	I	x	I	2x, 1vsk, 3 vsk

4.5. Liturgiset tekstit

4.5.1. Rippi

Tutkimusaineiston tilaisuuksista viidessä (*itsjp12*, *itsjp15*, *vppäät15*, *vpav15*, *rajm12*) jumalanpalveluksen rippiosa toteutettiin kokonaan luterilaisen käsikirjan mukaisin sanamuodoin. Kaikissa valtiollisissa ekumeenisissa jumalanpalveluksissa oli jumalanpalvelusten kirjan mukainen rippiosa, huolimatta siitä, että synnintunnustus jumalanpalveluksessa on läntistä traditiota ja synninpäästön absoluutio saattaa nostaa esiin eri kirkkojen erilaiset virka- ja pappeuskäsitykset.²⁰³ Kuudessa tilaisuudessa (*etj15*, *yavjp15*, *ehtk15*, *luotr15*, *ecluot15*, *ristkr15*) ei ollut synnintunnustusta ja synninpäästöä lainkaan. Seitsemässä messussa (*johtf15*, *yksm12*, *yksm14*, *opvm*, *skot14*,

²⁰³ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 3.

iona15, luotm15) rippiosa toteutettiin luterilaisesta kirkkokäsikirjasta poikkeavin tekstein. Tyypillistä näille teksteille on, että niissä korostetaan syntien tunnustamisen sijaan anteeksipyytämistä ja ihmisen oman rikkinäisyyden tuomista Jumalan eteen. Synninpäästön julistamisen ja absoluution sijaan korostetaan armonvakuutusta. Opiskelijamessun (opvm) synnintunnustusrukouksessa kuvataan elämän rikkinäisyyttä vastakkaisten sanaparien avulla ja pyydetään Jumalalta apua oman elämän näkemiseen rakkauden valossa.

(Opvm, synnintunnustus)

Jumala, elämä on täynnä ristiriitoja. Myös me olemme täynnä ristiriitoja. Rakkaus ja viha, vahvuus ja heikkous, valo ja pimeys, suru ja ilo, nöyryys ja ylpeys, totuus ja valhe, suunta ja kaaos, minä ja muut, kiire ja lepo, elämä ja kuolema. Kaikki nämä painavat raskaina meissä, ja silti sinä Jumala tiedät kaiken, olet päättänyt käyttää meitä tarkoitukseesi maailmassasi. Anna anteeksi erehdyksemme, vastuuttomuutemme ja voimattomuutemme ristiriitojen edessä. Auta meitä näkemään itsemme, näkemään toiset ja näkemään koko elämä rakkauden valossa, niin kuin sinä ne näet.

Yksinkertaisen messun (yksm12, yksm14) armahtamista kuvataan valaisemisena ja vapauttamisena.

(yksm12, yksm14, anteeksiannon sana)

Jeesus sanoo: Älä pelkää. Minä olen lunastanut sinut. Minä olen sinut nimeltä kutsunut, sinä olet minun. Jeesus Kristus, maailman valo, valaisee sinut. Sinä saat anteeksi, anna anteeksi toisille. Sinä olet vapautettu, vapauta toisia. Sinua rakastetaan, rakasta toisia.

Johtamisfoorumin (johtf15) armonvakuutuksessa ei julisteta absoluutiota vaan vakuutetaan Jumalan armollisuutta.

(johtf15, armonvakuutus)

Armahtakoon meitä kaikkivaltias Jumala, antakoon meille syntimme anteeksi ja vieköön meidät iankaikkiseen elämään.

Taulukko 4. Tutkimusaineiston rippiosat. Merkkien selitykset taulukossa 2.

	<i>Eij15</i>	<i>Yavjp15</i>	<i>itsjp12</i>	<i>itsjp15</i>	<i>vppää15</i>	<i>vpav15</i>	<i>rajm12</i>	<i>luotr15</i>	<i>ecluot15</i>
Synnintunnustus	I	I	x	x	x	x	x 707&laulu	I	I
Synninpäästö	I	I	x	x	x	x	x	I	I
Kiitosrukous	I	I	I	I	I	I	I	I	I
	<i>Johtf15</i>	<i>yksm12</i>	<i>yksm14</i>	<i>opvm</i>	<i>Skot14</i>	<i>Iona15</i>	<i>ehtk15</i>	<i>luotm15</i>	<i>ristkr15</i>
Synnintunnustus	x	x teksti	x teksti	x teksti	Iona	Iona	I	8 jälkeen, Teskti	I
Synninpäästö	Armonvakuutus	Anteeksiannon sana	Anteeksiannon sana	x	x	Iona	I	8 jälkeen, teskti	I
Kiitosrukous	I	I	I	I	I	I	I	I	I

4.5.2. Päivän rukous ja Isä meidän -rukous

Päivän rukous oli mukana kahdeksassa tutkimusaineiston jumalanpalveluksen/hartauden rakenteessa (yavjp15, itsjp12, itsjp15, vppää15, vpav15, rajm12, johtf15, opvm). Kuudessa näistä jumalanpalveluksista (itsjp12, itsjp15, vpav15, rajm12, johtf15, opvm) käytettiin käsikirjan kirkkovuoden ajankohdan mukaista päivän rukousta, kahdessa (yavjp15,

vppäät15) jonkin toisen pyhäpäivän rukousta. Päivän rukous kuuluu niihin viikkomessun kaavan osiin, jota ei voida jumalanpalvelusten kirjan mukaan jättää pois.²⁰⁴ Kuudessa tutkimusaineiston jumalanpalveluksessa (yksm12, yksm14, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) ja neljässä hartaudessa (etj15, luotr15, ecluot15, ristkr15) ei kuitenkaan ollut päivän rukousta lainkaan.

Kaikissa tutkimusaineiston jumalanpalveluksissa/hartauksissa oli Isä meidän –rukous. Kahdeksassa tilaisuudessa (etj15, yavjp15, itsjp12, itsjp15, vppäät15, vpav15, rajm12, luotr15), kaikissa, joissa oli toteuttajina eri tunnustuskuntien edustajia, käytettiin Isä meidän –rukouksen ekumeenista sanamuotoa. Yhdessä rukoushetkessä (ecluot15) mainittiin, että Isä meidän –rukous luetaan yhtäaikaaisesti useilla eri kielillä, kukin omalla kielellään. Yhdeksässä jumalanpalveluksessa/hartaudessa (johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, ehtk15, luotm15, ristkr15) Isä meidän –rukous luettiin luterilaisen käsikirjan mukaisessa muodossa. Näissä tilanteissa toimittajat olivat kaikki luterilaisia. Yhdessä jumalanpalveluksessa (ehtk15) Isä meidän –rukous oli siirretty osaksi johdantosanoja ennen varsinaisen jumalanpalveluksen alkua. Tällöinkin sen sanamuoto oli luterilaisen käsikirjan mukainen.

Taulukko 5. Tutkimusaineiston päivän rukoukset ja Isä meidän -rukous. Merkkien selitykset taulukossa 2.

	<i>Etj15</i>	<i>Yavjp15</i>	<i>itsjp12</i>	<i>itsjp15</i>	<i>vppäät 15</i>	<i>vpav15</i>	<i>rajm12</i>	<i>luotr15</i>	<i>ecluot15</i>
Päivän rukous	I	- kohdassa 2	x	x	x <i>üstp</i>	x	x	I	I
Isä meidän	-kohdassa 15	x <i>ekum</i>	x <i>ekum</i>	x <i>ekum</i>	x <i>ekum</i>	x <i>ekum</i>	x <i>ekum</i>	x <i>ekum</i>	x <i>omilla kielillä</i>
	<i>Johtf15</i>	<i>yksm12</i>	<i>yksm14</i>	<i>opvm</i>	<i>Skot14</i>	<i>Iona15</i>	<i>ehtk15</i>	<i>luotm15</i>	<i>ristkr15</i>
Päivän rukous	x	I	I	x	I	I	I	I	I
Isä meidän	x	x	x	x	x	x	Ennen I	x	x

4.5.3. Uskontunnustus

Apostolinen uskontunnustus on kiinteä osa luterilaista jumalanpalvelusta ja kuuluu sekä sanajumalanpalveluksen että viikkomessun rakenteeseen. Tutkimusaineistossa uskontunnustus oli yhtä jumalanpalvelusta lukuun ottamatta (yavjp15) jumalanpalveluksen osa. Uskontunnustuksen käyttäminen ekumeenisissa yhteyksissä on merkittävä kysymys, koska kaikille kristityille yhteistä uskontunnustustekstiä ei ole. Apostolinen uskontunnustus ei ole ortodoksisessa kirkossa tunnettu, eikä sitä käytetä kaikissa vapaiden suuntien

²⁰⁴ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 42.

kirkoissa.²⁰⁵ Yhdessä tutkimusaineiston jumalanpalveluksessa (ehtk15) käytettiin uskontunnustuksena lyhyttä tekstiä käsikirjan vaihtoehtojen tilalla.

(ehtk15, uskontunnustus)

Me uskomme Jumalaan, kaiken alkuun.

Me uskomme Jeesuskeeseen Kristukseen, vapauttajaamme ja pelastajaamme.

Me uskomme Pyhään Henkeen, joka antaa meille voimaa tehdä Jumalan valtakuntaa.

Me uskomme Jumalan lupaukseen uudesta maasta ja uusista taivaista, joissa vanhurskaus vallitsee.

Rukoushetkien rakenteessa uskontunnustusta ei yleensä ole, eikä sitä myöskään ollut tämän tutkimusaineiston rukoushetkissä.

Taulukko 6. Tutkimusaineiston uskontunnustukset. Merkkien selitykset taulukossa 2.

	<i>Eij15</i>	<i>Yavjp15</i>	<i>iitsjp12</i>	<i>iitsjp15</i>	<i>vpääät15</i>	<i>vpav15</i>	<i>rajm12</i>	<i>luotr15</i>	<i>ecluot15</i>
Uskontunnustus	I	I	x	x	x	x	x	I	I
	<i>Johtf15</i>	<i>yksm12</i>	<i>yksm14</i>	<i>opvm</i>	<i>Skot14</i>	<i>Iona15</i>	<i>ehtk15</i>	<i>luotm15</i>	<i>ristkr15</i>
Uskontunnustus	x	x	x	x	x	x	huokattu teksti	§ (ja 3-4) jälkeen	I

4.5.4. Ehtoollisosa

Kahdeksassa tutkimusaineiston jumalanpalveluksessa (johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) vietettiin ehtoollista.

Kaikissa näissä oli ehtoollisrukouksen kohdalla tehty muutoksia verrattaessa tekstejä ja rakennetta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan teksteihin ja rakenteeseen. Seitsemässä näistä messuista, joissa ehtoollisrukousta oli muokattu (johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, luotm15), oli muokattu myös ripin sanamuotoja, yhdessä (ehtk15) varsinainen rippi oli jätetty kokonaan pois. Viidessä näistä kahdeksasta messusta (yksm12, opvm, skot14, iona15, ehtk15) oli myös messun siunauksen tekstinä jokin muu kuin Herran siunaus.

Yhdessä aineiston messuista (johtf15) ehtoollisvuorolaulu toteutettiin laulaen ja toisessa (iona15) vuorolukuna. Muiden messujen rakenteesta vuorolaulu oli jätetty pois. Kahdessa messussa (opvm, skot14) oli vuorolaulun tilalla offertoriorukous, joka löytyy sekä katolisen että anglikaanisen kirkon käsikirjoista.²⁰⁶ Yhdessä messussa (iona15) offertoriorukous oli mukana vuorolaulun lisäksi. Offertoriorukouksessa kiitetään Jumalan luomistyössään ihmisille antamasta leivästä ja viinistä.

(opvm)

Kiitetty olet Sinä, kaiken Luoja, koska Sinun hyvydestäsi olemme saaneet leivän ja viinin, maan hedelmän ja ihmisten työn hedelmän. Kannamme ne Sinun eteesi, jotta niistä tulisi meille elämän leipä ja iankaikkinen juoma.

²⁰⁵ Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen 2011, 4.

²⁰⁶ Messukirja 1998, 412-413; Common Worship 2000, 291-293.

Aamen. Kiitetty olkoon Jumala iankaikkisesti.

Prefaatorukous ja Pyhä –hymni oli jätetty pois neljästä tutkimusaineiston messusta (opvm, skot14, iona15, luotm15). Kahdessa messussa (yksm12, yksm14) Pyhä-hymni oli korvattu virrellä 134, yhdessä (ehtk15) muulla laululla. Yhdessä messussa (johtf15) Pyhä-hymni laulettiin kirkkokäsikirjan 1. sävelmäsarjan sävelmällä. Postsanctus oli jätetty pois kolmesta tutkimusaineiston messusta (skot14, iona15, ehtk15). Kahdessa messussa (yksm12, yksm14) käytettiin postsanctuksena vuorolukuun perustuvaa tekstiä, yhdessä (luotm15) käytettiin käsikirjan 1. ehtoollisrukousvaihtoehdon tekstiä muokattuna. Kahdessa messussa (johtf15, opvm) postsanctus oli luterilaisen käsikirjan mukainen.

Ehtoollisen asetussanat luettiin kaikissa tutkimusaineiston messuissa. Yhdessä messussa (ehtk15) avustaja luki ehtoollisnarraation samaan aikaan kun pappi siunasi ehtoollisaineet alttarilla. Samassa messussa ehtoollisnarraation lukeminen tapahtui ennen kaikkia muita ehtoollisrukouksen osia. Muissa messuissa ehtoollisen asetussanat luki liturgi. Epikleesirukous oli jätetty pois yhdessä (skot14) tutkimusaineiston messussa. Yhdessä (opvm) se oli kirkkokäsikirjan mukainen, kuudessa (johtf15, yksm12, yksm14, iona15, ehtk15, luotm15) tekstiä oli muokattu tai se oli lainattu muualta. Viidessä tutkimusaineiston messussa (johtf15, yksm12, yksm14, opvm, ehtk15) ehtoollisrukoukseen oli liitetty seurakunnan vastaus ”Me julistamme hänen kuolemaansa. Me todistamme hänen ylösnousemustaan. Me odotamme hänen tulemistaan kunniaassa.” Kolmessa näistä (johtf15, yksm12, ehtk15) tekstiä oli kuitenkin muokattu. Yksinkertaisen messun (yksm12) teksti oli selkeä ja suoraviivainen.

(Yksm12)
Kristus on kuollut.
Kristus on ylösnoussut.
Kristus tulee takaisin.

Johtamisfoorumin messun (johtf15) muotoilu muistuttaa katolisen messukirjan tekstiä.

(Johtf15)
Herra, niin usein, kuin syömme tätä leipää ja juomme tämän maljan,
me julistamme sinun kuolemaasi siihen saakka, kun kunniaassa tulet.

Ehtoollisrukouksen loppudoksologia puuttui kokonaan viidestä (yks12, yks14, skot14, iona15, ehtk15) tutkimusaineiston messusta. Kolmessa (johtf15, opvm, luotm15) se oli luterilaisen käsikirjan mukainen.

Herran rauha laulettiin tai lausuttiin kahdessa (johtf15, opvm) tutkimusaineiston messussa, kuudessa (yksm12, yksm14, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) se oli jätetty rakenteesta pois. Rauhan tervehdystä käytettiin kuudessa messussa (johtf15, opvm, skot14, iona15, ehtk15, luotm15), joskin yhdessä (ehtk15) se oli sijoitettu messun loppuun. Leivänmurtaminen toteutettiin neljässä (johtf15, yksm12, yksm14, opvm) tutkimusaineiston messussa, jolloin siihen liitettiin myös jumalanpalveluksen oppaan mukaiset leivänmurtamissanat: ”Leipä, jonka murramme, on yhteys Kristuksen ruumiiseen. Leipä on yksi, ja niin mekin olemme yksi ruumis, sillä me kaikki tulemme osallisiksi tästä yhdestä leivästä.”²⁰⁷ Kahdessa messussa (johtf15, ehtk15) lausuttiin ”Herra, en ole sen arvoinen, että tulet luokseni. Sano vain sana, niin minä paranen” –sanat ennen ehtoolliselle tuloa.

Leivänmurtamissanoja ja Herra, en ole sen arvoinen –tekstiä ei löydy Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjasta, mutta Jumalanpalveluksen oppaassa (2009) ne on mainittu ja niitä on mahdollista käyttää.²⁰⁸ Tekstit löytyvät englanniksi Common Worshipista.²⁰⁹ Jumalan Karitsa –hymni oli jätetty pois kahdessa (yksm14 ja skot14) tutkimusaineiston messussa, yhdessä (yksm12) se oli korvattu virrellä 65.

Ehtoollisen kiitosrukous oli jätetty pois yhdessä (luotm15) tutkimusaineiston messussa. Neljässä messussa (yksm12, yksm14m, opvm, ehtk15) tekstiä oli muokattu, näistä kahdessa (yksm12 ja yksm14) kiitosrukous lausuttiin yhteen ääneen. Tässä rukouksessa korostuu kiitoksen ja ylistyksen lisäksi elämä maailmassa ja lähellä Jumalaa.

(Yksm12 ja yksm14, kiitosrukous)
Jumala, kiitos siitä, että olet läsnä,
keskellämme rukouksen hiljaisuudessa,
ylistyksen ilossa,
leivässä ja viinissä.
Auta meitä elämään todellista elämää maailmassa
ja auta meitä tulemaan joka päivä lähemmäksi sinua.
Aamen.

²⁰⁷ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 28.

²⁰⁸ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 28.

²⁰⁹ Common Worship 2000, 179-180.

Taulukko 7. Ehtoollisosan rakenne. Merkkien selitykset taulukossa 2.

	Johtf15	yksm12	yksm14	opvm	Skot14	Iona15	ehtk15	luotm15
Uhrivirsi	x	I	I	x	x	x	x	x
Ehtoollisvuorolaulu	x	I	I	valmrukous	valmrukous	x vuoroluku	I	I
Prefaatio	x teksti?	ylistysrukous	ylistysrukous	I	I	valmrukous	x asetussan jälk	I
Pyhä	x	vk 134	vk 134	I	I	I	x asetussan jälk	I
Postsanctus	x	eksti, vuorolulu	eksti, vuorolulu	x	I	I	I	x, teksti
Ehtoollisen asetussanat	x	x	x	x	x	x	av lukee, uhrl jälk	x
Epikleesi	x lisäys	x teksti	eksti, eri kuin 12	x	ennen assanat	x iona	yht ään, teksti	x, teksti
Me julistamme	x teksti	x teksti	x	x	I	I	x, teksti	I
Doksologia	x	I	I	x	I	I	I	x
Isä meidän	x	x	x	x	x	x	Ennen I	x
Herran rauha	x	I	I	x	I	I	I	I
Rauhan tervehdys	x	I	I	x	x	x	siunauksen jälkeän	x
Leivän murtaminen	x	x	x	x	I	I	I	I
Herra, en ole sen arvoinen	x	I	I	I	I	I	x	I
Jumalan Karitsa	x	vk65	I	x	I	x	x	x
Kiitosrukous	x	hiteen ääneen	hiteen ääneen	x teksti	x	x	x teksti	I

4.5.5. Siunaus

Siunaustekstejä oli luterilaisessa jumalanpalveluksessa yleisimmin käytetyin Herran siunauksen lisäksi tutkimusaineistossa kahdeksan erilaista.

Valtiollisissa jumalanpalveluksissa luterilainen piispa siunasi seurakunnan Herran siunauksella. Katolinen piispa käytti katolisen messukirjan mukaista siunausta.

(Itsjp12, itsjp15, vppäät15, siunaus)

Kaiken lohdutuksen Jumala ohjatkoon rauhallaan teidän elämääne ja täyttäköön teidät siunauksensa lahjoilla.

Varjelkoon hän teidät kaikilta onnettomuuksilta ja kiinnittäköön teidän sydämenne rakkauteensa.

Ortodoksinen piispa käytti joko apostolista siunausta tai ortodoksista muotoilua. Tämä teksti oli ainoa varsinainen ortodoksisen tradition teksti koko tutkimusaineistossa.

(Itsjp15)

Kuolleista ylösnoussut Kristus, totinen Jumalamme, puhtaimman äitinsä ja kaikkien pyhiensä esirukouksien tähden, armahtakoon meitä ja pelastakoon meidät hyvydessään ja ihmisrakkaudessaan.

Kaikkiaan yhdessätoista jumalanpalveluksessa siunaustekstinä luettiin jokin muu kuin Herran siunaus, näistä viidessä (yksm12, opvm, skot14, iona15, ehk15) ainoana siunauksena. Näiden siunausten teksteissä toistuvat sanat lepo, turva, rauha, suoja ja ylläpitäminen. Kolme siunauksista (yavjp15, yksm12, yksm14) oli traditionaalaisia kelttiläisiä siunauksia ja kolmessa (skot14, iona15, ehk15) on kelttiläisiä vaikutteita.

(Yavjp15)

May there always be work for your hands to do.

May your purse always hold a coin or two.

*May the sun always shine upon your window pane.
 May a rainbow be certain to follow each rain.
 May the hand of a friend always be near to you and
 May God fill your heart with gladness to cheer you.*

Yksi siunausteksti (opvm) oli katolisesta messukirjasta. Kahdessa messussa (skot14, iona15) siunaus luettiin vuorolukuna.

(Skot14, Iona15)

L: Suojatkoon sinua ikuinen Jumala, niin lännessä kuin idässä missä ikinä kuljet.

Siunatkoon sinua Jumala.

K: Elämän Jumalan siunaus.

L: Siunatkoon sinua Kristus.

K: Kristuksen rakkauden siunaus.

L: Siunatkoon sinua Pyhä Henki.

K: Armon Hengen siunaus.

L: Siunatkoon sinua kolmiyhteinen Jumala, Isä, Poika ja Pyhä Henki, nyt ja ikuisesti.

K: Aamen.

Taulukko 8. Tutkimusaineiston siunaukset. Merkkien selitykset taulukossa 2.

	<i>Etj15</i>	<i>Yavjp15</i>	<i>itsjp12</i>	<i>itsjp15</i>	<i>vppäät 15</i>	<i>vpav15</i>	<i>rajm12</i>	<i>luotr15</i>	<i>ecluot15</i>
Siunaus	x	x tupla	x tripla	x tripla	x tripla	x tupla	x	x	x, usetta
	<i>Johtf15</i>	<i>yksm12</i>	<i>yksm14</i>	<i>opvm</i>	<i>Skot14</i>	<i>Iona15</i>	<i>ehtk15</i>	<i>luotm15</i>	<i>ristkr15</i>
Siunaus	x HS	kelttil EMM	x HS	x teksti	vuoroluku kelt	vuoroluku kelt	rauhan toivotus	x yht ään	x, yht ään

4.5.6. Lähettäminen

Lähettäminen oli mukana tutkimusaineiston jumalanpalveluksista/hartauksista yhdeksässä (yavjp15, johtf15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, luotm15, ristkr15). Näistä kuudessa (yavjp15, johtf15, yksm12, yksm14, luotm15, ristkr15) käytettiin luterilaisen kirkkokäsikirjan mukaista sanamuotoa. Kolmessa (opvm, skot14, iona15) lähettämissanat oli lainattu muualta, niissä kaikissa oli kelttiläisiä vaikutteita. Kaikissa näissä kolmessa oli mukana myös seurakunnan vastaus lähettämiseen.

(opvm)

L: Lähtekää rauhassa.

Kulkekoon Jumala kanssanne, pitäköön Kristus teistä kiinni ja ympäröiköön teidät armon Henki.

S: Kiitos Jumalalle.

Taulukko 9. Lähettäminen tutkimusaineistossa. Merkkien selitykset taulukossa 2.

	<i>Etj15</i>	<i>Yavjp15</i>	<i>itsjp12</i>	<i>itsjp15</i>	<i>vppäät 15</i>	<i>vpav15</i>	<i>rajm12</i>	<i>luotr15</i>	<i>ecluot15</i>
Lähettäminen	l	x	l	l	l	l	l	l	l
	<i>Johtf15</i>	<i>yksm12</i>	<i>yksm14</i>	<i>opvm</i>	<i>Skot14</i>	<i>Iona15</i>	<i>ehtk15</i>	<i>luotm15</i>	<i>ristkr15</i>
Lähettäminen	x	x	x	x teksti	x kelt	x kelt	l	x	x

5. Tutkimusaineistosta nousevat teologiset näkökulmat

5.1. *Instituutioiden ja ruohonjuuritason ekumeenisuus*

Tutkimusaineisto jakautuu kahteen kokonaisuuteen, jotka edustavat erilaisia ekumeenisuuden ilmenemistapoja. Aineistossa on jumalanpalveluksia, jotka edustavat instituutioiden välistä ekumeenista yhteistyötä. Tämän lisäksi aineistossa on jumalanpalveluksia, jotka ovat paikallisia luterilaisia jumalanpalveluksia, joissa on mukana ekumeenisia elementtejä. Niissä jumalanpalveluksissa, joissa kirkolliset instituutiot toimivat ekumeenisessa yhteistyössä, jumalanpalvelusten rakenne ja tekstivalinnat olivat korostetun luterilaisia. Pohjana käytettiin luterilaista sanajumalanpalveluksen kaavaa eikä ehtoollista vietetty. Vain yksi aineiston jumalanpalveluksista/hartauksista (etj15) toteutettiin tunnustusten välisenä siten, että hartauden eri osien toimittajat toivat osan sisällön omasta traditiostaan. Muiden ekumeenisten jumalanpalvelusten sisällöt olivat siunaustekstejä lukuun ottamatta luterilaisen jumalanpalvelusten kirjan mukaisia (yavjp15, itsjp12, itsjp15, vppää15, vpav15, rajm12). Ne olivat tunnustuksellisia, isäntäkirkkokunnan käsikirjan mukaisia. Eri kirkkokuntien käsikirjaperinne ei jumalanpalveluksissa juuri tullut esiin. Erityisesti valtiollisten ekumeenisten jumalanpalvelusten kohdalla on todettava, että luterilaisen seurakunnan yhteistyökumppanina oli ensi sijassa valtiovalta. Ekumeeniset toimijat osallistuivat jumalanpalvelusten toteutukseen vieraina, mutta eivät osallistuneet yhteiseen suunnitteluun. Varsinaista pyrkimystä ekumeeniseen rikkauteen, traditioiden jakamiseen ja aitoon yhteyteen ei juuri ollut.

Niissä jumalanpalveluksissa, jotka olivat paikallisia luterilaisia jumalanpalveluksia ja joissa oli mukana eri kirkkojen käsikirjojen elementtejä, oli puolestaan nähtävissä monipuolista rikkautta. Huolimatta siitä, että ne olivat luterilaisen kirkon piirissä toteutettuja jumalanpalveluksia/hartauksia, joissa kaikki toimittajat olivat luterilaisia, ekumeenisia eri traditioista nousevia elementtejä oli ordoissa huomattavan paljon enemmän kuin instituutioiden välisissä jumalanpalveluksissa. Valitut tekstit täydensivät mielenkiintoisella tavalla suomalaisten jumalanpalvelustekstien valikoimaa. Voidaankin sanoa, että ruohonjuuritasolla tapahtuva jumalanpalveluselämän ekumeenisuus on

rikkaampaa ja avarampaa kuin instituutioiden välillä tapahtuva virallinen ekumeeninen jumalanpalveluselämä. Tutkimusaineiston perusteella Suomeen näyttää syntyneen uusi liturgisten erityismessujen traditio. Näiden messujen erityisyys ja erityinen luonne on luotu liturgisten tekstien avulla.

5.2. Jumalanpalveluksen kieli

Tutkimusaineistossa nousevat esiin jumalanpalveluksen kieleen ja ymmärrettävyyteen liittyvät kysymykset. Valittaessa jumalanpalvelukseen tekstejä Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan ulkopuolelta on mitä ilmeisimmin etsitty tekstejä, jotka ovat kontekstuaalisia, ymmärrettäviä ja tämän ajan kieltä. Kun tutkimusaineiston muokattujen liturgisten tekstien sisällöt ja teemat analysoitiin systemaattisesti ja pelkistettiin, voitiin nostaa esiin keskeiset teemat ja sanat ja luokitella ne laajemmiksi kokonaisuuksiksi.

Taulukko 10. Keskeiset teemat ja sanat.

Sisäinen tunne/tarve	valo	kaipa	vapaus	nälkä	jano	vastaus	suoja
Yhteisön merkitys	tässä	meissä	yhdessä	jakaminen	elämä	kokonainen	ympäröiminen
Kristillinen elämänasenne	uudistaminen	rohkeus	innostus	luovuus			

Näissä ilmauksissa ilmenee pyrkimys ymmärrettävän arkikielen käyttämiseen. Perinteisiä uskonnollisen kielen ilmaisuja ja sanoja, niin kutsuttua kaanaankieltä, ei juuri esiinny. Ilmaisut näyttävät liittyvän vahvasti myös moderniin ihmiskuvaan, ajatukseen ihmisestä kokonaisvaltaisena yksilönä. Tekstit perustuvat usein sanapareille, kuten valo – pimeys, kiire – lepo, kaipa – vapaus. Tekstien kielellinen tyyli kertoo uskonnollisen kielen muutoksesta ja uskonnollisen kulttuurin murroksesta, jonka voidaan ajatella liittyvän myös sekularisaation mukanaan tuomaan uuteen uskonnolliseen tilanteeseen.

Kansankielisyys on ollut yksi merkittäviä jumalanpalveluksen uudistamisen tapoja. Jos jumalanpalveluksen halutaan olevan kontekstuaalinen, kielen on oltava yhteisölleen tuttua ja ymmärrettävää kieltä, johon seurakunta voi samaistua. Usein on puhuttu inklusiivisesta kielestä. Tästä syystä myös liturginen ja uskonnollinen kieli uudistuu ja niiden on uudistuttava

jatkuvasti.²¹⁰ Viime vuosien tiiviistä uudistamistahdista huolimatta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluksen kieltä kritisoidaan varsin paljon.²¹¹ On syntynyt tarve kielelle, joka ei ole hierarkkista ja auktoriteettiasemia pönkittävää, ei syyllistävää tai synkkää, vaan avaraa ja yhteisöllistä.²¹² Huolimatta tästä uskonnollinen kieli ja erityisesti liturgian kieli on Suomessa muuttunut Agricolan ajoista vain vähän.²¹³ Tutkimusaineiston jumalanpalveluksien tekstit näyttävät pyrkivän vastaamaan tähän tarpeeseen ja luomaan uutta liturgista kieltä. Uskonnollisen kielen avulla ajatellaan luotavan siltaa tämänpuoleisen ja tuonpuoleisen välille. Sillä pyritään sanoittamaan sanoittamatonta, Pyhää. Samaan aikaan kielen olisi kohdattava paikalla olevan seurakunnan elämä ja todellisuus. Seurakunnan on voitava ymmärtää liturgista kieltä.²¹⁴

Tutkimuksen aineistossa nousee esiin pyrkimys ymmärrettävyyteen, kontekstuaalisuuteen ja paikalliseen soveltamiseen. On haettu toteutustapoja ja liturgisia tekstejä, jotka vastaavat paikalla olevan seurakunnan tarpeisiin. Erilaiset riitit ja rituaalit ovat tärkeällä sijalla ihmisen elämässä kaikissa uskonnoissa, ne tuovat rakenteen ja jatkuvuuden ihmisen elämään.²¹⁵ Luterilaiseen jumalanpalveluskäsitykseen on myös kuulunut keskeisenä ajatus siitä, että seurakunnilla tulee olla mahdollisuus omien perinteidensä paikallisiin sovelluksiin.²¹⁶ Kristillinen kirkko on kautta aikojen elänyt osana historiaa ja ankkuroitunut siihen ja omaksunut samalla vaikutteita ympäröivästä todellisuudesta.²¹⁷ P.C. Jupp in mukaan puheissa ja teksteissä on otettava huomioon konteksti, jossa puhutaan. Ihmisten elämäntilanteen, uskon, epäilyn ja toivon ymmärtäminen ja huomioiminen on välttämätöntä.²¹⁸ Tutkimusaineiston teksteissä teemat ihmisen sisäisestä tunteesta ja tarpeesta, yhteisön merkityksestä ja kristillisen elämänasenteen luonteesta korostuvat. Ihmisen tarpeet tulevat esiin monissa ilmauksissa, kuten nälkä, jano ja kaipaus. Ihminen kaipaa valoa, suojaa ja vastausta. Yhteisön merkitys näyttää olevan keskeinen. Perinteisen me –puheen sijaan painottuvat yhdessä olemisen,

---

²¹⁰ Kotila 2004, 47.

²¹¹ Mäkinen & Koivisto 2008, 11.

²¹² Mäkinen & Koivisto 2008, 25, 28.

²¹³ Kolehmainen 2007.

²¹⁴ Mäkinen & Koivisto 2008, 9.

²¹⁵ Childers & Schmit, ed. 2008, 93.

²¹⁶ Augsburgin tunnustus, VII.

²¹⁷ Kotila 2004, 48.

²¹⁸ Jupp, P.C. 2008, 173.

jakamisen ja kokonaisuuden teemat. Kristillinen elämänasenne painottuu tutkimusaineiston teksteissä innostuksen, luovuuden ja rohkeuden näkökulmiin. Kristillisen elämän painopiste ei ole kilvoittelussa vaan luovassa uudistumisessa. Hughesin mukaan yksittäisen jumalanpalveluksessa kävijän kannalta jumalanpalveluksen täytyy merkitä jotakin, hänelle täytyy syntyä kokemus siitä, että jumalanpalvelus on muodostanut kokonaisuuden, jolla on yhteys ihmisen elämään laajemminkin.²¹⁹ Jotta ihminen voi kokea tilanteen merkityksellisenä, käsitettävän ja tutun kielen tarve on ilmeinen.

5.3. Poisjättäminen valintana

Tutkimusaineistossa oli varsin usein karsittu pohjana ollutta käsikirjan sanajumalanpalveluksen tai viikkomessun kaavaa. Jumalanpalvelusten kirjan kaavoissa on paljon vaihtoehtoisia ja poisjätettävissä olevia osia, mutta myös niitä, joiden ajatellaan olevan välttämättömiä ja pysyviä. Kun tällaisia osia jätetään kaavasta pois, kyseessä on selvästi tietoinen valinta, joka herättää kysymyksen poisjättämisen perusteluista. Jumalanpalveluksen ordo on kehittynyt kahden vuosituhaten aikana ja se on kristikunnassa rakenteeltaan suhteellisen samankaltainen. On merkittävää ja merkityksellistä, mitä osia jumalanpalveluksen ordoon otetaan. Tästä seuraa se, että vähintään yhtä merkityksellistä on, mitä ordosta jätetään pois.

Tutkimusaineiston jumalanpalveluksissa/hartauksissa kaikkein useimmiten poisjätetty jumalanpalveluksen osa oli päivän rukous. Kuudessa tutkimusaineiston jumalanpalveluksessa (yksm12, yksm14, skot14, iona15, ehtk15, luotm15) ja neljässä hartaudessa (etj15, luotr15, ecluot15, ristkr15) ei ollut päivän rukousta. Näistä hartauksista kolme edustaa Taizé –hartauden traditiota, jossa perinteistä päivän rukousta ei myöskään yleensä ole.

Päivän rukous²²⁰ on jumalanpalveluksen tradition vanhinta ainesta. Sen perusrakenne on samanlainen kuin juutalaisissa beraka –rukouksissa. Vanhimmat säilyneet päivän rukoukset ovat 600- ja 700-luvuilta, alkujaan ne ovat peräisin todennäköisesti 300- ja 400-luvuilta. Tyypillisesti päivän rukous on lyhyt rukous, joka sisältää vain yhden pyynnön. Sen rakenne on säilynyt samanlaisena keskiajalta lähtien. Päivän rukouksiin ja niiden kieleen on kohdistunut paljon kritiikkiä. Niitä on pidetty raskaina, kankeina ja kaavamaisina. Uuteen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon

---

²¹⁹ Hughes 2003, 32.

²²⁰ Vanhemmalta nimeltään kollehta –rukous, ad collectam.

jumalanpalvelusten kirjaan tuli perinteisten muotoilujen rinnalle myös vapaampia muotoiluja. Niillä tavoiteltiin ajanmukaista kielenkäyttöä ja ilmaisun selkeyttä.²²¹ Tutkimusaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että uusiin kielellisiin muotoiluihin ei olla oltu täysin tyytyväisiä. Jumalanpalveluksen oppaassa (2009) neuvotaan, että päivän rukouksen tekstejä ei yleensä tulisi muokata käsikirjan teksteistä.²²² Edellinen jumalanpalveluksen opas vuodelta 2000 antoi vielä mahdollisuuden tekstien muokkaamiseen pääjumalanpalveluksen ulkopuolella.²²³ Kun muokkaaminen ei ole enää vuoden 2009 jälkeen ollut suositeltavaa, ratkaisuna tutkimusaineiston jumalanpalveluksissa on ollut päivän rukouksen jättäminen pois jumalanpalveluksen ordosta. Kun rukoustekstiin ei olla oltu tyytyväisiä, eikä sen ole koettu sopivan kyseessä olevan messun/hartauden kontekstiin, koko rukous on jätetty kaavasta pois.

Muita poisjätettyjä osia tutkimusaineiston jumalanpalveluksissa olivat rippi (ehtk15), raamatuntekstit (yksm12), uskontunnustus (yavjp15). Myös saarna/puhe oli jätetty pois yhdessä messussa (yksm12) ja korvattu hiljaisuudella kolmessa jumalanpalveluksessa/hartaudessa (luotm15, luotr15, ristkr15) ja meditaatiopuheella kahdessa jumalanpalveluksessa/hartaudessa (ehtk15, ecluot15). Ehtoollisrukouksien kohdalla tiivistämistä ja poisjättämistä tapahtui myös varsin paljon. Prefaatorukous oli jätetty kokonaan pois kolmessa tutkimusaineiston jumalanpalveluksessa (opvm, skot14, luotm15). Kolmessa messussa (skot15, iona15, ehtk15) ei ollut postsanctusta, viidestä (yksm12, yksm14, skot14, iona15, ehtk15) puuttui loppudoksologia. Typistetyimmillään ehtoollisrukous oli Skotlannin nummilla –messussa (skot14), jossa jäljellä oli vain offertoriorukous, ehtoollisen asetussanat ja epikleesirukous. Skotlannin nummilla –messun teksti on peräisin Iona –yhteisön käsikirjasta. Iona –yhteisön tausta on presbyteerinen, joten ehtoollisrukouksen niukkuus liittyy reformoituun traditioon.

Poisjättämisen taustalla voidaan ajatella olevan yksinkertaisuuden ja ymmärrettävyyden tavoittelu. Jos jumalanpalveluksen toimittajat eivät itse tavoita tai ymmärrä liturgian sisältöjä ja merkityksiä, he eivät voi välittää niiden symboliikkaa seurakunnalle. Tällöin on mahdollista, että yksinkertaisuutta ja ymmärrettävyyttä tavoiteltaessa karsitaan

---

²²¹ Kotila 2004, 193–196.

²²² Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 10.

²²³ Palvelkaa Herraa iloiten 2000, 17.

jumalanpalveluksen osia pois. Tutkimusaineiston messut ja hartaudet ovat olleet iltaisin tai keskellä päivää järjestettyjä, muita kuin seurakunnan pääjumalanpalveluksia. Tavoitteena näyttää olleen tiivis ja lyhyt rakenne sekä kestoltaan lyhyehkö tilaisuus. Tämä voi myös osaltaan selittää ordojen rakenteen karsimista.

5.4. Hiljaisuus osana jumalanpalvelusta

Saarnan tilalla oli meditaatiopuhe tai hiljaisuus viidessä aineiston jumalanpalveluksessa/hartaudessa (ehtk15, luotm15, luotr15, ecluot15, ristkr15). Hiljaisuus antaa mahdollisuuden kuulijan omaan pohdintaan ja ajatteluun. Tapa on tullut tutuksi hiljaisuuden retriittien yhteydessä. Jumalan Sana on jumalanpalveluksessa oleellista. Sanalla ei kuitenkaan välttämättä tarkoiteta vain puhuttua sanaa. Tällöin nousee vaihtoehdoksi myös hiljaisuus. Gordon Lathropin mukaan kristillisessä jumalanpalveluksessa syvä nälkä ja tyytymättömyys nousevat hiljaisuudesta ja Raamatun sanan kautta avautuu Jumalan täysi armo vastauksena tähän nälkään ja tyytymättömyyteen.²²⁴ Tämän näkemyksen kautta hiljaisuudella on tärkeä tehtävä osana jumalanpalvelusta.

Saarna on jumalanpalveluksen kokonaisuudessa yleensä varsin lyhyt, mutta usein sitäkin merkityksellisempi. Puheessa on läsnä nykyhetki suhteessa sekä entiseen, nykyhetkeen että tulevaan.²²⁵ Perinteinen homileettinen ajattelu painottaa eniten historiaa ja nykyhetkeä. Tällöin saarnan tehtävänä on selittää Raamatun tekstien merkitys nykyhetkenä. Tästä on usein seurannut tekstien historian tutkimisen painotus.²²⁶ Nykypäivän kontekstissa saarnaajan tehtävänä ajatellaan usein olevan Jumalan valtakunnan tulevaisuuden julistaminen Jeesuksessa Kristuksessa, toivon tuominen nykyhetkeen.²²⁷ Jumalanpalveluksessa seurakunta kantaa hätänsä ja kipunsa Jumalan eteen. Childers ja Schmit esittävät, että saarnan tehtävänä ei lopulta olekaan niin paljon selittää Jumalan tahtoa kuulijoille kuin kutsua kuulijoita Jumalan läsnäoloon.²²⁸

---

²²⁴ Lathrop 1998, 15–32.

²²⁵ Childers & Schmit, ed. 2008, 37.

²²⁶ Childers & Schmit, ed. 2008, 39.

²²⁷ Childers & Schmit, ed. 2008, 44.

²²⁸ Childers & Schmit, ed. 2008, 58.

Viime vuosina Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa on alettu puhua uudella tavalla spiritualiteetista ja spiritualiteetin teologiasta.²²⁹ Hiljaisuuden liike levisi Suomeen Englannista ja Ruotsista 1970-luvulla.²³⁰ Retriittitoiminta on sittemmin vakiinnuttanut paikkansa osana seurakuntien toimintaa ja hiljaisuuden elementit ovat löytäneet tiensä osaksi rukous- ja hartauselämää.²³¹ Häyrynen ja Kotila toteavat triittioppaassaan²³², että nykypäivän länsimaisesta elämäntapaa tuntuu leimaavan kiire, tehokkuus ja virikkeiden paljous. Hiljaisuus ja mietiskely toimivat vastapainona elämän kiireisyydelle. Kristillisessä kontekstissa hiljaisuuteen vetäytymisellä on pitkä historia erämaaisista ja luostarilaitoksesta alkaen.²³³ Hiljaisuuden triittien rukoushetkille ja jumalanpalveluksille on tyypillistä, että niissä raamatuntekstit ja rukoukset puhuvat hiljaisuudessa, jolloin selittäviä ja opettavia puheita ei tarvita.²³⁴ Myös Taizén yhteisön rukouselämälle on tyypillistä yhdistää Raamatun tekstit, meditatiiviset laulut ja hiljaisuus.

Hiljaisuuden korostaminen ja saarnan poisjättäminen messun kulusta tulee hyvin esiin tutkimusaineistossa. Jumalan Sana puhuu raamatunteksteissä ja rukouksissa. Vaikuttaakin siltä, että elementit, jotka on todettu hyväiksi ja puhutteleviksi hiljaisuuden triiteissä, on tuotu osaksi seurakunnan jumalanpalveluselämää myös triittien ulkopuolella. Hiljaisuus tarjoaa ihmiselle mahdollisuuden pysähtymiseen ja oman elämäntilanteen pohtimiseen. Retriittien olemukseen kuuluu myös ajatus läsnäolemisenä. Hiljaisuudessa ihmistä houkutellessaan olemaan aktiivisesti läsnä omassa itsessään, läsnäoloa kuvataan ihmeeksi.²³⁵ Läsnäolon ja hiljaisuuden kautta ihminen voi itse etsiä jumalanpalveluksen merkityksellisyyden ja vaikutuksen omaan elämäänsä. Läsnäolon voi ajatella olevan yhteydessä myös oman itsen hyväksymiseen, joka tulee vahvasti esiin tutkimusaineiston rippiosien sanoituksissa. Tätä tematiikkaa esitellään tarkemmin luvussa 5.7. sivulla 64.

---

²²⁹ Häyrynen & Kotila 2003, 44.

²³⁰ Häyrynen & Kotila 2003, 104.

²³¹ Häyrynen & Kotila 2003, 7–8.

²³² Häyrynen & Kotila 2003.

²³³ Häyrynen & Kotila 2003, 24.

²³⁴ Häyrynen & Kotila 2003, 63.

²³⁵ Häyrynen & Kotila 2003, 96.

Kuva 1. Luottamuksen rukoushetki.

Helsingin tuomiokirkon kryptassa Luottamuksen rukoushetkessä osallistujat voivat hiljentyä rukousjakkaroilla ristin ääressä. Kuva: Esko Jämsä.

5.5. Vuorolukeminen ja yhteisöllisyys

Yhteen ääneen lukeminen ja vuoroluku tulevat esiin useissa tutkimusaineiston jumalanpalveluksissa. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan mukaisissa jumalanpalveluksissa seurakunta lukee yleensä yhteen ääneen synnintunnustusrukouksen, uskontunnustuksen ja Isä meidän –rukouksen. Myös synninpäästön jälkeisen kiitosrukouksen lukeminen yhteen ääneen on mahdollista. Muiden jumalanpalveluksen osien lukeminen yhteen ääneen tai vuorolukuna on harvinaisempaa.

Tutkimusaineistossa yhteen ääneen luettuja jumalanpalveluksen osia äsken mainittujen osien lisäksi olivat prefaatorukous (yksm12, yksm14, skot14, iona15), rauhan tervehdys (iona15), me julistamme –akklamaatio (yksm12, yksm14, opvm, ehtk15, johtf15) ja ehtoollisen kiitosrukous (yksm12, yksm14). Vuorolukuna aineistossa luettiin johdanto (opvm, skot14, iona15), postsanctus (yksm12, yksm14) ja lähettäminen (opvm, skot14,

iona15). Opiskelijaviikkomessussa (opvm) luettiin yhteen ääneen myös messun ordinarium –osat, Herra armahda ja Jumalan Karitsa. Ionan yhteisön mukaan toteutetuissa messuissa (skot14 iona15) johdanto-osa toteutettiin vuorolukuna liturgin ja seurakunnan kesken.

(Skot14 ja Iona15, johdanto)

L: Kiitos Jumalalle tästä päivästä,

K: Kiitos elämän lahjasta.

L: Olkoon Jumalan tahto meidän tahdossamme.

K: Jumalan käsi kädessämme.

L: Olkoon Kristuksen tuska kaikissa kivuissamme.

K: Kristuksen rakkaus rakkaudessamme.

L: Pyhä Jumala, joka toit meidät uuden päivän kirkkaaseen valoon

K: johda meidät myös ikuisuuden valon johdatukseen.

Yksinkertaisessa messussa (yksm12, yksm14) puolestaan luettiin vuorolukuna ehtoollisrukouksen alkuosa.

(Yksm12 ja yksm14, ehtoollisrukouksen alku)

L: Jumala, Kristuksessa sinä olet täällä

K: jokaisen päivän odotuksessa, työssä ja levossa.

L: Kristuksessa sinä olet täällä

K: jokaisessa ihmisessä, ilossa, surussa ja kamppailussa.

L: Kristuksessa sinä olet täällä

K: rukouksessa ja ylistyksessä, leivässä ja viinissä.

Yhteen ääneen lukeminen ja vuoroluku on tavallista sekä anglikaanisen kirkon että katolisen kirkon nk. puhutuissa messuissa. Arkipäivisin vietettävät messut ovat usein lyhyitä messuja, joissa ei lauleta liturgisia messuosia. Myös hiljaisuuden retriiteissä messu toimitetaan usein yhteen ääneen lukien.²³⁶ Yhteen ääneen lukeminen korostaa seurakunnan yhteisyyttä. Vuoroluku puolestaan korostaa liturgin ja seurakunnan välistä vuoropuhelua. Messun toimittajat ja osallistujat rakentavat ja toteuttavat messun yhdessä. Voidaan ajatella, että osallisuuden ja yhteisöllisyyden näkökulmasta yhteen ääneen puhumisella ja laulamisella on merkittävä rooli.

Jo varhaisessa kristillisessä jumalanpalveluksessa yhteisöllisyydellä on ollut vahva sija. Jumalanpalveluksessa kristitty on yhtä aikaa Pyhän Hengen läsnäolossa ja yhteydessä toisiin ihmisiin. Yhteisöllisyys ja kohtaaminen ovat jumalanpalveluksessa kävijän kannalta mitä merkittävimpiä kokemuksia.²³⁷ Yliopistonlehtori Sini Hulmi kirjoittaa artikkelissaan *Jumalanpalvelus nelisäikeisenä kohtaamisena* neljästä kohtaamisen tasosta: jumalanpalveluksessa ihmiset kohtaavat toisensa, itsensä ja Jumalan, ja lisäksi

²³⁶ Häyrynen & Kotila 2003, 66–67.

²³⁷ Childers & Schmit, ed. 2008, 184.

Raamatun maailma kohtaa nykyajan.²³⁸ Tutkimusaineiston perusteella on havaittavissa uudenlainen painotus toinen toisensa kohtaamiseen.

Jumalanpalvelus on kirkon julkinen toimitus, joka sisältää, ilmaisee, elävöittää ja määrittää kirkon.²³⁹ Kirkko muodostuu niistä ihmisistä, jotka kokoontuvat yhteen. Kirkko –sanana taustalla on kreikan sana ἐκκλησία, joka voidaan tulkita tarkoittamaan erotettujen joukkoa. Kautta historiansa maailmasta erotetut kristityt ovat kokoontuneet yhteen lukemaan pyhiä kirjoituksia ja viettämään ehtoollista. Jumalanpalveluksen merkitys on keskeinen kristillisen kirkon elämässä, historiassa ja teologiassa.²⁴⁰ Tutkimusaineiston perusteella voidaan ajatella, että yhteen ääneen lukeminen ja vuoroluku ovat ilmentymiä yhteisyyden, yhteisöllisyyden ja yhteenkuuluvuuden tavoittelemisesta. Se on signaali uudenlaisesta osallisuuden ja osallistumisen tarpeesta. Kun perinteisessä luterilaisuudessa seurakunnan yhteisöllisyys on tullut esiin erityisesti virsilaulussa, nyt näyttäisi olevan mahdollisuutena myös yhteen ääneen puhuminen.

5.6. Synti, häpeä ja ihmiskuva

Syntikäsitteeseen ja syntien tunnustamiseen liittyvä tematiikka tulee esiin tutkimusaineiston kahdeksassa messussa, niiden 14 eri tekstissä (ehtk15, yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, luotm15, johtf15). Teemat tulevat esiin monissa jumalanpalveluksen eri kohdissa: johdannossa, synnintunnustuksessa, synninpäästössä, prefaatiassa ja epikleesirukouksessa. Erityisesti teema näkyy aineiston rippiosissa. Kaikissa tutkimusaineiston kahdeksassa messussa oli rippiosan tekstejä muokattu. Yhdessä (johtf15) synnintunnustusrukous oli käsikirjan mukainen, mutta synninpäästön tilalla oli armonvakuutus. Yhdessä messussa (ehtk15) oli varsinainen rippiosa jätetty kokonaan pois, mutta ehtoollisrukouksessa tuli esiin synnintunnustuksen tyyppisiä teemoja.

(Ehtk15, ehtoollisrukous)

Me avaamme tyhjät kätemme ja tyhjän sydämemme nyt sinulle.

Kaivaten parantumista

kosketusta

hyväksymistä

anteeksisaamista

mitkä kaikki yksin sinä Kristus voit meille tarjota.

Me odotamme sinua.

---

²³⁸ Hulmi 2007, 38.

²³⁹ Schmemmann 1994, 16.

²⁴⁰ Hughes 2003, 13.

Tule Herra Jeesus.

Ehtookellot –messussa (ehtk15, ehtk16) on messun alkuosassa hiljentymisjakso, jonka aikana on mahdollista osallistua öljyllä voitelemiseen. Vaihtoehtoisesti voi osallistua rukoukseen paranemisen puolesta nk. paranemisen kehässä. Kehässä on alttarin edustalla tyynyjä, joille rukousta haluava voi polvistua. Messun toimittajat rukoilevat vuorollaan jokaisen puolesta Ionan yhteisön jumalanpalveluksesta käännetyn rukoustekstin sanoin.²⁴¹ Näiden rukouksien voidaan ajatella olevan ripin sijasta tapahtuvaa symbolista toimintaa. Ehtookellot –messun alkuosassa ihminen tulee Jumalan eteen kipuineen ja epäonnistumisineen. Merkille pantaavaa oli, että Ehtookellot –messussa helmikuussa 2016 (ehtk16) valtaosa osallistujista kävi alttarin edessä joko paranemisen kehässä tai öljyllä voideltava.²⁴² Kyseessä ei ollut pienen sisäpiirin vaan paikalla olevan seurakunnan yhteinen toiminta.

Kuva 2. Ehtookellot –messu.

Kuvassa keskellä Ehtookellot –messun paranemisen kehä, oikealla öljyllä voidelu. Kuva: Kati Pirttimaa. Kuvaa käsitelty henkilöllisyyden tunnistamisen välttämiseksi.

Tutkimusaineiston kuuden messun synnintunnustusteksteissä (yksm12, yksm14, opvm, skot14, iona15, luotm15) ei mainittu lainkaan sanaa synti. Elina Antikainen on tutkinut opinnäytteessään Taizé –laulujen spiritualiteettia ja todennut, että syntikäsite puuttuu lauluista lähes kokonaan. Se korvataan Taizé –lauluissa yleensä sanalla pimeys.²⁴³ Samansuuntaisia

²⁴¹ Iona Abbey Worship book 2001, 91

²⁴² Ehtookellot, havaintomuistiinpanot, 2016

²⁴³ Antikainen 2014, 41.

huomioita voidaan tehdä tutkimusaineiston synnintunnustusteksteistä. Ilmaisun sisältönä on yleensä se, että rukoilija tulee Jumalan kasvojen eteen sellaisena kuin on (yksm12, yksm14). Jumalalta pyydetään valoa pimeyteen (yksm12, yksm14), Jumalalle jätetään heikkous ja epätäydellisyys (luotm15) ja se, mitä ei haluta enää kantaa (skot14, iona15). Myöskään taivaasta ja helvetistä ei teksteissä puhuta. Yksinkertaisen messun (yksm12, yksm14) synnintunnustus kuvaa hyvin rukoustekstien yleistä tyyliä.

(Yksm12 ja yksm14, synnintunnustus)

*Tässä saan olla oma itseni
olematta muuta kuin olen.
Jumala, sinä tunnet minut,
myös synkät puoleni.
Ota vastaan neuvottomuuteni,
ylimielisyyteni ja välinpitämättömyyteni.
Kuule minua, vaikuta minuun, anna anteeksi.
Valaise pimeyteni.*

Teemoina teksteissä nousevat esiin jano ja nälkä, epätäydellisyys, valo ja pimeys, kaipaus, vapaus ja rakkaus ja parantuminen. Jumalalta pyydetään vastausta, parantamista, hyväksymistä, uudistamista ja kokonaiseksi tekemistä. Ehtookellot –messun (ehtk15) johdanto kuvaa jumalanpalvelusta ruokapöytänä, jossa janoinen saa vettä ja nälkäinen ruokaa.

(Ehtk15, johdantosanat)

*Kaikille teille janoisille:
tämä on paikka, josta saa vettä.
Kaikille teille nälkäisille:
tämä on paikka, jossa tarjotaan ruokaa.
Miksi tuhjata rahansa johonkin, mikä ei ole ruokaa?
Miksi maksaa siitä, mikä ei tuo tyydytystä?
Täällä, ilman rahaa, täällä ilman hintaa kaikki saatte nauttia taivaan leivästä.
Jumala puhuu, ja kaikki, jotka kuuntelevat saavat elämän.*

Iona –messun epikleesirukous puolestaan kuvaa ehtoollista parantavana, uudistavana ja ihmisen kokonaiseksi tekevänä lahjana.

(Iona15, epikleesirukous)

Kuule meitä, Kristus, ja lähetä Pyhä Henkesi meidän päällemme ja tämän leivän ja viinin päälle. Tulkoon näistä sinun ruumiisi meille, täynnä sinun elämäsi, joka parantaa ja uudistaa meidät ja tekee meistä kokonaisia.

Rippiosaan jumalanpalveluksesa liittyy kristillisissä kirkoissa erilaisia näkemyksiä. Katolisessa ja ortodoksisessa kirkossa rippi on sakramentti. Tällöin tarkoitetaan nimenomaan yksityistä rippiä. Rippi jumalanpalveluksessa liittyy yleensä ehtoolliselle valmistautumiseen, jolloin läntisessä traditiossa on päädytty käyttämään seurakunnan yhteistä rippiä jumalanpalveluksen

yhteydessä.²⁴⁴ Nykyisen Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjan rippiteksteissä yhdistyy sekä yksityisen että yhteisen ripin traditioita. Tästä syystä ripin asema jumalanpalveluksessa jää helposti hiukan epäselväksi.²⁴⁵ Ruotsinkielisessä käsikirjassa jumalanpalveluksen synnintunnustusta ja synninpäästöä ei nimitetä ripiksi vaan valmistautumiseksi, beredelse.²⁴⁶ Se kuvaa suomalaista käsikirjaa selkeämmin ripin asemaa ehtoolliselle valmistauduttaessa. Jumalanpalvelusten kirjan synnintunnustusrukoukset ja synninpäästötekstit ovat luonteeltaan traditionaalisempia kuin tutkimusaineiston muokatut tekstit. Jumalanpalveluksen oppaan (2009) mukaan käsikirjan synnintunnustusrukouksia on käytettävä seurakunnan pääjumalanpalveluksessa, muulloin voidaan käyttää muitakin tekstejä.²⁴⁷ Yksikään tutkimusaineiston jumalanpalveluksista ei ollut seurakunnan pääjumalanpalveluksia. Tutkimusaineistossa tehdyissä synnintunnustusten tekstivalinnoissa noudatettiin näin ollen jumalanpalvelusten oppaan antamaa mahdollisuutta. Uudenlaisille synnintunnustussanoituksille on viime vuosina noussut laajempikin tarve. Vuonna 2010 Sini Hulmi ja Anna-Kaisa Tuomi tekivät Espoon hiippakuntavaltuustolle aloitteen, jossa toivottiin kirkolliskokouksen lisäävän jumalanpalvelusten kirjaan synnintunnustus- ja synninpäästötekstejä, joissa anteeksipyyntö ja armonvakuutus olisivat vahvasti esillä.²⁴⁸ Aloitteen mukaiset vaihtoehdot mahdollistaisivat seurakuntalaisten erityyppisen hädän, häpeän ja ahdistuksen sanoittamisen ja siihen vastaamisen. Aloite lähetettiin kirkolliskokouksen käsittelyyn, mutta se ei edennyt konkreettisiin lopputuloksiin. Vastaperusteluna jo hiippakuntavaltuustokäsittelyssä esitettiin, että muiden tekstien käyttäminen on jo nyt mahdollista.²⁴⁹ Tällaisia muita tekstejä ei kuitenkaan ole luterilaisen kirkon taholta tarjolla. Näyttää siltä, että tutkimusaineiston jumalanpalveluksissa tähän tarpeeseen on etsitty sopivia tekstejä muiden kirkkojen käsikirjoista.

Jumalanpalveluksen tavoitteena on tuoda ihmisen elämän kipuihin toivo. Ihmisen elämässä syyllisyyden ja häpeän kysymykset ovat usein niitä,

---

²⁴⁴ Kettunen 1998, 167.

²⁴⁵ Kotila 2009, 28.

²⁴⁶ Gudstjänstboken 2000, 18.

²⁴⁷ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 5.

²⁴⁸ Espoon hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto 2010.

²⁴⁹ Espoon hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto 2010.

joihin haetaan apua kirkosta. Liturgia on symbolista toimintaa, joka pyrkii vastaamaan ihmisen perimmäisiin kysymyksiin ja toiveisiin.²⁵⁰ Syyllisyyden kokemus on yksi ihmisen nk. peruskokemuksia. Ihminen pelkää rangaistusta ja toivoo sovitusta tekemästään. Syyllisyys voidaan usein nähdä sekä uskonnollisena että psyykkisenä kysymyksenä. Ihmisen hengellisyys ja psyyken kysymykset kietoutuvat elämässä toisiinsa tavalla, jossa on toisinaan vaikea erottaa toista toisesta. Jumalanpalvelus voi vastata myös syyllisyyden kysymyksiin ja tarpeisiin. Synnintunnon ja –tunnustuksen jälkeen tulee aina synninpäästö ja lupaus uudesta alusta.²⁵¹ Kollektiiviset rituaalit voivat antaa kollektiivisen armahduksen, hyväksynnän kokemuksen, luoda toivoa ja antaa voimaa jatkaa elämää eteenpäin.²⁵²

Tutkimusaineiston tekstien painotusten voidaan ajatella olevan osa laajempaa syntikäsitteessä ja ihmiskuvassa tapahtuneita muutoksia. Kun perinteinen synnintunnustusrukous on tiivistettynä muotoa ”armahda minua, synti on sitonut minut”, uudet tekstimuotoilut ovat tyyppiä ”tässä olen edessäsi, näe minut”. Uudemmissa muotoiluissa rukoilija pyrkii palaamaan siihen tilaan, johon Jumala on hänet luonut. Rukouksen tavoitteena on jättää taakat ja epäonnistumiset, luottaa Jumalan armoon ja hyväksymiseen ja saada uutta voimaa elää Jumalan tarkoittamaa merkityksellistä elämää. Näissä teksteissä Jumala on se, joka näkee, kuulee ja hyväksyy. Jumalan avulla ihminen saa vastauksen peruskaipuuseensa nähdyksi tulemisesta, rakastettuna olemisesta ja hyväksynnästä. Tutkimusaineiston rippitekstit eivät mainitse sanoja taivas tai helvetti. Kun perinteisen synnintunnustusrukouksen yhtenä teemana on armon anominen sen takia, että ihminen saavuttaisi iankaikkisen elämän, tutkimusaineiston tekstien tavoitteena on pikemminkin se, että ihminen voisi elää kokonaista ja täysipainoista elämää tämänpuoleisessa maailmassa vailla hylätyksi tulemisen pelkoa.

Viime vuosina syyllisyyden ja häpeän teemoja on tutkinut Suomessa erityisesti Paavo Kettunen kirjoissaan *Suomalainen Rippi*²⁵³ ja *Kätetty ja vaiettu – suomalainen hengellinen häpeä*²⁵⁴. Kettusen mukaan ihmisen hengellisiä perustarpeita on rakastetuksi ja nähdyksi tuleminen.²⁵⁵ Kettunen

---

²⁵⁰ Bradshaw & Melloh 2007, 141.

²⁵¹ Childers & Schmit, ed. 2008, 185–187.

²⁵² Childers & Schmit, ed. 2008, 98.

²⁵³ Kettunen 1998.

²⁵⁴ Kettunen 2011.

²⁵⁵ Kettunen 2011, 315.

kuvaa tutkimuksissaan rippiä etsivien ihmisten kokemuksia. Ihmiset eivät useinkaan sanoita haluavansa tunnustaa syntinsä ja syyllisyytensä ja saada synninpäästön vaan haluavansa vapautua hädästä ja ahdistuksesta.²⁵⁶

Pastoraalisen sielunhoidon kehittyminen ja psykoterapeuttien menetelmien tunteminen ovat monissa kohdin avanneet uudenlaisia näkökulmia erityisesti perinteiseen pietistiseen syntikäsitteeseen.²⁵⁷ Kettunen osoittaa, että rippikäsitykset ja ihmisten odotukset ovat hyvin erilaisia. On ongelmallista, jos synninpäästöä ja absoluutiota tarjotaan ratkaisuksi tilanteeseen, jossa on kysymys ihmisen kokemasta vääryydestä, ahdistuksesta tai häpeästä syyllisyyden sijaan. Tällöin saatetaan julistaa syntinä anteeksi jotakin, joka liittyy ihmisen olemukseen ja identiteettiin. Ihminen tulee pyytäneeksi anteeksi omaa olemustaan.²⁵⁸

Kettusen häpeätutkimuksen mukaan ihminen ei jumalanpalvelukseen tullessaan yleensä mieti omia pahoja tekojaan vaan ennemminkin omaa riittämättömyyttään ja kelpaavuuttaan. Tällöin kysymys on syyllisyyden sijaan häpeän kokemuksesta.²⁵⁹ Tämän tutkimusaineiston teksteissä on havaittavissa selvä pyrkimys tähän riittämättömyyteen ja kelpaamiseen vastaamisesta. Teksteissä rukoilija tulee Jumalan eteen sellaisena kuin on, mitään peittelemättä. Hän pyytää hyväksyntää, nähyksi tulemista, vapautumista ja uudistumista. Häpeän kokemuksessa ihmisen peruskysymys on, kelpaako hän ja hyväksytäänkö hänet sellaisena kuin hän on. Kelpaamisen kysymykset voivat liittyä niin ihmisen perussuhteisiin, työhön kuin eksistentiaaliinkin kysymyksiin. Häpeän tunteiden ihmisen peruskysymys on: ”Saanko olla?” Ihminen kysyy itseltään: ”Riitänkö tällaisena?” Tätä kautta muodostuvat ihmisen itsetunto ja identiteetti. Jos vastaukset näihin peruskysymyksiin ovat kielteisiä, ihmisessä voi syntyä olemuksellinen häpeä.²⁶⁰ Näihin kipeisiin peruskysymyksiin kristillisellä kirkolla on oltava vastaus. Kettunen muotoilee häpeän teologiaa, jonka mukaan Kristuksen elämässä oli monenlaisia häpeällisiä pidettäviä vaiheita: syntyperästä ja syntymästä aina ristinkuolemaan asti. Kristuksen häpeäkokemus kulminoituu huutoon ristillä: ”Jumalani, Jumalani, miksi minut hylkäsit?” Tällä tavoin Kristus jakoi ihmisen

---

²⁵⁶ Kettunen 1998, 261.

²⁵⁷ Kettunen 1998, 346.

²⁵⁸ Kettunen 2011, 384.

²⁵⁹ Kettunen 2011, 384.

²⁶⁰ Kettunen 2011, 197.

elämän epäonnistumiset, tappion ja häpeän.²⁶¹ Ylösnousemuksen kautta Jumala on sitoutunut häväistyyn Kristukseen ja kantaa siis myös meidän häpeämme. Sovitusoppien ja häpeän välinen ongelma voidaan pelkistää kahteen kysymykseen: Keneltä häpeästä kärsivän pitäisi pyytää anteeksi ja mitä hänen pitäisi katua ja hyvittää?²⁶² Kelpaamattomuuden ja hylkäämisen kokemuksista seuraava häpeä voidaan poistaa tai sitä voidaan helpottaa vastaanotetuksi tulemisen armollisella kokemuksella, josta seuraa ihmisen minuuden tasapaino ja identiteetin vahvistuminen, olemuksen löytyminen. Tällöin armo merkitsee sitä, että ihminen on kokonaisena, kaikkine epäonnistumisineenkin, Jumalan turvassa.²⁶³ Nämä näkökulmat on tärkeä ottaa huomioon myös jumalanpalveluksen kokonaisuudessa ja teksteissä.²⁶⁴ Tutkimusaineiston teksteissä näin onkin pyritty tekemään. Kettunen osoittaa rippitutkimuksessaan, että sielunhoidon yhteydessä sielunhoitajan kanssa käyty keskustelu auttaa ripittäytyjää usein enemmän kuin varsinainen rippi.²⁶⁵ Sielunhoitaja on kuuntelija ja ahdistuksen vastaanottaja, joka osoittaa ihmiselle hyväksyntää ja turvaa. Vastauksena häpeään armonvakuutuksen ja esirukouksen tarjoaminen on usein absoluutiota parempi vaihtoehto.²⁶⁶ Tutkimusaineiston synninpäästöteksteissä Jumala on sielunhoitajan asemassa: hyväksyvä, kuunteleva, vastaanottava ja vapauttava.

Hengellisestä häpeästä kärsivä voi kokea jopa olevansa kelpaamaton osallistumaan kristillisen kirkon keskeisimpään sakramenttiin, ehtoolliseen.²⁶⁷ Tutkimusaineistossa rippitekstien lisäksi myös monet ehtoollisosan muutetut tekstit puhuvat hyväksymisestä ja parantamisesta vastauksena ihmisen häpeän kokemuksiin. Näin korostuu myös ehtoollispöydän avoimuus ja ehtoollisen voimia antava ja parantava merkitys.

5.7. Jumalan läsnäolo ja jumalakuva

Jumalan läsnäolon tema tulee esiin kolmessatoista tutkimusaineiston eri rukoustekstissä yhdeksässä jumalanpalveluksessa (Skot14, Iona15, luotm15, ehtk15, yksm12, ykms14, opvm, itsjp12, itsjp15). Jumalan läsnäoloon liittyviä sanoituksia löytyy johdantoteksteistä, synnintunnustuksesta,

---

²⁶¹ Kettunen 2011, 408-412.

²⁶² Kettunen 2011, 384.

²⁶³ Kettunen 2011, 405.

²⁶⁴ Kettunen 2011, 404.

²⁶⁵ Kettunen 1998, 147-151.

²⁶⁶ Kettunen 1998, 374.

²⁶⁷ Kettunen 2011, 309.

uskontunnustuksesta, prefaatiosta, postsanctuksesta, kiitosrukouksesta, siunausteksteistä sekä lähettämisestä. Tekstit puhuvat Jumalan suojasta (luotm15, skot15, iona15), Jumalasta meissä (skot14, iona15, yksm12, yksm14), elämän lahjasta (skot14, Iona15) ja siunauksen lahjasta (itsjp12, itsjp15, vppäät15). Kolmessa tekstissä on viittaus Pyhän Patrikin rintahaarniskaan ja sitä kautta kelttiläiseen traditioon (skot14, iona15, opvm). Skotlannin nummilla –messun (skot14) ja Iona –messun (iona15) synnintunnustuksessa Jumala kuvataan elämän Luojana, joka on ihmisen edessä, takana ja ympärillä.

(skot14 ja iona15, synnintunnustus)

Veljet ja sisaret, ei pelosta vaan uskosta anteeksiantavaan Jumalaan jättäkäämme taakse kaikki se, mitä meidän ei tarvitse enää kantaa. Elävä Jumala, kaiken elämän ja jokaisen elämän Luoja, me tuomme elämämme Sinun eteesi. Me annamme elämämme Sinulle, jolta mikään ei ole piilossa. Olet meidän edessämme, olet meidän takanamme, olet meidän ympärillämme, olet meissä.

Opiskelijaviikkomessun (opvm) lähettämisessä Jumala kulkee ihmisen kanssa ja Pyhä Henki ympäröi hänet.

(Opvm, lähettäminen)

Lähtekää rauhassa.

Kulkekoon Jumala kanssanne, pitäköön Kristus teistä kiinni ja ympäröiköön teidät armon Henki.

Kiitos Jumalalle.

Samaan tapaan kuin tutkimusaineiston rippiteksteissä näkyy syntikäsitteeseen ja ihmiskuvaan liittyviä teologisia painotuksia, useissa teksteissä tulee esiin jumalakuvaan liittyviä painotuksia. Teksteissä painottuu kuva tässä maailmassa läsnä olevasta Jumalasta. Jumala ei ole tuomitseva Jumala vaan armahtava, ihmisen rinnalla kulkeva Jumala. Jumala on myös läsnä luomassaan, niin ihmisissä kuin luomakunnassa. Tekstien jumalakuva on panenteistinen. Jumala on läsnä luodussaan, mutta samaan aikaan myös luodun tuolla puolen.²⁶⁸ Tekstit edustavat myös kosmista kristologiaa, jonka mukaan Kristuksen ja Pyhän Hengen ajatellaan olevan kaikkialla ja ihmisissä läsnä. Kristus on rakastava, kärsivien puolella oleva ja ylösnoussut Jumala, joka on läsnä kaikissa ruumissa ja luomakunnassa.²⁶⁹ Tutkimusaineiston Jumala on suojaava, turvallinen, ihmisen kanssa kulkeva Jumala. Jumala on samaan aikaan sekä salattu että läsnä, kaikkeus, joka on tullut ihmiseksi jakamaan maailman hädän. Luottamuksen messun (luotm15) johdantosanoissa kuvataan messuun osallistujien olevan Jumalan suojassa.

---

²⁶⁸ Kainulainen 2010, 24.

²⁶⁹ Sipiläinen 2007, 56.

(Luotr15, johdanto)

Olemme koolla kolmiyhteisen Jumalan suojassa. In the name of the Father, of the Son and Holy Spirit. Amen.

Yksinkertaisen messun (yksm12, yksm14) prefaatorukouksessa Jumala on ulottumattomissa ja läsnä yhtä aikaa, menneisyys, nykyisyys ja tulevaisuus.

(Yksm12 ja yksm14, prefaatorukous)

Yhteen ääneen Jumala, sinä olet elämän alkulähde,

kaiken ulottumattomissa ja kuitenkin täällä.

Sinä olet menneisyys, sinä olet tämä hetki,

sinä olet tulevaisuus, sinä, joka olet.

Sinä tulit ihmiseksi pimeytemme,

sinä olet jakanut maailman hädän.

Sinä olet valo, sinä olet tie,

sinä olet totuus, sinä olet leipä.

Siksi me laulamme kasvojesi edessä ikuista ylistyslaulua.

Osa tutkimusaineiston teksteistä on selvästi skotlantilaista tai irlantilaisista alkuperää (skot14, iona15, eht15) ja niissä on kelttiläisiä painotuksia. Kelttiläisessä teologiassa luontosuhteen ja panenteistinen ajattelu on leimallista. Kelttiläiskristillinen luontosuhde on harmoninen.²⁷⁰ Viime vuosina mm. Pauliina Kainulainen ja Panu Pihkala ovat tuoneet Suomessa esiin luomakuntateologisia ja ekoteologisia näkemyksiä: Kainulainen kirjoissaan *Missä sielu lepää*²⁷¹ ja *Metsän teologia*²⁷², Pihkala kirjassa *Luontokirkkovuosi*²⁷³ ja artikkelissaan *Ekoteologia*²⁷⁴ kirjassa *Modernin teologian suuntauksia*. Myös hiljaisuuden liike on painottanut kristillisen luontosuhteen ja holistisen todellisuuskäsityksen merkitystä.²⁷⁵ Jumala on läsnä kaikkialla. Tutkimusaineiston tekstien luomakuntanäkökulmien voidaan ajatella heijastelevan osaltaan näitä teologisia näkemyksiä. Näin tutkimusaineiston liturgisten tekstien jumalakuva liittyy osaksi laajempaa teologista paradigman muutosta.

5.8. Ehtoollisteologia

Tutkimusaineistossa messun ehtoollisosan teksteissä on tapahtunut huomattavan paljon muutoksia. Kaikissa aineiston kahdeksassa messussa oli muokattu ehtoollisrukouksen sanamuotoja. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalvelusten kirjassa on ehtoollisrukousta varten neljä eri

---

²⁷⁰ Kainulainen 2010, 35.

²⁷¹ Kainulainen 2010.

²⁷² Kainulainen 2013.

²⁷³ Nurmi & Pihkala 2013.

²⁷⁴ Pihkala 2014.

²⁷⁵ Kotila 2007, 149.

vaihtoehtoa.²⁷⁶ Prefaatiovaihtoehtoja on 15, joista kaksi on yleisiä, loput eri kirkkovuoden jaksoihin liittyviä.²⁷⁷ Ehtoollisen kiitosrukousvaihtoehtoja on 12, joista kolme on yleisiä, loput kirkkovuoden ajankohtaan liittyviä.²⁷⁸ Jumalanpalveluksen oppaassa (2009) sanotaan, että ehtoollisrukouksen sanamuotoja ei tulisi muokata eikä ehtoollisrukousta voida jättää messun ordosta pois.²⁷⁹ Kirjassaan *Retriitti – tie hiljaisuuteen* Seppo Häyrynen ja Heikki Kotila kuvaavat retriitin messua ja sen erityispiirteitä. Huomio kiinnittyy erityisesti seuraavaan yksityiskohtaan: ”ehtoollisrukouksena voidaan käyttää myös jotakin muuta kuin viikkomessun kaavassa aukikirjoitettua vaihtoehtoa.”²⁸⁰ Tutkimusaineiston perusteella vaikuttaakin siltä, että huolimatta Jumalanpalveluksen oppaan kehotuksesta ehtoollisrukouksen tekstejä muokataan, ja niitä lainataan ja käännetään muiden kirkkojen käsikirjoista.

Ehtoollisen sakramentti on kristikunnan tärkein sakramentti ja messun kaikkein keskeisin elementti. Pelastus tulee Kristuksessa läsnäolevaksi ja jatkaa kokoontuneen seurakunnan kanssa yhteyttä Sanassa ja sakramenteissa.²⁸¹ Ehtoollisen asetussanat aktualisoivat sakramentit tässä ajassa uudestaan ja uudestaan.²⁸² Kristus inkarnoitui historiaan, sanoma Kristuksesta inkarnoituu ajassa ja paikassa.²⁸³ Tätä kautta paikasta tulee olemisen keskus, se on keskellä maailmaa, jossa sana, ateria ja rukous ovat totta.²⁸⁴ Ehtoollinen on läsnäolon ateria, yhteyden ateria, kiitosateria, uhriateria, muistoateria sekä uskon tunnustamisen ja vahvistamisen ateria.²⁸⁵ Kristitty vastaanottaa ehtoollisessa Kristuksen ruumiin ja veren, sitä kautta syntien anteeksiantamuksen, tulevaisuuden ja toivon. Ehtoollisella on vahvasti eskatologinen luonne. Ehtoollisen merkitys osana kristityn elämää sekä tässä ajassa että iankaikkisuudessa on oleellinen osa kristillistä ehtoollisteologiaa.

Ekumeenisissa keskusteluissa painottuvat sakramenttiteologiaan liittyvät kysymykset. Myös luterilaisessa teologiassa sakramenttiteologia on keskeistä. Augsburgin tunnustuksen mukaan kirkko on yhteisö, jossa

---

²⁷⁶ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 28-32.

²⁷⁷ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 247–256.

²⁷⁸ Jumalanpalvelusten kirja 2000, 265–268.

²⁷⁹ *Palvelkaa Herraa iloiten* 2009, 25.

²⁸⁰ Häyrynen & Kotila 2003, 66–67.

²⁸¹ Jumalan kansan juhla 1992, 34.

²⁸² Lathrop 1998, 15–32.

²⁸³ Kotila 2004, 49.

²⁸⁴ Lathrop 1998, 104.

²⁸⁵ *Study of the Liturgy* 1992, 247–249.

evankeliumia julistetaan puhtaasti ja sakramentit jaetaan Kristuksen käskyn mukaisesti. Näin tapahtuu erityisesti jumalanpalveluksessa.²⁸⁶ Tästä syystä vaikuttaisi ilmeiseltä, että ehtoollisrukouksen tekstien lainaaminen toisten kirkkokuntien käsikirjoista saattaisi tuoda mukanaan painotuksiltaan ei-luterilaista ehtoollisteologiaa. Tutkimusaineiston perusteella näin ei kuitenkaan näytä tapahtuvan. Niissäkin tilanteissa, joissa tekstiä on lainattu muusta kuin jonkin toisen luterilaisen kirkon tai Porvoon yhteisön jäsenkirkon materiaaleista (johtf15, ehtk15, skot14, iona15, luotm15), ehtoollisteologisesti vieraita painotuksia ei teksteissä esiinny. Johtamisfoorumin messun prefaatorukous on lainattu katolisen kirkon messukirjasta. Skotlannin nummilla –messun, Iona –messun ja Ehtookellot –messun tekstit ovat peräisin pääasiassa Ionan yhteisön käsikirjasta. Luottamuksen messun tekstit ovat Taizén traditiosta. Näissä lainatuissa teksteissä ei ole havaittavissa ole luterilaiselle teologialle vieraita painotuksia.

Kolmessa messussa (opvm, skot14, iona15) on ehtoollisrukouksen osaksi liitetty anglikaanisen ja katolisen kirkon liturgisista teksteistä nk. offertoriorukous, jota ei luterilaisessa messussa yleensä ole. Anglikaanisessa ja katolisessa messussa rukous offertoriorukous lausutaan leivän ja viinin esiinkantamisen aikana. Tutkimusaineiston rukouksissa offertoriorukous on liitetty osaksi ehtoollisrukousta. Rukouksessa korostuu leivän ja viinin luotuisuus ja lahjaomaisuus. Leivän ja viinin kautta Jumala lahjoittaa itsensä kristityille.

(skot 14, iona 15, offertoriorukous)

Rakastava Jumala, sinun hyvytyesi kautta me saamme jaettavaksemme tämän leivän ja viinin, jonka maa on antanut ja ihminen tehnyt.

Me tunnemme läsnäolosi kun jaamme tämän leivän niin, että ja ymmärrämme vaikutuksesi kaikessa leivässä.

Uhriteema on ollut ehtoollista koskevissa ekumeenisissa keskusteluissa tärkeä. Reformaation yhteydessä erityistä kritiikkiä sai katolisen kirkon messu-uhrioppi. Messu-uhriopin varsin kapea tulkinta on vaikuttanut myöhemmin varsin paljon protestanttisten kirkkojen ajattelussa. Jolkkosen mukaan Raamatun valossa voidaan todeta, että Kristus on ainutkertainen uhri (Hepr.7:27). Samaan aikaan Paavali kehottaa kristittyjä antamaan koko elämänsä pyhäksi, eläväksi ja Jumalalle mieluisaksi uhriksi (Room 12:1).²⁸⁷ Itsensä eläväksi uhriksi antaminen tulee esiin monien vanhakirkollisten

---

²⁸⁶ Augsburgin tunnustus, VII.

²⁸⁷ Jolkkonen 2004, 58.

epikleesirukousten muotoiluissa. Tutkimusaineiston teksteissä uhriteemat eivät liity Lutherin vieroksumaan keskiaikaiseen uhriteologiaan. Ne liittyvät vanhakirkollisten ehtoollisrukousten mukaiseen uhriajatteluun, jossa ihminen antaa itsensä, lahjansa ja elämänsä Jumalan käyttöön. Ehtoollinen on tällöin kristittyjen yhteyden ateria, jonka kautta he voivat antaa itsensä Jumalan käyttöön eläväksi uhriksi Kristuksessa.²⁸⁸ Ehtoollista nautitaan syntien anteeksisaamiseksi, mutta sitä nautittaessa sitoudutaan myös jumalanvaltakunnan työhön. Tätä kautta kristitty ihminen elää ja toimii Jumalan kunniaksi. Gordon W. Lathropin mukaan uhri kuuluukin mukaan jumalanpalvelukseen. Kristityn uhri on lähimmäisenrakkaus, joka kumpuaa Jumalan rakkaudesta. Kristitty antaa itsensä ja oman elämänsä Jumalan käyttöön. Tähän uhriin jumalanpalvelus antaa voiman.²⁸⁹ Tutkimusaineiston ehtoollisteksteissä tämä painotus on vahvasti esillä.

Ehtoollisteologian näkökulmasta huomio kiinnittyy tutkimusaineistossa erityisesti Ehtookellot –messuun. Ehtookelloissa ehtoollisosan rakenne on toteutettu siten, että ehtoollisosa alkaa maallikon lukemalla ehtoollisnarraatiolla (ehtk15, ehtk16). Pappi siunaa samaan aikaan ehtoollisaineet alttarilla ristinmerkillä. Ehtoollisrukouksen jatkon lukee pappi. Luterilaisessa traditiossa asetussanojen merkitys konsekraation yhteydessä on ollut vahva. Toisaalta on myös usein painotettu koko ehtoollisrukouksen konsekroivaa merkitystä eikä ole haluttu korostaa yksittäisen osan punktuaalista konsekraatiota. Itäisessä traditiossa konsekraation kannalta keskeinen on epikleesirukous. Ehtoollisen asettaminen liittyy myös virkateologiaan. Ehtoollisen asettaja on pappi, joka on vihitty virkaan kättenpäällepanemisella. Yleensä ehtoollisen asetussanojen lukija on luterilaisessa messussa pappi.²⁹⁰ Tästä näkökulmasta katsoen Ehtookellot – messun ratkaisu poikkeaa luterilaisesta ehtoollistraditiosta.

5.9. Elämä kristittynä

Kristittynä elämisen ja lähimmäisten hyväksi toimimisen korostus on vahva useissa tutkimusaineiston teksteissä. Messu näyttäytyy teksteissä paikkana, jossa kristityt saavat voimia arkista elämää varten. Tämä teema tulee esiin

---

²⁸⁸ Tellini 1995, 45

²⁸⁹ Lathrop 1998, 148.

²⁹⁰ Palvelkaa Herraa iloiten 2009, 136.

kahdessatoista rukoustehtävissä seitsemän messun eri osissa (opvm, yksm12, yksm14, iona15, johtf15, luotm15, ehtk15). Teema tulee esiin niin johdannossa, synninpäästössä, prefaatiossa, epikleesirukouksessa, ehtoolliskutsussa, kiitosrukouksessa kuin siunausteksteissä. Kristityn elämän merkitys tässä maailmassa Jumalan käsinä ja jalkoina korostuu. Kristillistä elämää ei edellytetä pelastuksen takia, vaan ajatellaan jumalanpalveluksen ja ehtoollisen antavan voimia hyvään elämään. Nykyisen luterilaisen jumalanpalvelusten kirjan ehtoollisteksteissä tämä painotus ei juuri tule esiin. Painotuseroa kuvaa hyvin jumalanpalvelusten kirjan ehtoollisen kiitosrukouksen (yleinen, no 1) ja opiskelijaviikkomessun kiitosrukouksen vertailu:

(Jumalanpalvelusten kirja 2000, s. 265)

*Herra, kaikkivaltias Jumala,
sinä teit meidät osallisiksi pyhästä ehtoollisesta.
Me kiitämme sinua tästä lahjasta ja rukoilemme:
Tee meidät kaikkien pyhiesi kanssa
osallisiksi myös taivaan juhla-ateriasta.
Tätä pyydämme Jeesuksen Kristuksen,
meidän Herramme kautta,
joka elää ja hallitsee sinun ja Pyhän Hengen kanssa aina ja ikuisesti. Amen.*

(Opvm, kiitosrukous)

Jumala, me olemme jakaneet yhdessä leipää ja viiniä ja niissä molemmissa sinä olet jakanut meille itsesi. Me kiitämme sinua siitä. Tee meidät kykeneviksi jakamaan myös arjessamme: aikaamme ja voimiamme, ajatuksiamme ja kysymyksiämme. Anna meidän myös tuntea silloin, että sinä olet meidän kanssamme. Ylistys sinulle ikuisesti.

Käsikirjan tekstissä kiitetään ehtoollisen lahjasta ja pyydetään Jumalaa johdattamaan rukoilija iankaikkiseen elämään taivaassa. Opiskelijamessun tekstissä kiitetään myös ehtoollisen lahjasta, mutta painotetaan vahvasti yhteistä jakamista arjessa. Rukoilijan tavoitteena on saatujen lahjojen jakaminen toisille eri tavoin.

Jumalanpalveluksessa uskon laki, *lex credendi*, rukouksen laki, *lex orandi* ja rakkauden laki, *lex amandi* ovat kaikki läsnä.²⁹¹ Jumalanpalveluksen tarkoituksena on herättää uskoa ja rakkautta. Jumalanpalveluksen luonne on julkinen, missionaarinen ja eskatologinen. Tutkimusaineiston perusteella vaikuttaa siltä, että tämän luonteen sanoittamiselle on etsitty moderneja ja ymmärrettäviä tapoja. Kontekstualisointi on määritelty jumalanpalveluksen oppaassa (2000) koskemaan erityisesti saarnaa, esirukousta ja musiikkia.²⁹²

---

²⁹¹ Vahtola 2003, 52.

²⁹² Palvelkaa Herraa iloiten 2000, 210.

Tutkimusaineiston perusteella näyttää olevan tarve ulottaa kontekstualisointi myös muihin jumalanpalveluksen teksteihin. Erityisen merkittävänä näyttäytyy ehtoollisen ja palvelun välinen yhteys. Jumalanpalvelus kutsuu siihen osallistuvan yhteisön jäsenet Jumalan armoon, ja sitä kautta jakamaan Jumalan rakkautta ympäröivään maailmaan. Gordon W. Lathrop esittää, että oikein oivallettu liturgia johtaa myös aktiiviseen elämänotteeseen, elämään sosiaalisen oikeudenmukaisuuden puolesta, hätää ja sortoa vastaan, tarvittaessa toimimaan niiden äänenä, joiden ääni ei muuten tule kuulluksi.²⁹³

Varhaiskristillisissä seurakunnissa on todennäköisesti noudatettu juutalaiskristillistä tapaa sapatin viettämistä lauantaina. Sapatti oli lepopäivä. Herran päivän, viikon kahdeksannen päivän vietto ehtoollisineen oli ylösnousemuksen päivä ja viikon ensimmäinen päivä. Alun perin kristityt eivät siis mitä ilmeisimmin viettäneetkään messua lepopäivänä, vaan lähtivät työhön maailmaan suoraan ehtoollispöydästä.²⁹⁴ Vasta myöhemmin sapatti ja sunnuntai sekoittuivat toisiinsa. Herran päivä on viikon kahdeksas päivä, merkki toisaalta uuden ajan ja ajanlaskun alusta, toisaalta uudesta luomisesta.

Schmemannin mukaan jumalanpalvelus oli luonteeltaan kosminen kiitosrukous maailman keskeltä.²⁹⁵ Iankaikkisen toivon näkökulma maailman hädän keskellä on ollut vahva alkukirkon ajoista lähtien. Lathropin mukaan vain jumalanpalveluksen ja sen merkityksen oikean ymmärtämisen kautta kirkko löytää merkityksensä ja sitä kautta Jumalan rakkaus voi levitä maailmaan.²⁹⁶ Myös Lutherin mukaan taistelu, työ ja rukous ovat kristityn kutsumusta ja velvollisuuksia.²⁹⁷ Seurakunta ei kokoonnu jumalanpalvelukseen vain itsensä vuoksi vaan maailman vuoksi. Jumalanpalvelus ei näin ole suoritus vaan keskus, jossa Kristus inkarnoituu joka viikko, uuden luomisen päivänä. Jumalanpalveluksesta lähdetään arkeen, viemään ilosanomaa eteenpäin ja elämään kristittyinä. Jo Justinus Marttyyrin kirjoituksista toiselta vuosisadalta voidaan lukea, kuinka yksi jumalanpalveluksen syvä merkitys on köyhien auttaminen.²⁹⁸ Diakonia, palvelu, alkaa alttarilta. Tutkimusaineistossa palvelun näkökulma korostuu erityisesti ehtoollisteksteissä. Iona –messun

---

²⁹³ Lathrop 1998, 212–213.

²⁹⁴ Schmemann 1994, 120.

²⁹⁵ Schmemann 1994, 76.

²⁹⁶ Lathrop 1998, 225.

²⁹⁷ Lathrop 1998, 213.

²⁹⁸ Lathrop 1998, 145.

ehtoolliskutsussa ehtoollisen yhteys maailman nälkäänäkevien kanssa on ilmeinen.

(iona15, ehtoolliskutsu)

Leivän ja viinin pöytä on nyt valmistettu. Se on Jeesuksen yhteyden pöytä kaikille, jotka häntä rakastavat. Se on jakamisen pöytä, kaikkien maailman köyhien kanssa, joihin Jeesus yhdisti itsensä. Se on yhteyden pöytä tässä maailmassa, johon Jeesus syntyi.

Opiskelijamessun johdantorukouksessa pyydetään apua työtoveruuteen ja palveluun.

(opvm, johdanto)

Auta meitä olemaan kuulevia ja vastuullisia työtovereitasi ja palvelemaan sinua, Jumala, sanoissa ja teoissa, arjessa, jota elämme.

Johtamisfoorumin messun prefaatorukouksessa painotetaan Jumalan köyhiin ja vähäisiin kohdistuvaa rakkautta ja Kristuksen antamaa mallia.

(Johtf15, prefaatio)

Totisesti on oikein ja arvollista, että me kiitämme sinua aina ja kaikkialla, pyhä Herra, kaikkivaltias Isä, iankaikkinen Jumala, Jeesuksen Kristuksen, meidän Herramme kautta. Hänessä sinä osoitat rakkautesi köyhiä, vähäisiä, sairaita ja syrjäytettyjä kohtaan. Hän tuli niiden luokse, jotka tunsivat puutteensa ja hätänsä. Elämällään ja sanallaan hän näytti meille, että sinä olet meidän Isämme, joka huolehdit kaikista lapsistasi. Me kiitämme sinua tästä taivaan lahjasta ja laulamme sinulle ylistystä enkelien, apostolien, marttyyrien ja kaikkien pyhien kanssa.

Luottamuksen messun epikleesirukouksessa pyydetään Pyhää Henkeä avuksi. Pyhä Henki antaa elämän ja auttaa elämään rakkauden käytössä epäitsekäästi.

(Luotm15, epikleesi)

*Anna meille Pyhän Henkesi läsnäolo!
Tee meistä eläviä ihmisiä.
Auta meitä astumaan ulos itsestämme
ja antamaan elämämme rakkauden käyttöön.*

Kristillisten kirkkojen viimeisimmän yhteisen ekumeenisen dokumentin, *Kirkko: yhteistä näkyä kohti*, mukaan kirkko on lähetetty ja kasvaa pyhiinvaeltavana Jumalan kansana.²⁹⁹ Kaikkein keskeisintä kristillisen kirkon elämälle ja toiminnalle on Kristuksen ylösnousemus.³⁰⁰ Kristuksen ylösnousemuksen kautta kuolema on voitettu ja elämä kristittynä saa merkityksensä. Jumalanpalveluksessa kristitty saa voimaa jakaa toivon ja lohdun näkökulmaa myös jumalanpalveluksen ulkopuolella. Anglikaaninen Gwen Cashmore ja katolinen Joan Puls kuvaavat ekumeenista spiritualiteettia kolmen näkökulman kautta: avoimuuden, yhteyden ja maanläheisyyden. Avoimuudella tarkoitetaan avoimuutta kuulla maailman hätä, yhteydellä yhteyttä kaikkien ihmisten ja luonnon kanssa sekä maanläheisyys sitä, että

²⁹⁹ Kirkko: yhteistä näkyä kohti 2013, 2.

³⁰⁰ Jupp P.C. 2008, 67.

kristillinen elämä inkarnoituu tekoina oikeudenmukaisuuden puolesta.³⁰¹ Jumalanpalveluksen trinitaarinen luonne vahvistaa ajatusta siitä, että kolmiyhteinen Jumala vaikuttaa seurakunnassaan ja luomakunnassa. Luominen, Kristuksen inkarnaatio, ylösnousemus ja Pyhä Henki ovat läsnä tässä maailmassa.³⁰² Tutkimusaineiston tekstit sanoittavat monella eri tavalla ja monessa eri kohtaa tätä kristillisen elämän dikotomiaa ja jumalanpalveluksen merkitystä. Hengellinen elämä, rukous ja jumalanpalvelus eivät ole vastakkaisia arkiselle elämälle. Hengellinen ja maallinen, sakraali ja sekulaari kietoutuvat yhteen.

---

³⁰¹ Cashmore & Puls 1990.

³⁰² Kotila 2007, 157.

6. Yhteenveto

Tutkimus osoittaa, että ekumeenisuus ilmenee Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluselämässä kahdella hyvin erilaisella tavalla: instituutioiden välisenä ja ruohonjuuritasolla. Instituutioiden välinen virallinen ekumeenisuus on vieraanvaraista ja kohteliasta. Nämä jumalanpalvelukset noudattavat isäntäkirkon kirkkokäsikirjaa. Ehtoollista ei yleensä vietetä. Ekumeenisuus ilmenee pääasiassa siten, että toimittajien joukossa on muiden kirkkokuntien edustajia, jotka lukevat jonkin raamatuntekstin, rukouksen tai siunauksen. Jumalanpalveluksien teksteihin ekumeenisuus ei juuri vaikuta. Eri kirkkokuntien liturgisten tekstien rikas perinne näkyy näissä ekumeenisissa jumalanpalveluksissa lopulta varsin vähän. Ruohonjuuritasolla, luterilaisten seurakuntien jumalanpalveluselämän piirissä, muiden kirkkokuntien jumalanpalveluskäytäntöjä, rakenteita ja jumalanpalvelustekstejä lainataan ja käytetään enemmän. Lainaamista tapahtuu pääasiassa läntisestä traditiosta, muiden luterilaisten ja reformoitujen kirkkojen lisäksi anglikaanisen ja katolisen kirkon piiristä. Ortodoksisen kirkon traditiosta tekstejä lainataan varsin vähän. Erilaisia aineksia luterilaisen jumalanpalvelusten kirjan ulkopuolelta käytetään jumalanpalveluksissa, joita pidetään pääasiassa arkipäivisin ja iltaisin. Lainaamista ei tutkimusaineiston perusteella näytä tapahtuvan seurakuntien päämessujen kohdalla. Aineistoa koottaessa pyydettiin seurakunnista ordoja, jotka ovat ekumeenisia tai sisältävät ekumeenisia elementtejä. Tutkimusaineistoon ei tullut yhtään päämessun ordoa. Tästä voidaan päätellä, ettei ekumeenisten elementtien lainaamista juuri tapahdu päämessun tekstien kohdalla. Voidaankin todeta, että Suomeen on syntynyt uusi, liturgisten erityismessujen traditio. Pitkään erityismessut ovat olleet pääasiassa erilaisin musiikkityylein toteutettuja luterilaisia messuja. Liturgisissa erityismessuissa erityistä ei ole messun musiikki vaan messun liturgia ja tekstit.

Jumalanpalveluksien rakenteellisissa muutoksissa voidaan nähdä erityisesti hiljaisuuden liikkeen, Taizén yhteisön ja kelttiläisen teologian vaikutuksia. Hiljaisuuden ja kristillisen meditaation tavat ja piirteet ovat löytäneet tiensä retriiteistä osaksi seurakuntien jumalanpalveluselämää. Ekumeenisten yhteyksien ja kansainvälistymisen lisääntyessä on ilmeistä ja luontevaa, että myös suomalaisen jumalanpalvelukseen on kulkeutunut ja kulkeutuu muualta uusia teemoja ja tekstejä.

Tutkittaessa jumalanpalvelusten muualta lainattuja tekstejä voidaan todeta, että ne ovat osa laajempaa uskonnollisen kielen ja kulttuurin muutosta. Pyrkimyksenä on ollut löytää ilmaisuja, jotka ovat nykyihmiselle ymmärrettäviä ja arkikielisiä. Perinteistä uskonnollista kieltä on pyritty välttämään. Voidaan ajatella, että tämä uskonnollisen kielen muutos on osaltaan vastausta sekularisaation mukanaan tuomaan muutokseen. Nykypäivän suomalaisten side kristilliseen kirkkoon ja sen perinteiseen kieleen on ohentunut. Tästä seuraa tarve hakea uusia sanoituksia. Teksteissä näkyy myös ihmiskuvaan ja jumalakuvaan liittyviä painotuksia. Erityisen merkittävä ajattelutavan muutos näkyy syntiin, häpeään ja syntikäsitykseen liittyvissä teemoissa. Uudet tekstit pyrkivät sanoittamaan ihmisen tulemista Jumalan eteen sellaisena kuin hän on. Tavoitteena on oman itsen hyväksyminen, niin virheineen kuin hyvine puolineenkin. Synti-sanan käyttämistä vältetään ja painotetaan Jumalan hyväksyvää ja parantavaa puolta. Tätä kautta myös jumalakuva näyttäytyy toisenlaisena kuin traditionaalisissa kristillisissä, erityisesti pietistisissä teksteissä. Jumala näyttäytyy eheyttävänä ja voimaannuttavana ihmisen rinnallakulkijana. Ihmisen on etsittävä se tehtävä, jota varten Jumala on hänet luonut ja pyrkiä elämään kokonaisuena hyvää elämää.

Jumalanpalveluksen hengellisen merkityksen ja kristittyinä elämisen teemat ovat lainatuissa teksteissä oleellisessa osassa. Tässä voidaan nähdä merkittävä uskonnollisen elämän paradigman muutos. Jumalanpalvelukseen osallistumisen tavoite ei ole kristillisen kilvoittelun osoittaminen ja taivaaseen pääsyn varmistaminen, vaan voimaantuminen, ja sitä kautta hyvän tekeminen lähimmäisille. Palvelun ja uhrin teemat nousevat näin erityisen merkityksellisiksi. Kristitty hakee jumalanpalveluksesta ja erityisesti ehtoollisesta voimaa ja suuntaa elämälleen. Tavoitteena vaikuttaa olevan, että kristitty tätä kautta pystyisi toimimaan Jumalan käsinä ja jalkoina muiden ihmisten ja koko luomakunnan hyväksi.

Tutkimuksen liturgiset tekstit osoittavat, että jumalanpalvelusten oppaiden vaatimus tiettyjen tekstien pysyvyydestä ja muuttamattomuudesta ei toteudu käytännön jumalanpalveluselämässä. Tämän tutkimuksen tehtävänä ei ole ottaa kantaa siihen, onko tämä hyvä vai huono asia. Tässä tutkimuksessa ei myöskään ole selvitetty, mistä johtuvat jumalanpalveluksen oppaan velvoittavat sanamuodot. On kuitenkin esitettävä kysymys siitä, missä

vaiheessa kirkkojärjestyksen pykälä, jossa todetaan, että ”jumalanpalvelukset on pidettävä ja kirkolliset toimitukset suoritettava kirkkokäsikirjan mukaisesti”, on muuttunut nk. ihannepykäläksi.³⁰³ Ihannepykäläksi nimitetään pykälää, joka on lähinnä tavoite, ideaali, ja josta tiedetään, ettei sitä voidakaan täyttää. Tutkimus osoittaa myös, että tekstilainaukset ja käännökset on tehty sisällöllisesti ja teologisesti pohtien. Lainattujen ja käännettyjen tekstien mukana ei ole kulkeutunut luterilaisen teologian vastaisia elementtejä.

Tässä tutkimuksessa keskityttiin jumalanpalvelusten rakenteisiin, tehtäväjakoon ja liturgisiin teksteihin. Liturgisiin symboleihin, liturgisiin eleisiin ja kirkkotilan käyttöön ei tässä tutkimuksessa paneuduttu. Jumalanpalveluksen vapaasti kirjoitettavat tekstit, kuten saarna ja esirukous, jouduttiin rajaamaan tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Näiden teemojen syvällisempi tutkiminen antaisi lisää näkökulmia ekumeenisuuden ilmenemiseen luterilaisessa jumalanpalveluselämässä. Jumalanpalveluksen musiikkiin, lauluihin ja virsiin ei voitu tämän tutkimuksen puitteissa paneutua kuin viitteellisesti. Niiden tutkiminen antaisi tärkeän näkökulman ekumeenisuuden ja kansainvälisyyden ilmentymiseen. Tutkimusaineiston maantieteellinen raja on melko suppea. Tutkimusaineiston laajentaminen kattamaan koko Suomen toisi huomattavaa lisätietoa ekumeenisista jumalanpalveluksista ja ekumeenisista elementeistä jumalanpalveluselämässä.

Tähänastinen suomalainen jumalanpalvelustutkimus on keskittynyt jumalanpalvelusten kokonaisuuksien, odotusten ja toiveiden tutkimiseen. Jumalanpalvelusten liturgisten ja teologisten sisältöjen tutkiminen on ollut vähäisempää. Erityisesti uusien, liturgisten erityismessujen tutkiminen olisi jatkossa tärkeää. Niiden kehittymistä, tekstien sisältöjä, muotoutumista ja niissä käyvien ihmisten kokemuksia ja odotuksia olisi kiinnostavaa tutkia laajemmin. Tässä tutkimuksessa löydettyjen teologisten näkökulmien, syntikäsityksen, ihmiskäsityksen, jumalakuvan ja kristillisen elämän esille tulemistä jumalanpalveluselämässä voisi jokaista tutkia huomattavasti syvemmin ja monipuolisemmin. Näiden teemojen tutkiminen toisi esiin jumalanpalveluksen merkityksen, riittien ja uskonnollisuuden muutoksien teologisia näkökulmia tavalla, joihin tähänastinen jumalanpalvelustutkimus ei juuri ole Suomessa keskittynyt. Tällaisten tutkimusnäkökulmien kautta päästäisiin yhä syvemmin ymmärtämään suomalaista luterilaista

---

³⁰³ Kirkkojärjestys Osa II, luku 2, A. Jumalanpalvelus 1§.

jumalanpalvelusta osana koko kristikunnan jumalanpalveluksen historiaa ja kehitystä. Se antaisi mahdollisuuden myös suomalaisen liturgisen teologian syventämiseen ja sitä kautta avaisi suuntaviivoja jatkuvasti uudistuvan jumalanpalveluksen tulevaisuuden linjoista.

Lyhenteet

BEM	Baptism, Eucharist and Ministry –asiakirja
KMN	Kirkkojen maailmanneuvosto
LML	Luterilainen maailmanliitto
mm.	muun muassa
nk.	niin kutsuttu
SEN	Suomen Ekumeeninen neuvosto
Yle	Yleisradio Oy
ecluot15	Ecumenical evening prayer with EYCE, lokakuu 2015
ehtk15	Ehtookellot –messu, 2015
ehtk16	Ehtookellot –messu 2016
etj15	Ekumeeninen jouluhartaus Espoon tuomiokirkkoseurakunnassa 2015
luotr15	Ekumeeninen luottamuksen rukoushetki Helsingissä 2015
rajm12	Ekumeeninen nuorten jumalanpalvelus Rajamäen kirkossa 2012
yavjp15	Helsingin yliopiston ekumeeninen avajaisjumalanpalvelus 2015
iona15	Iona –messu Helsingissä 2015
itsjp12	Itsenäisyyspäivän ekumeeninen juhla jumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, syksy 2012
itsjp15	Itsenäisyyspäivän ekumeeninen juhla jumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, syksy 2015
johtf15	Johtamisfoorumien viikkomessu Espoon Olarissa syksyllä 2015
luotm15	Luottamuksen messu Helsingin tuomiokirkon kryptassa marraskuussa 2015
opvm	Opiskelijamessu, Helsingin seurakuntayhtymän opiskelijatyö
ristkr15	Ristin kumartamisen rukoushetki Helsingin tuomiokirkon kryptassa keväällä 2015
skot14	Skotlannin nummilla –messu Espoon tuomiokirkossa maaliskuussa 2014
vpav15	Valtiopäivien ekumeeninen avajaisjumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, kevät 2015
vppäät15	Valtiopäivien ekumeeninen päättäjaisjumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, kevät 2015
yksm12	Yksinkertainen messu Espoossa 2012 syksyllä
yksm14	Yksinkertainen messu hiippakunnassa Hangossa tammikuussa 2014

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet

Painamattomat lähteet

Jumalanpalvelusordot. Tutkijan hallussa.

Ecumenical evening prayer with EYCE in Helsinki Cathedral Crypt, lokakuu 2015.

Ehtookellot Kallion kirkossa syksyllä 2015.

Ekumeeninen jouluhartaus Espoon tuomiokirkkoseurakunnassa joulukuussa 2015.

Ekumeeninen luottamuksen rukoushetki Helsingin tuomiokirkon kryptassa elokuussa 2015.

Ekumeeninen nuorten jumalanpalvelus Rajamäen kirkossa 2012.

Helsingin yliopiston ekumeeninen avajaisjumalanpalvelus, syksy 2015.

Iona –messu Helsingissä, maaliskuussa 2015.

Itsenäisyyspäivän valtiollinen jumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, syksy 2012.

Itsenäisyyspäivän valtiollinen jumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, syksy 2015.

Johtamisfoorumin viikkomessu Espoossa syksyllä 2015.

Luottamuksen messu Helsingin tuomiokirkon kryptassa marraskuussa 2015.

Opiskelijamessu Helsingin seurakuntayhtymän opiskelijatyö, 2014.

Ristin kumartamisen rukoushetki Helsingin tuomiokirkon kryptassa keväällä 2015.

Skotlannin nummilla -messu Espoon tuomiokirkossa maaliskuussa 2014.

Valtiopäivien ekumeeninen avajaisjumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, kevät 2015.

Valtiopäivien ekumeeninen päättäjaisjumalanpalvelus Helsingin tuomiokirkossa, kevät 2015.

Yksinkertainen messu Espoossa, syksy 2012.

Yksinkertainen messu Hangossa tammikuussa 2014, myös Elämän makuinen messu, Lasten keskus.

Ehtookellot –messu Kallion kirkossa helmikuussa 2016

2016 Havainnointimuistiinpanot ja videoleikkeet. Tutkijan hallussa.

Ekumeeninen jumalanpalvelus – näkökulmia toteutukseen

2011 Suomen ekumeeninen neuvosto.

http://www.ekumenia.fi/sen_toimii/rukous_ ja_jumalanpalvelus/ekumeeninen_jumalanpalvelus_-_nakokohtia. Viitattu 29.12.2015.

Ekumenian hyvät tavat

2002 Suomen ekumeeninen neuvosto.

http://www.ekumenia.fi/opillinen_vuorovaikutus/asiakirjoja_-_documents/ekumenian_hyvät_tavat_. Viitattu 29.12.2015.

Espoon hiippakunnan tuomiokapitulin arkisto

- 2010 Aloite Espoon hiippakuntavaltuustolle synnintunnustus- ja synninpäästövaihtoehtojen lisäämiseksi jumalanpalvelusten kirjaan. Sini Hulmi ja Anna-Kaisa Tuomi.
- 2010 Hiippakuntavaltuuston pöytäkirja 2/2010.

Valtiolliset jumalanpalvelukset Helsingin tuomiokirkossa

- 2011 Suunnittelun ja toteutuksen ohjeet. Painamaton työryhmän muistio. Tutkijan hallussa.

Sähköpostiviestit

Järvinen, Henri

- 2013 Re: Kellokosken messu. – Yksityinen sähköpostiviesti Kati Pirttimaalle. 7.11.2013.

Kantala, Pirjo

- 2016 Re: Ekumeeniset jumalanpalvelukset. – Yksityinen sähköpostiviesti Kati Pirttimaalle. 20.1.2016.

Linervo, Päivi

- 2016 Re: Ekumeeniset jumalanpalvelukset. – Yksityinen sähköpostiviesti Kati Pirttimaalle. 5.1.2016.

Muukkonen, Martti

- 2015 Re: Ekumeeniset jumalanpalvelukset. – Yksityinen sähköpostiviesti Kati Pirttimaalle. 26.11.2015.

Mäkinen, Marjatta

- 2015 Re: Ekumeeniset jumalanpalvelukset. – Yksityinen sähköpostiviesti Kati Pirttimaalle. 23.12.2015.

Oittinen, Petri

- 2016 Re: Ekumeeniset valtiolliset jumalanpalvelukset – yhteistyötahot?. – Yksityinen sähköpostiviesti Kati Pirttimaalle. 9.2.2016.

Varkki, Hannu

- 2015 Re: Ekumeeniset jumalanpalvelukset. – Yksityinen sähköpostiviesti Kati Pirttimaalle. 25.11.2015.

Painetut lähteet

Agricola, Mikael

- 1987 Käsikirja; Messu eli Herran echtolinen; Se meiden Herran Iesusen Christusen pina; Daidin psaltari; Weisut ia ennustoxet; Ne prophetat: Haggaj, Sacharia, Maleachi. Porvoo: Werner Söderström.

CA

- 1990 Augsburgin tunnustus. Evankelis-luterilaisen kirkon

tunnustuskirjat. Helsinki. s. 52-79.

Baptism, Eucharist and Ministry

1982 Faith and Order Paper no 111, The Lima Text. Geneva: World Council of Churches. www.oikumene.org. Viitattu 30.12.2015.

Common worship

2000 Services and Prayers for the Church of England. London: Church House Publishing.

Ekumenian ohjeisto

1996 Katolinen näkökulma. Helsinki: Katolinen kirkko Suomessa.

Gudstjänstboken

2000 Kyrkohandbok I för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Helsingfors: Kyrkostyrelsen.

Iona Abbey Worship Book

2001 The Iona Community. Glasgow: Wild Goose Publications.

Jumalanpalvelusten kirja

1968 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkokäsikirja II. Hyväksytty 20. Yleisessä kirkolliskokouksessa vuonna 1968. Pieksämäki: Suomen kirkon sisälähetysseura.

Jumalanpalvelusten kirja

2000 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluksen kirja. Helsinki: Kirkkohallitus.

Jumalanpalvelusten lisä- ja virikeaineisto

1997 Käsikirjakomitea. Helsinki: Kirkkohallitus.

Jumalan kansan juhla

1992 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1988 asettaman käsikirjakomitean välimietintö. Helsinki: Kirkon keskushallinnon Sarja A 1992:1.

Juusten, Paavali

1987 Se pyhä messu: Suomen kielen ei Pauin Mutta pyhän Euangeliumin ia Christilisen Seuracunnan tauan iälken. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kirkko: yhteistä näkyä kohti

2013 Kirkkojen maailmanneuvosto. Suomen ekumeenisen neuvoston julkaisuja CII. Helsinki: Kirkkohallitus.

Kirkkokäsikiria

1669 Käsikiria Jumalan palveluksesta, ja christilisistä kircon menoista, jotka meidän seuracunnisam pitää pidettämän. Jonga nyt wastudest, monen anomisen ja toiwotuxen jälkeen, omalla culutuxellans on uloskäydä andanut. Johannes Gezelius, s.s. th. d. & ep. Ab. Turku: Petar Hansoniuxelda, A. t., anno 1669.

Kirkkokäsikirja

1694 Käsi-kiria, josa: käsitetty on, cuinga jumalan-palwelus, christillisten ceremoniain ja kircon-menin canssa, meidän seuracunnisam pidettämän ja toimitettaman pitä. Parattu ja enätty Stockholmis vuonna 1599. ylitzen catzottu vuonna 1608. Ja wielä enämmin uuden kircko-ordningin jälken ojettu, vuonna 1693. Uloskäy nyt suomexi, hänen cuning:sen maj:tins armolisella erinomaisella privilegiumilla. Vuonna 1694.

Kirkkokäsikirja

1913 Kirkkokäsikirja Suomen Suuriruhtinaanmaan Evankelis-luterilaiselle kirkolle. Sortavala: Suomen kirkon sisälähetysseura.

Kirkkolaki ja -järjestys

1993 Suomen evankelis-luterilainen kirkko.

Kirkon työntekijöiden hengellisen elämän tukeminen

2012 Hengellinen tyhy – työryhmän loppuraportti. Helsinki: Kirkkohallitus.
[http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/104D1AA1FF9AB43EC22576E9002A4CF4/\\$FILE/Kirkon%20ty%F6ntekij%F6iden%20hengellisen%20tuen%20tarvetta%20selvitt%E4neen%20ty%F6ryhm%E4n%20loppuraportti.pdf](http://sakasti.evl.fi/sakasti.nsf/0/104D1AA1FF9AB43EC22576E9002A4CF4/$FILE/Kirkon%20ty%F6ntekij%F6iden%20hengellisen%20tuen%20tarvetta%20selvitt%E4neen%20ty%F6ryhm%E4n%20loppuraportti.pdf). Viitattu 2.1.2016.

Koinonia

2004 Services and Prayers. Geneva: Lutheran World Federation. www.lutheranworld.org. Viitattu 3.2.2016.

Lima Liturgy

1982 The Eucharistic Liturgy of Lima. Geneva: World Council of Churches. www.oikumene.org. Viitattu 2.1.2016.

Lindfors, Helena (toim.)

2001 Mieltä messuun – lapset ja perheet kirkossa. Helsinki: LK-kirjat.

Loppuraportti. Tiellä – På Väg.

2013 Jumalanpalveluksen kehittämishanke 2011-2013. Helsinki: Kirkkohallitus.

Messukirja Helsingin katolista hiippakuntaa varten

1998 Helsinki: Katolinen kirkko Suomessa.

Muistisairaana messu

2012 Virikkeitä jumalanpalveluselämään muistisairaiden kanssa. Helsinki: Kirkkohallitus.

Mäkinen, Aulikki & Koivisto, Johanna (toim.)

2008 Elämän makuinen messu. Helsinki: LK-kirjat.

Nairobien raportti

1996 Nykyajan haasteet ja mahdollisuudet. Nairobien raportti

- jumalanpalveluksesta ja kulttuurista. Suomennos Tapio Lampinen. LML.
http://www.religiologia.com/tapio.lampinen/pdf/o_d_p_kl2004_nairobin_raportti.pdf. Viitattu 29.12.2015.
- Nurmi, Suvielise & Pihkala, Panu (toim.)
 2013 Luontokirkkovuosi – hartauksia luonnossa ja luonnosta. Helsinki: Lasten keskus, PTK – poikien ja tyttöjen keskus.
- Paavi Johannes Paavali II
 2003 Ecclesia de Eucharistia. Helsinki: Katolinen tiedotuskeskus.
- Palvelkaa Herraa iloiten
 2000 Piispainkokouksen hyväksymä jumalanpalveluksen opas. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Palvelkaa Herraa iloiten
 2009 Piispainkokouksen hyväksymä jumalanpalveluksen opas. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Porvoon yhteinen julkilausuma 1992
 1995 Kirkkohallituksen ulkoasiainosasto. Helsinki: Kirkkohallitus.
- Sacrosanctum concilium.
 1963 Vatikaanin jumalanpalvelusasiakirja. Rooma: Vatikaani.
- Suomen ekumeeninen neuvosto, jäsenet
http://www.ekumenia.fi/sen_esittaytyy/?session=67999507.
 Viitattu 14.3.2016
- Suomen vapaakristillinen neuvosto, jäsenet
<http://www.svkn.fi/?sid=12>. Viitattu 14.3.2016.
- Selkokielen messu
 2015 Verkkoaineisto: <http://sakasti.evl.fi/selkomessu>. Helsinki: Kirkkohallitus
- Taizé –lauluja
 2012 Helsinki: Kirjapaja.
- Tellini, Gianfranco
 1995 A single, holy, living sacrifice, Part 1&2. Dunblane.
- Uusia messulauluja
 2006 Uusia messulauluja, toim. Mikko Seppänen ja Antti Vuori. Helsinki: Kirjapaja.
- Yhteinen julistus vanhurskauttamisopista
 1997 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 1997:4 Kirkon ulkoasianosasto. Helsinki: Kirkkohallitus.

Kirjallisuus

- Antikainen, Elina
2014 Laudate omnes gentes – Taizé-laulujen ekumeeninen spiritualiteetti. Käytännöllisen teologian pro gradu –tutkielma, Helsingin yliopisto. HYTTK.
- Bradshaw, Paul. F. & Melloh, J. (eds.)
2007 Foundations in Ritual Studies. A Reader for Students of Christian Worship. London: SPCK.
- Bradshaw, Paul. F.
1992 The Search for the Origins of Christian Worship. 2. p. SPCK London.
2004 Eucharist Origins. Lontoo: Alcuin Club Collection.
- Cashmore, Gwen & Puls, Joan
1990 Clearing the way – en route to ecumenical spirituality. Geneva: WCC Publications.
- Childers, J. & Schmit, C. J. (eds.)
2008 Performance in Preaching. Bringing the Sermon to Life. Michigan: Baker academic.
- Dix, Gregory
1945 The Shape of the Liturgy. Westminster: Dacre Press.
- Eskola, Jari & Suoranta Juha
1998 Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.
- Giles, Richard
2005 Creating Uncommon Worship: Transforming the Liturgy of the Eucharist. Norwich: Canterbury Press.
- Hughes, G.
2003 Worship as meaning. A liturgical theology for late modernity. Cambridge: University Press.
- Hulmi, Sini
2007 Jumalanpalvelus nelisäikeisenä kohtaamisena. HYMNOS 2007. Hymnologian ja liturgisen seuran vuosikirja. Helsinki: Hymnologian ja liturgiikan seura. s. 36–51.
- Häyrynen, Seppo & Kotila, Heikki
2003 Retriitti – tie hiljaisuuteen. Helsinki: Edita.
- Joernerä, Ann-Maarit
2012 Jumalan lapset Isän sylissä: narratiivinen tutkimus jumalanpalveluksen merkityksellisyyden rakentumisesta Tuusulan seurakunnassa. Helsinki. diss. Helsinki.

- Jolkkonen, Jari
 2004 Uskon ja rakkauden sakramentti. Opin ja käytännön yhteys Martti Lutherin ehtoollisteologiassa. STKS 242. Helsinki. diss. Helsinki.
 2007 Systemaattinen analyysi tutkimusmenetelmänä. Metodiopas. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Jones, Ch., Wainwright, G., Yarnold E., Bradshaw, Paul
 1992 The Study of the Liturgy. London: Oxford University Press.
- Jupp, P. C. (ed.)
 2008 Death our future. Christian theology and pastoral practice in funeral ministry. London: Epworth.
- Kainulainen, Pauliina
 2010 Missä sielu lepää. Helsinki: Kirjapaja.
 2013 Metsän teologia. Helsinki: Kirjapaja.
- Kettunen, Paavo
 1998 Suomalainen rippi. Helsinki: Kirjapaja.
 2011 Kätkeyty ja vaiettu – suomalainen hengellinen häpeä. Helsinki: Kirjapaja.
- Kolehmainen, Taru
 2007 Agricola ja liturgian kieli. Kielikello 3/2007. www.kielikello.fi. Avattu 15.1.2016.
- Kotila, Heikki
 1996 Eukaristinen rukous. Helsinki: Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 202.
 2003 Vanhakirkollinen liturgia ja liturginen liike. HYMNOS 2001. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Helsinki: Kirkkohallitus. s. 10–25.
 2004 Liturgian lähteillä. Helsinki: Kirjapaja.
 2007 Hiljainen vapautus – Hiljaisuuden liikkeen ekologiset ulottuvuudet. Pyhän kosketus luonnossa – johdatus kristilliseen ekoteologiaan. Toim. Pauliina Kainulainen. Helsinki: Kirjapaja. s. 144–164.
 2007 Uusi jumalanpalvelus ja liturgiikan tutkimus. HYMNOS 2007. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Helsinki. s. 23–35.
 2009 Kadonneen ripin metsästy – näkökulmia rippiin Suomen evankelisluterilaisen kirkon messussa. Terve sielu terveessä ruumiissa. Prof. Paavo Kettusen 60-vuotisjuhlakirja. Joensuu: Karjalan teologinen seura.
- Lathrop, Gordon W.
 1998 Holy Things. A Liturgical Theology. Minneapolis: Fortress Press.
- Leinonen, Miia & Niemelä, Kati
 2012 Jumalanpalvelus arjen voimana: seurakuntalaisten jumalanpalvelusodotukset ja –kokemukset. Kirkon

tutkimuskeskuksen www-julkaisuja 29. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.

- Martling, Carl:
2006 Liturgik: en introduction. Stockholm: Verbum AB.
- Martola, Yngvill
2003 Luterilainen liturginen traditio. HYMNOS 2001. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Helsinki: Kirkkohallitus. s. 26–33.
- Metso, Pekka & Ryökäs, Esko
2005 Kirkkotiedon kirja. Ekumeeninen johdatus kirkkojen oppiin ja elämään. Helsinki: Kirjapaja.
- Meyendorf, John
1987 Bysantin teologia – opillisia kysymyksiä. Heinävesi: Valamon luostari.
- Modeus, Fredrik
2013 Osallisuuteen kutsutut. Helsinki: Kirjapaja.
- Moreton, Rupert
2003 Anglikaaninen liturginen traditio. HYMNOS 2001. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Helsinki: Kirkkohallitus. s. 56–73.
- Nichols, Bridget
1994 Liturgical hermeneutics: interpreting liturgical rites in performance, Durham. diss. Durham University. Saatavana: Durham E-Theses Online: <http://etheses.dur.ac.uk/5953/>.
- Paavali, Arkipiispa
1986 Uskon pidot. Kutsu Jumalan valtakunnan rakkauden aterialle. Helsinki: WSOY.
- Parvio, Martti
1978 Paavali Juusten ja hänen messunsa – liturgianhistoriallinen tutkimus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pihkala, Panu
2014 Ekoteologia. Modernin teologian suuntauksia (toim. Olli-Pakka Vainio & Lauri Kempainen). Helsinki: Kirjapaja. s. 233–258.
- Rimbo, Robert A.
2004 Why worship matters. Minneapolis: Augsburg Fortress.
- Rusama, Jaakko
2003 Anglikaaninen kirkkoyhteisö ja Englannin kirkko. HYMNOS 2001. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Helsinki: Kirkkohallitus. s. 5–9.

- 2003 Englannin kirkon uudet käsikirjat. HYMNOS 2001. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Helsinki: Kirkkohallitus. s. 56–62.
- Räsänen, Johanna
1995 Seurakuntalaisten jumalanpalveluskokemukset ja uudistusodotukset vuonna 1992. Kirkon tutkimuskeskus Sarja A nro 66. Helsinki. diss. Helsinki.
- Salonen, Kari (toim.)
1996 Mikä messu! Näkökulmia uudistuvaan jumalanpalvelukseen. Kirkon tutkimuskeskuksen sarja A, nro 67. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Sariola, Yrjö
2001 Jumalanpalveluksen käsikirja. Helsinki: Kirjapaja.
- Schmemmann, A.
1994 Johdatus liturgiseen teologiaan. Joensuu: Joensuun Yliopisto.
- Senn, Frank C.
1979 Liturgia Svecanae ecclesiae: An attempt at eucharistic restoration during the Swedish reformation. Ann Arbor, MI: University Microfilms.
- Serenius, Sigtrygg
1966 Liturgia Svecanae Ecclesiae catholicae et orthodoxae conformis: en liturgihistorisk undersökning med särskild hänsyn till struktur och förlagor. Acta Academiae Aboensis. Series A, Humaniora; 33, 1. Turku: Åbo Akademi.
- Sipiläinen, Ilkka
2007 Jumala houkuttaa luotujaan iloon – johdatus prosessiteologiaan. Pyhän kosketus luonnossa – johdatus kristilliseen ekoteologiaan. Toim. Pauliina Kainulainen. Helsinki: Kirjapaja. s. 44–62.
- Stausberg, Michael & Engler, Steven (toim.)
2011 The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion. Milton Park: Routledge.
- Tanska, Juha & Kanerva, Marjaana (toim.)
2014 Työ ja Henki. Helsinki: Kirjapaja.
- Toivio, Heikki
2004 Voiko sen sanoa toisinkin? Uusimuotoisten jumalanpalvelusten merkitys Suomen evankelis-luterilaisen kirkon jumalanpalveluselämässä 1966-1999. Helsinki. diss. Helsinki.
- Vahtola, Kai
2003 Käsikirjauudistuksen asema jumalanpalveluselämän kehittämisprosessissa. HYMNOS 2001. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja. Helsinki: Kirkkohallitus. s. 34–46.

2003 Jumalan kolmiyhteisyyden liturginen ilmaisu messussa.
HYMNOS 2001. Hymnologian ja liturgiikan seuran vuosikirja.
Helsinki: Kirkkohallitus. s. 47–55.